

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ BİLİM DALI

**OSMANLI DÖNEMİNDE KUDÜS'TEKİ YABANCI OKULLAR
(XIX. YÜZYIL)**

Yüksek Lisans Tezi

AZMI KHOULI

Danışman: Prof. Dr. ZİYA KAZICI

İstanbul, 2006

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	4
KISALTMALAR	5
GİRİŞ.....	6
1. SİYASİ DURUM.....	7
2. TOPLUM YAPISI	11
2.1. Müslümanlar	13
2.2. Gayrı Müslimler	22
2.3. Topluluklar Arasındaki İlişkiler	32
I. BÖLÜM YABANCI OKULLARIN EĞİTİM SİSTEMİ	36
1. YABANCI KAVRAMI.....	37
2. OKULLARIN KURULUŞ SİSTEMİ	38
2.1. Okulların Açılması	40
2.2. Okulların Yönetimi	45
2.3. Öğretim Elemanları	47
2.4. Okulların Finansmanı	49
2.5. Ders Programları ve Kitaplarla İlgili Uygulamalar	53
2.6. Okulların Denetimi.....	54
3. YABANCI OKULLARIN AÇILMASINI VE ÇOĞALMASINI SAĞLAYAN GELİŞMELER.....	59
3.1. Azınlıklara Tanınan Haklar.....	59
3.2. Kapitülasyonlar	60
3.3. Misyonerlik Faaliyetleri	63
3.4. Yabancı Okulların Yabancılarla Yönelik Faaliyetleri.....	64
3.5. Yabancılar ve Gayr-i Müslimlerle İlgili Kanunlar	64
4. YABANCI OKULLARLA İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER	68
4.1. 1869 Tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi	68
4.2. Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi.....	74
II. BÖLÜM KUDÜS’TE YABANCI OKULLAR.....	77
1. FRANSIZ OKULLARI	79
1.1. Fransızların Bölgede Kültürel Faaliyetleri	80
1.2. Okulların Sayısı	84
1.3. Öğrencilerin Durumu	90
1.4. Okulların Sosyal Faaliyetleri	90
1.5. Öğretmen Sayısı.....	91
1.6. Okul Programları.....	92
1.7. 1913 Tarihli Osmanlı- Fransız Anlaşması ve Okullar	92
1.8. Kapitülasyonların Kaldırılması ve Fransız Okulları	94
2. İNGİLİZ OKULLARI.....	95
2.1. Türk-İngiliz Münasebetleri	95
2.2. İngiliz Okulları Açılışı.....	95
2.3. Okulların Sayısı	96
2.4. Öğrencilerin Sayısı	100
2.5. Öğretmen Sayısı	101
2.6. Ders Programları.....	103
2.7. I. Dünya Savaşında İngiliz Okulları	104

3. ALMAN OKULLARI.....	104
3.1. Kudüs'te Alman Faaliyetleri.....	105
3.2. Okulların Sayısı.....	108
3.3. Öğrenci Durumu.....	111
3.4. Öğretim Kadrosu.....	112
3.5. Ders Programları.....	113
3.6. I. Dünya Savaşı Sırasında Alman Okullarının Durumu.....	114
4. RUS OKULLARI.....	116
4.1. Misyoner Rusların Filistin Bölgesi'nde Faaliyetleri.....	117
4.2. 13 Mart 1902 Tarihli İrade İle Kudüs'te Mevcudiyeti Kabul Edilen Rus Okulları.....	119
4.3. Okulların Sayısı.....	119
4.4. Öğrenci Durumu.....	120
4.5. Öğretim Kadrosu.....	120
5. AMERİKAN OKULLARI.....	122
5.1. Okulların Sayısı.....	123
5.2. Öğrencilerin Sayısı.....	124
5.3. Öğretmenlerin Sayısı.....	125
6. İTALYAN OKULLARI.....	125
7. İSVEÇ OKULLARI.....	127
8. AVUSTURYA OKULLARI.....	128
SONUÇ.....	129
EKLER.....	131
BİBLİYOGRAFYA.....	142

ÖNSÖZ

Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar, çalışması tarihi bir sorun ve gelişme olarak ele alınmıştır. Eğitim sorunu değil, eğitim faaliyetleri arkasına gizlenen siyasi etkinlikleri ortaya koymayı amaçlayan bir tarih araştırmasıdır. Bu çalışmada, Osmanlı Devleti döneminde Kudüs'te tesis edilmiş olan yabancı okullarında eğitim faaliyetleri, etkinlikleri ve daha sonra bıraktığı olumsuz sonuçları ortaya çıkarmaya çalıştık.

Bugüne kadar yabancı okullar hakkında yapılan bütün çalışmalar daha çok konunun Osmanlı boyutu ile ilgilidir. Bizim çalışmamız ise sadece Kudüs bölgesi ile sınırlıdır. Araştırmamız, girişten sonra iki ana bölümden meydana gelmektedir. Girişte, Kudüs'ün coğrafi, siyasî ve toplumsal durumunu kısaca anlattık. Yabancı okulları, Osmanlı döneminde açılışı, faaliyetleri ve genel durumu ele aldığımız birinci bölümden sonra ikinci bölümde Kudüs'te bulunan bütün yabancı okullar hakkında en geniş şekilde bilgi vermeye gayret ettik.

Çalışmamızda vurgulamak istediğimiz birkaç noktayı sıralarsak; yabancı devletlerin doğrudan doğruya kendilerinin açtıkları okulların niteliği, yeri ve hangileri olduğu, bu okulların olumlu-olumsuz etkileri ve her türlü faaliyetleri-din-siyaset ve eğitim açısından Arap toplumuna etkileri.

Bu okullar hakkında verdiğimiz bütün bilgiler, tarafsız olarak ve orijinal arşiv belgelerine dayanarak vermeye çalıştık. Bazı yerlerde söylediklerimizi desteklemek amacı ile belgelerden alıntı yaparak hemen o bilgilerden sonra ekledik.

Bu çalışmam sırasında sabır ve anlayışını esirgemeyen ve değerli tavsiyeleriyle yol gösteren Danışman Hocam Sayın Prof. Dr. Ziya Kazıcı' ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca çalışmalarımız esnasında yardımlarını gördüğüm; çok değerli eşim, arkadaşlarım, İsam kütüphane görevlileri, Başbakanlık Arşivinde çalışan değerli personeline de teşekkür ederim.

Azmi KHOULI

KISALTMALAR

a.g.e	:Adı geçen eser
a.g.m	:Adı geçen makale
A.Ü	:Ankara Üniversitesi
AÜEFD.	:Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi
BEO.	:Bâb-ı âli Evrak Odası
Bkz.	:Bakınız
BOA.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivi
c.	:Cilt
Çev.	:Çeviren
DH. İ.UM.	:Dahiliye Nezâreti İdâre-i Umûmiyye
DH. İD.	:Dahiliye Nezâreti İdare Kısmı
DH. SNM.	:Dahiliye Nezâreti Sicill-i Nüfûs Müdüriyeti
DH. ŞFR.	:Dahiliye Nezâreti Şifre Kalemî
DUİT	:Dosya Usûlü İrâde Tasnifi
H.	:Hicrî
HR. HMŞ. İŞO.	:Hariciye Nezâreti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası
İ.AZN.	:İrâde Adliye ve Mezâhib
İ.H.	:İrâde Hariciye
İ.M.M.	:İrâde Meclis-i Mahsûs
İ.MF.	:İrâde Maarif
İ.Ü.	:İstanbul Üniversitesi
M.	:Milâdî
M.Ö.	:Milattan Önce
Md.	:Madde
MEB	:Millî Eğitim Bakanlığı
MHT	:Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâme
MMVMT.	:Maarif-i Müdürlerinin Vezâifini Mübeeyin Talimât
MV.	:Meclis-i Vükelâ Mazbataları
Nr.	:Numara
OTAM	:Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
s.	:Sayfa
ŞD.	:Şûrâ-yı Devlet
TTK	:Türk Tarih Korumu
TOEM.	:Târih-i Osmânî Encümeni Mecmuası
Trc.	:Tercüme
vb.	:ve benzeri
vs.	:ve saire
Y.A.Hus.	:Yıldız Sadâret Hususî Marûzât
Y.A.Res.	:Yıldız Sadâret Resmî Marûzât
Y.E.E.	:Yıldız Esâs Evrakı
Y.Mtv.	:Yıldız Mütenevvi Marûzât
Yay.	:Yayın; Yayınlar
yy.	:Yüzyıl

GİRİŞ

Kudüs, tarihi olarak M.Ö. 5000 yıl öncesine kadar uzanmaktadır. Kudüs'ün Filistin'in ortasında inşa edilmesi, Kudüs'ü coğrafi açıdan da öne çıkarmaktadır.

Dünyanın en eski şehirlerinden biri olan Kudüs, 'Barış Şehri' olarak da isimlendirilmiştir. Kenaniye kabileleri tarafından inşa edildiği tahmin edilen şehir, Filistin'in en yüksek dağları arasında bir kale görünümündedir. Kale duvarları şehrin Mısırlılara ve düşmanlara karşı bir savunma hattı oluşturmuş, verimli topraklar ve su kaynakları da Kudüs'ün geçimini temin etmiştir.¹

Hız. Davud döneminde şehir Yahudiler tarafından istila edilmiş ve adı Orşalim olarak değiştirilmiştir. M.Ö. 1000 yılına kadar devam eden bu istiladan sonra Kudüs, M.Ö. 586 yılında Nubukhuz Nasr tarafından yıkılmış ve Yahudiler de Bâbil'e sürülmüştür.²

Kudüs, M. Ö. 538 yılında İranlılar tarafından istila edilmiş ve daha önce Bâbil'e sürülen Yahudiler tekrar Kudüs'e naklolunmuştur. Ancak M.Ö. 332 yılında Kudüs, bu kez de büyük İskender tarafından işgal edilmiştir. M.Ö. 63 yılında Romalıların işgaliyle karşılaşan şehir, Kudüs'ün İslam topraklarına katılmasına kadar Romalıların elinde kalmıştır. Nitekim, Yahudiler Romalıların hakimiyetinde oldukça ciddi işkencelerle karşı karşıya kalmışlar, İslam'ın gelişyle bir nevi kurtuluşa ermişlerdir.³

Kudüs'ün İslam topraklarına katılımı 636 yılında gerçekleşen Yermük Savaşı sonucunda gerçekleşmiştir. Kudüs, Hız. Ömer tarafından teslim alınmış ve halka eman verilmiştir. Daha sonra da Kudüs, Emevîler ve Abbasiler tarafından yönetilmiştir.⁴

Kudüs sırasıyla Tolunoğulları (878- 905), İhşidler (939- 969) ve 969 yılında da Fâtımîler'in eline geçmiştir. 1070 yılında da Selçuklular'ın eline geçen Kudüs, 1096- 1099 yıllarında tekrar Fâtımîler'in hâkimiyetine geçmiştir.⁵

¹ Şefik Casir Ahmed Mahmud, *Tarihü'l-Kuds*, Amman 1984, s.20-30.

² Geniş Bilgi için bkz. Arif Paşa Arif, *Tarihü'l-Kuds*, Kahire 1994, s.14-19.

³ Mu'in Hasib Feracullah, *Tarihü'l-Kuds al-Arabiyye*, Beyrut 1997, s.48.

⁴ Geniş Bilgi için bkz. Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.44-57.

⁵ Yahya el-Farhan, "el-Kuds" *Mevsuâtü'l-Müdüni'l-Filistiniyye*, Beyrut 1990, s.590-591.

Fakat 1099 yılında Haçlıların istilasına uğrayan şehir, 88 yıl süren Frenk idaresinde Kubbetü's-Sahra'da bulunan değerli eşyaların yağmalanması hatta Mescid-i Aksâ'nın ahır olarak kullanılmasıyla da karşılaşmıştır. Bu durum 1187 yılında Kudüs'ün Selahaddin-i Eyyûbî tarafından alınmasıyla sona ermiştir. Nitekim Kudüs, bu tarihten sonra da gelişerek bir ilim merkezi halini almıştır.⁶

1. SİYASİ DURUM

Kudüs, Memlûkler'den sonra Osmanlı idaresine geçti. 1517'de Mısır seferine çıkan Yavuz Sultan Selim (1512- 1520) Mercidâbık savaşıyla Memlûk hâkimiyetine son verince Suriye ve Filistin bölgesi de Osmanlı'da kaldı. Osmanlı ordusu Filistin'e girerken herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadığı gibi Kudüs ve civarında da bir mukavemetle karşılaşmadı.⁷

Kudüs halkı, Kubbetü's- Sahra'nın avlusunda padişah ve ordu için zengin bir sofra hazırladı. Büyük ahşap kapları 'kenâyib' adını verdikleri yemeklerle doldurmuşlardı. Padişah, bu ikramın maksadını öğrenmek isteyince halk, '*bizler fakir ve mağdur duruma düştük*' diye padişaha dertlerini açarak içlerini döktüler ve ondan yardım istediler. O sıralarda Kudüs halkı, sık sık civar köylerde oturan çapulcuların saldırılarına uğruyorlardı. Bu saldırılar esnasında ellerinde avuçlarında ne varsa kaybediyorlardı. Bununla birlikte padişahтан şehrin surlarını tamir ettirmesini de istiyorlardı. Padişah ise hemen emir vererek şehrin surlarını tamir ettirdi ve halkın şikâyetleriyle yakından ilgilendi.⁸

Kudüs'ün ilhakını gerçekleştirirken her hangi bir mukavemetle karşılaşmayan Sultan Selim'i devlet erkânı karşılamış, Mescid-i Aksâ'nın ve Kubbetü's-Sahrâ'nın anahtarlarını ona teslim etmişti. Padişah ise '*ilk kibleye sahip oldum*' diyerek hemen secdeye varmıştı.⁹

⁶ Arif, Tarihü'l-Kuds, s.71-76.

⁷ Abdurrahman Şeref, *Osmanlı Tarihi*, Haz: Musa Duman, İstanbul 2005, s. 144; Ayrıca bkz. İsmail H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1975, II, 287; Ahmed Rasim, *Osmanlı Tarihi*, İstanbul 1330, I, 274- 276.

⁸ Mehmed Paksu, *Kudüs ve Mescid-i Aksa*, İstanbul 2000, s. 22.

⁹ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314,s.62.

1517 yılında Sultan Selim, Kudüs'ü aldıktan sonra burada bulunan peygamberlerin mezarlarını, kutsal mekânları ve tarihî eserleri ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında İspanya'dan gelen bir elçi Hristiyanların Kudüs'e gelip hac ibadetlerini devam ettirmelerinin İspanyol kralının ricası olduğunu bildirince I. Selim halkın bu isteğinin ve daha önce Memlûkler dönemindeki uygulamaların devam etmesi için izin verdi.¹⁰

Bununla beraber bütün dinlere Sultan tarafından güvence verildi ve insanlara ibadetlerini rahatça yapabilme hakkı tanındı.¹¹

Kanûnî Sultan Süleyman döneminde de Lala Mustafa Paşa on iki sancak ile Kudüs Kalesi'ni onarmak ve yeni bir kale yapmakla görevlendirildi. Aynı dönemde yani 1531–1541 yılları arasında 'Eski Kudüs' olarak bilinen 868 dönümlük kısmın etrafındaki surları da yeniden inşa ettirdi.¹²

Lala Mustafa Paşa, mezkûr değişikliklerin ardından, Kudüs'ün imarı için çaba sarfetmeye devam etmişti. Mısır, Şam ve Halep'te ne kadar mühendis, mimar ve nakkaş varsa Kudüs'e gönderip, Kudüs'ü ve Kubbetu's-Sahra'yı tezyin ettirmişti. Kubbetu's-Sahra işini bitirdikten sonra şehre dört de sebil yaptırmış, Kanûnî Sultan Süleyman ve eşi Hürrem Sultan adına birçok vakıf kurdurmuştu. Bu dönemde şehrin en önemli geliri olan ayakbastı parası Merc-i-Dabık'taki Kur'ân talebelerine gönderilmişti.¹³

1602'de, III. Mehmed zamanında Filistin toprakları idarî olarak beş sancağa bölündü ve Safad, Yafa, Gazze, Nablus, Kudüs adındaki bu topraklar, Suriye vilayetine bağlandı.¹⁴

Filistin topraklarının idari bakımdan beş sancağa bölünmesi dikkat çekicidir. Bunun önemli sebebi Dımaşk, Hicaz ve Mısır'ı birbirine bağlayan bütün yolların, Filistin'de birleşmesi iken başka bir sebebi de her ne kadar Filistin toprakları geniş olmasa da bu

¹⁰ Celalzâde Mustafa Çelebi, *Selîmnâme*, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ankara 1990, s. 426.

¹¹ Celalzâde Mustafa Çelebi, *Selîmnâme* s.428. Ayrıca bu imtiyaznâme hakkında geniş bilgi için bkz: Selahaddin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s. 160–161.

¹² Raif Yusuf Necm, *Kunûzu'l- Kuds*, Amman 1983, s. 354.

¹³ Geniş Bilgi için bkz. Necm, *Kunûzu'l- Kuds*, s 354- 356.

¹⁴ Yusuf Sami Yusuf, *Tarihu Filistin*, Dımaşk, 1989, s.148.

ayırımla güvenliğin sağlanmak istenmesidir. Böylece Hac mevsiminden sonra Kudüs ve el-Halil şehirlerine gelen çok sayıda ziyaretçinin güvenliği sağlanmış oldu ve bu doğrultuda çeşitli noktalarda emniyet noktaları tesis edildi.¹⁵

III. Mehmed döneminde (1595–1603) Filistin halkı çok müreffeh bir hayat yaşamaya başladı. Tarım (pamuk, bakliyat, hububat, zeytin, yün, kumaş vb.) çok gelişti. İhracat arttı, Yafa Limanı da çok önemli limanlardan biri haline geldi ve liman, hem ticaret hem de turizm için çok önemli bir giriş çıkış noktası oldu. Bu dönem, XVII. yy'ın ikinci yarısına kadar devam etti. 1661 yılında bütün Filistin topraklarındaki halk, kıtlık ve çekirge saldırısı yüzünden kötü duruma düşünce Filistin'in şehirleri boşalmaya başladı. Nüfus sayısı çok azaldı, ekonomi çöktü, tarım geriledi ve devlet adamları arasında bozulma ve rüşvet yayılmaya başladı.¹⁶

Öte yandan XVII. yy'da bütün devlet sınırları içindeki Hristiyan gruplar arasında siyasî, sosyal, ekonomik ve benzeri alanlarda büyük rekabetler baş gösterdi. Bu rekabet, 1853 yılında had safhaya ulaştı. Kudüs'teki Hristiyan grupların arasında ise kutsal mekânların yönetimi hususunda anlaşmazlıklar zuhur etti. Rusya, Ortodoksları himayesi altına alırken Fransa ve İngiltere, Latinleri destekliyordu. Bu rekabetin sonucunda Kırım Savaşı patlak verdi. Savaşın neticesi olarak Osmanlı yönetimi devlet sınırları içindeki reâyâyâ eşitlik tanıdı ve bazı ıslahatlar yapmaya çalıştı. Osmanlı Devleti'nin her yerinde yabancı konsolosluklar açılmaya başladı. İngiltere ve Fransa'ya geniş imtiyazlar verildi¹⁷. Kudüs Mutassarıfı Kâmil Paşa'nın İngiliz ve Fransızlara bayraklarını konsolosluklara asabilmeleri için izin vermesiyle 1843 de halk bu durum karşısında rahatsız oldu ve kısmen de olsa isyanlar baş gösterdi.¹⁸

Böylelikle, verilen imtiyazlarla yabancı güçler büyük yetkilere sahip oldu ve şehirdeki yabancıların sayısı da buna paralel olarak gittikçe arttı.¹⁹

Osmanlı döneminde Kudüs Sancağı'na beş nâhiye; Beytü'l-lahim, Ramallah, Safa, Abudin ve Eriha ile 379 köy bağlıydı. Filistin topraklarını temsil eden beş sancak bir

¹⁵ Abdülkerim Rafik, “el- Kudüs” *el-Mevsuâtü'l-Filistiniyye, el-kısmü's-Sani*, Beyrut 1990, II, 701.

¹⁶ Yusuf Sami, *Tarihu Filistin*, s. 149.

¹⁷ Geniş Bilgi için bkz. Enver Ziya Karal, *Omsalı Tarihi*, Ankara 1988,V, 224–225.

¹⁸ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.118.

¹⁹ Farhan, *a.g.m.*, s.593.

mutassarıf ve her sancak için ayrı bir kaymakam bulunuyordu. Mutasarrıf doğrudan İstanbul hükümetine bağlıydı.²⁰ Ayrıca Kudüs kadısına da geniş yetkiler verildi. Ancak şu var ki; idarede çalışanların çoğu yerli halktan oluşmaktaydı.

1831 yılında Kudüs, Mehmed Ali Paşa'nın eline geçti. İbrahim Paşa, Osmanlılara karşı Avrupalıların desteğini sağlamak düşüncesiyle Hristiyan ve Yahudilere bir takım imtiyazlar verdi. Örneğin bu dönemde çeşitli idârî mevkilerde halk da rol oynamaya başladı ve doğal olarak halk da yönetimde güç sahibi olmaya başladı. Bunun yanında İbrahim paşa askerlik görevini de zorunlu hale getirdi.²¹

Yine İbrahim Paşa tımar sistemini kaldırarak halkın elindeki silahları müsadere etti ve çiftçilere de mültezimler hakkında dava açma hakkı tanıdı. Böylelikle de kendisi ve halk arasındaki mesafeyi arttıran mültezim sınıfını etkisiz hale getirmeyi başardı. Toprak vergisi dışında başka bir vergi alınmasını yasaklayan İbrahim Paşa, hizipleşme ve zeamet gibi konularda da bir takım düzenlemelerde bulundu. Yönetimini rahatsız eden bedevileri kontrol altına aldı. Muamelat ve dini hür-riyet noktasında Müslümanlar'a ve gayr-i müslimler'e, bazı mevzûlarda eşit haklar tanıdı. Osmanlı yönetiminin kilise ve manastırlardan topladığı aidat, maaş ve gafer (koruma) vergilerini kaldırdı ve onların görevlilerinin maaşlarını hazineden vermeye başladı.²²

Sathî bir yönetim tarzı benimseyen Osmanlı yönetiminin aksine her konuya müdahale eden Mısır yönetimi, bir müddet sonra halkın tepkisini çekmişti. Zira askerliğin zorunlu hale getirilmesi, 12 yaşından itibaren her erkeğin, durumuna göre, 15–500 kuruş vergi ödemesi, ipek ticaretini elinde bulundurması, çiftçilerin belli mahsulleri ekmelerini zorunlu hale getirilmesi ve silah taşımaya alışmış halkın silahlarına el konulması çeşitli isyanlara ve halkın Mısır yönetimiyle çatışmasına sebep olmuştu.²³

İbrahim Paşa'nın bu tür reformları, Avrupa ülkelerini tedirgin etmekteydi. Ortadoğu'da güçlü bir devlet kurulmasından endişe eden Avrupa ülkeleri, Osmanlı Devleti'ne yardım etmeye başladılar. Aslında onların amacı, İbrahim Paşa'nın tesis etmiş

²⁰ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.121- 122.

²¹ Esed Rüstem, *el-Usûlü'l-Arabiyye li Tarihi Suriye fi Ahdi M. Ali Paşa*, Beyrut 1934, II, 115- 116.

²² Rüstem, *el-Usûlü'l-Arabiyye*, s.4.

²³ Moshe Ma'oz, *Ottoman Reform In Syria and Palestsine (1840–1861)*, Oxford 1969, s.36.

olduğu bu güçlü yönetimi ortadan kaldırmak ve büyük zafiyet yaşayan Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurarak devleti ele geçirmektir.²⁴

Gerçi kısa bir zaman sonra da yönetimden memnun olmayan halk, isyanlarını arttırdı ve Osmanlı ordusuna yardım eden İngiliz ordusu Adana'dan el-Ariş'e kadar uzanan bölgede Mısır ordusuyla mücadele etti. Akka kenti; Osmanlı, İngiliz ve Avusturya güçleri tarafından kuşatıldı. Fransa ise İbrahim Paşa'yı savaş meydanında yalnız bıraktı. Sonuç olarak İbrahim paşa Şam ve Filistin'den Mısır topraklarına çekilmek zorunda kaldı. 1840 yılında Şam bölgesi yeniden Osmanlı'nın hâkimiyeti altına girdi.²⁵

İbrahim Paşa döneminde Şam bölgesi, yönetime karşı kısmen de olsa itaatkâr, düzenli ve devlete bağlı olarak yaşamayı öğrendi.²⁶

1840 yılında Şam ve Filistin'e yeniden dönen Osmanlı yönetimi, Mısır yönetiminin getirdiği idari sistemi örnek alarak aynı sistemi uygulamak suretiyle hâkimiyeti sağlamaya çalıştı. Eğitim, sağlık, ticaret, sanayi ve tarım alanında yeni reformlar yapan Sultan Abdülmecit, Gülhane hattında verdiği bütün sözleri tutacağı taahhüdünde bulundu. Nefs, ırz, nâmus ve mal güvenliği yanında idare ve kaza alanında çeşitli ıslahatlar yapılarak askerlik hizmeti için kura sistemi getirildi. İltizam ve rüşvet ortadan kaldırıldı.²⁷

Sultan Abdülmecid döneminde Kudüs surları dışında birkaç ev inşa edildikten sonra 1863'te Kudüs için ilk belediye kuruldu. Ayrıca 22 kişiden oluşan şehir polis gücünün tamamı Müslümanlardan oluşuyordu. 1874 yılında ise Kudüs imtiyazlı bir mutasarrıflık haline geldi. Bu tarihten sonra yani II. Abdulhamid döneminde şehir çok hızlı bir şekilde gelişti.²⁸

2. Toplum Yapısı

Osmanlı döneminde Kudüs sakinleri huzurlu bir hayat sürdürürken güvenlik sağlanmış ve günlük hayat normal bir şekilde devam etmekteydi. Ev kirası ve eşya fiyatlarını genelde Kudüs kadısı belirliyordu. Mesela, ev 20 kuruş, mehir 3–65 kuruş

²⁴ Yusuf Sami, *Tarihu Filistin*, s. 154- 155.

²⁵ Yusuf Sami, *Tarihu Filistin* s. 155.

²⁶ Abdülaziz Avad, *Mukaddimetün fi Tarihi Filistin el-Hadis 1831–1914*, Beyrut 1983, s.16.

²⁷ Abdülaziz Avad, *el-İdaretü'l-Osmaniyye fi Vilayeti Suriye*, Kahire 1989, s. 20- 21.

²⁸ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.118–123

arasında, yiyecek ve içecek çok ucuz idi. Hayat basit ve ucuz olmasına rağmen çok sayıda fakir bulunuyordu. Bu kimseler ya sadakalarla ya da Osmanlı hükümetinin her sene gönderdiği sürreden hayatlarını sürdürüyorlardı. Sürre, meşayih, ülema ve fakirlerle Mescid-i Aksâ'nın hizmetinde bulunanlara dağıtılıyordu.²⁹

Evliya Çelebi Kudüs halkı hakkında şu bilgileri vermektedir. '*Kudüs sakinlerinin çoğu üzüm bağları arasında oturuyor. Şehirde çok sayıda âlim bürokrat, soylu ve saygın aileler bulunuyordu. Mevleviyye tarikatine mensub kimseler de vardı. Halk genelde ticaret ve çeşitli mesleklerde çalışıyordu. Kudüs zenginleri samur, diğerleri kaşmirden yapılmış kumbaz (abaya) celali adıyla bilinen yün giyerler. Fakirler ise daha ucuz ve benzeri şeyler giyerlerdi*'.³⁰

Kudüslülerin bir kısmı da tarımla uğraşırlardı. Kudüs ve çevresi zeytin ve zeytinyağı ile meşhurdur. Zeytinyağından sabun yapıp Mısır'a gönderiliyordu. Bunun yanında kutu, okul malzemeleri, zeytin ağaçlarından yapılan dini malzemeler(tesbih gibi), boncuk işleri ve çeşitli mâmüller Kudüs'e gelen yabancıların ilgisini çekiyordu.³¹

Ticaretin yanında turizmin de çok önemli bir yeri vardı. Kudüs'ten Avrupa ülkelerine buğday, susam, sabun ve zeytinyağı ihrac edilirken, Avrupa'dan yün, ipek, içki, cam, ahşap ve ev eşyası gelmekteydi. Şehrin insanları birbirlerine o kadar güveniyorlardı ki, yapılan ticarete herhangi bir anlaşma, komisyon, senet olmadığı gibi kayıt bile tutulmuyordu. 1876 yılında Kudüs'te 1320 dükkân ve 1920 çeşitli meslek sahibi bulunuyordu. Bunların 807'si Müslüman 501'i Yahudi, 357'si Rum Ortodoks, 146'sı Latin, 69'u Ermeni ve 40'ı Protestanlardan oluşmaktaydı.³²

Osmanlı döneminde, hiç kimse dernek ve siyaset ile ilgilenmiyordu. Çünkü kimse arasında ayırım yapılmıyordu. Bütün vatandaşlar arasında sevgi, eşitlik ve hürriyete dayalı bir anlayış bulunmaktaydı.³³ Zira Osmanlı Devleti çeşitli din, mezhep ve ırklara mensup toplulukları bünyesinde toplayan çok milletli bir yapıya sahipti. Devletin toplumsal siyasal ve idarî yapısı, ırk esasına değil, düşünce ve inanç temeline göre örgütlenmişti. Yönetimde hâkim unsur olan Türkler, halkın yaklaşık üçte birini oluşturmaktaydı. Geriye kalan kısım

²⁹ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.124.

³⁰ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, İstanbul 1314, III, 61- 62.

³¹ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.124.

³² Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.125.

³³ Arif, *Tarihü'l-Kuds*, s.127.

ise Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Romanlar, Slavlar ve Araplardan meydana geliyordu.³⁴

Osmanlı Devleti gibi Kudüs halkı da çeşitli milletler ve farklı ırklardan oluşuyordu. Bu kozmopolitan yapının oluşmasında Kudüs'teki dinî yapılar ve dine dayalı geçmiş tarihin bu farklılıkta çok büyük etkisi vardır. Kudüs, tarih boyunca hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar, hem de Yahudiler için özel bir yer idi. Dinî ehemmiyeti yanında ticarî, sınaî, turizm ve siyasî bakımından da büyük bir önem taşıyordu.³⁵

Kudüs toplumu temelde Müslümanlar ve Müslüman olmayanlar olmak üzere ikiye ayrılır. Gayr-ı Müslimler de Hristiyanlar ve Yahudiler olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. XIX. Yüzyılın başlarında Kudüs toplumunun çoğunu Müslümanlar teşkil ediyordu. Bunu Hristiyanlar ve Yahudiler takip etmektedir. Fakat XIX. yüzyılın ikinci yarısında özellikle Yahudilerin göç hareketi ile Kudüs'te Yahudiler en büyük topluluk haline geldi. XIX. yüzyılda Kudüs'ün nüfus dağılımı şöyle idi;(Tablo 1 Bkz.)

Tablo 1

Yıl	Müslümanlar	Hristiyanlar	Yahudiler	Toplam
1800 ³⁶	6.750		2.000	8.750
1831 ³⁷	4.500	3.500	3.000	11.000
1890 ³⁸	7.600	7.200	30.200	45.000

Biz şimdi bu topluluklar hakkında ana hatlarıyla bilgi vermek istiyoruz.

2.1. Müslümanlar

Kudüs'te ki Müslüman topluluğu dört sınıftan oluşmaktaydı. 1-Yönetim 2-İktacılar 3-Çiftçiler 4-Bedeviler.

2.1.1.Kudüs Yönetimi

Osmanlı ilhakından sonra Filistin toprakları Suriye vilayetine bağlanmıştı. Kudüs sancağı da böylece Şam valisine bağlı olacaktı. 1831 yılına kadar Kudüs, İstanbul hükümeti

³⁴ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s.10.

³⁵ İshak Yakub el-kutb, "Tarihü ve Coğrafyatü Filistin" *el- Mevsuatü 'l-Filistiniyye*, Beyrut 1990, I, 414- 420.

³⁶ Feracullah, *Tarihü 'l-Kudsi 'l Arabiyye*, s.214.

³⁷ Mustafa Murad Debbag, *Biladuna Filistin: fi Beyt 'l-Makdis*, Amman 1974, X, 189-190.

³⁸ Ferhan, *a.g.m.*, s.617-618.

tarafından tayin edilen Rumeli kaymakamlar tarafından yönetilmişti. XVI. yüzyıldan 1831 yılına kadar devam eden bu sistem gereği şehir, kaymakamla birlikte alaybey, bayrakçı, serasker ve güvenlik güçleri ile yönetildi. Yönetim tabii olarak İstanbul hükümeti ve Şam valisi tarafından atanıyordu.³⁹ Bu yönetim her sene değişiyordu. Ancak Osmanlı ordusunun XVIII. yüzyılda girdiği savaşlar nedeni ile Filistin'deki yönetimin zaafa uğraması; yetersiz asker gücü, idarede bozukluk ve yolsuzluğu da beraberinde getirmişti. Bunun yanında asabiyet liderleri ve aşiretler de sürekli yönetimle bir çatışma içerisinde idi. Filistin'deki Osmanlı yönetiminin özellikle son 50 yılında yabancı sermayenin güçlenmesi ile idarede yabancı hâkimiyeti, etkisini bir hayli arttırdı.⁴⁰

1831 yılında Kudüs, Mısırlı İbrahim Paşa (Kavelalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu) tarafından ele geçirildi. İbrahim Paşa, Osmanlı yönetim sisteminden farklı bir sistem uyguladı. Tımar sistemini kaldırdı, askerliği zorunlu hale getirdi. Avrupa ülkelerinin desteğini almak için Gayr-i Müslimlerden alınan vergiler kaldırıldı. Gayr-i Müslimler yönetimde yer almaya başladı. Yönetime Halkı da dâhil etmeye başladı. Fakat bazı konularda özellikle zorunlu askerlik, ipek ticaretini elinde tutması ve yabancılara kolaylıklar sağlaması yerel halkın tepkisine yol açtı ve bundan sonra yönetime karşı ayaklanmalar başladı. 1840 yılında Osmanlı güçleri, büyük devletlerin de yardımıyla Kudüs'e geri döndü. Bu yeni dönemde, özellikle 1864 yılından sonra yönetimdeki yetersizliklerden dolayı yerel halk idarede görev almaya başladı. Osmanlı yönetimi aynı zamanda İbrahim Paşa'nın uyguladığı sistemi uygulamaya çalıştı. Bu yönetim tarzını kabul etmeyen halk gergin bir ortamın oluşmasına sebep oldu.⁴¹

1856 yılında Islahat fermanı ile bazı düzenlemeler yaparak halka yapılan zulmü kaldırmaya çalışan Osmanlı yönetimi daha sonra 1874 yılında Kudüs'ü müstakil bir mutasarrıflık ilan etti ve İstanbul'a bağladı.⁴²

Mutasarrıflık döneminde ise; mutasarrıfın yanında muhasib, ziraat ve ticaret müdürü, evrak müdürü, asayiş müdürü, nâfia müdürü ve her müdür yanında da bir kaç

³⁹ Geniş bilgi için bkz. Muhammed Ahmed Selim Yakub; *Nâhiyetü'l-Kuds 'i-Ş-Şerif fi'l Karn'l-aşır el-Hicri/es-Sadis Aşar el-Miladi*, Amman 1999, I, 204–217.

⁴⁰ Avad, *Mukaddime*, s.17.

⁴¹ Avad, *Mukaddime*, s.18.

⁴² Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1988, VII, 182.

görevli bulunurdu. Kazâlarda ise bir kaymakam, maliye müdürü ile yanına da birkaç kâtip tayin ediliyordu.⁴³

Bu yönetim genelde Anadolu'dan gelen kişilerden oluşuyordu. Bazen onlara yardım etmek için yerel halktan ve özellikle önde gelen ailelerden görevliler seçilebiliyordu. Yönetime ilave olarak her köye bir muhtar veya birden fazla muhtar tayin edilebiliyordu. Onların görevi de mirî arazilerin vergilerini toplayarak yönetime yardımcı olmaktı.⁴⁴

Büyük güçlerin baskısı ile 1892 yılında Filistin'de Fransız bankası 'Kiridit Liyonez' ve Alman-Filistin bankası da kuruldu. 1905 yılında İngiliz ve Fransız bankerler yardımı ile kurulan Osmanlı Bankası da faaliyete geçti. Böylece Filistin'deki fakir olan Yahudilere yardımlar çoğalmaya başladı. 1863–1917 yılları arasında sadece Roschild'tan Yahudilere 5 milyon sterlin yardım yapılmıştı. Durum bu şekilde 1917'ye kadar devam etti. I. Dünya Savaşı patlak verince, Yahudiler de İngilizlerin yanında yer aldı. Böylece Osmanlı yönetimi ve ordusu hem içerden hem de dışardan vurularak önce Filistin'den, 1917 yılının Mayıs ayında da son toprak parçası olan Kudüs'ten çekildi.⁴⁵

Sonuç olarak bu tarihe kadar Müslüman bir yönetim altında olan Filistin, bundan sonra gayr-i Müslimler (İngiliz yönetimi) tarafından yönetilmeye başlanacaktı.

2.1.2.İktacılar(Toprak Sahipleri)

Bütün Filistin toprakları, Kudüs toprakları dâhil, çok verimli oldukları gibi siyasî ve askerî bakımdan da önemliydi. Bunun yanında Dımaşk ve Kahire'ye uzanan çok stratejik bir yol üzerinde idi. Bu topraklar, devletin bazı görevlilerine tımar ve zeamet olarak dağıtılıyordu.⁴⁶ Bunlar daha sonra halka zulüm etmeye başladılar. Tımar sistemi, Filistin

⁴³ Suriye Vilayeti Salnâmesi, Sene 1291, s.63.

⁴⁴ Avad, *Mukaddime*, s.21.

⁴⁵ Yusuf Sami, *Tarih-ü Filistin*, s.156.

⁴⁶ Geniş Bilgi için bkz. Ayn Ali Efendi, *Kanunnâme-i Al-i Osman 1018/1609*, Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1962, s.24–31.

topraklarında fazla başarılı olamadı. XVI. yüzyılda Filistin’de güçsüz başlayan bu sistem XIX. yüzyıla gelindiğinde tamamen ortadan kalktı. Bunun yerine ikta sistemi getirildi.⁴⁷

Filistin halkı da genel olarak iktaî bir toplumdur yani toprak sahibi ve toprağı işleyen bir toplumdur. Osmanlı görevlilerinin yanında Filistin halkından aristokrat, zengin, kültürlü ve yönetimde çalışan aydınlar bulunuyordu. Bunların arasında geniş toprak sahibi olanlar da vardı. Bunun yanında bu önde gelen aileler kaza, iftâ, nakîbu’l-eşraflık gibi mevkilerde yer aldılar ve dışardan gelen Osmanlı görevlilerinden daha etkili oldular.

Bu aileler aslında Hicazdan gelip Kudüs, el-Halil ve Gazze’ye yerleştikten sonra Osmanlı yönetimi tarafından büyük saygı gördüler. Dinî alanlarda da yüksek mevkilere kadar yükseldiler. Osmanlı yönetimi onlara bu önemli görevler yanında ikta yolu ile geniş toprak verdi.

Bu aileler yaptıkları işler yanında çiftçi tutup toprakları da işletiyorlardı. Bazen de vergi ödemek istemeyen güçsüz çiftçilerin topraklarını bunların üzerine kayıt ettirip büyük yetki elde ettiler. İlim, mal, şeref ve azamet bütün güç unsurları onların elindeydi. İş bununla da kalmayarak bazen gayr-i Müslimlerin himayesini de alıyorlardı. Zaten çoğu kabile ve aşiret lideri idi. Bunlara şeyhler ve zeametler denirdi. Bu durum kabileler arasındaki büyük rekabeti oluşturdu ve çatışmalara neden oldu. Bu şeyhler ve zeametlerin gücü özellikle Kırım Savaşı sırasında zirveye ulaştı. Bunun sebebi ise Filistin’deki Osmanlı güçlerinin savaşa sevk edilmesi idi.⁴⁸

Bu kimseler hibe karşılığında bazı çiftçileri de himayeleri altına alıyorlardı. Çiftçiler ise onların günlük ihtiyaçlarını sağlıyorlardı. Ancak bir müddet sonra Osmanlı yönetimi bu duruma son vermek istemişti. Yönetim Kırım Savaşı’ndan sonra merkezi otoriteyi güçlendirdi ve şeyhlerin, zeametlerin gücünü kırmaya başladı. Tanzimat’tan sonra büyük ailelerin nüfusu azaldı ve bu aileler kontrol altına alınmaya başlandı.⁴⁹

⁴⁷ Alexander Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye fi Filistin 1856–1882*, Arapça trc. Kamil Cemil Aseli, Amman 1988, s.213.

⁴⁸ Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye*, s.232- 224.

⁴⁹ Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye*, s.267.

Kırım savaşından sonra Osmanlı'nın bu girişimleriyle Kudüs şehrinde istikrar sağlandı. Zaten merkezde yaşayanların çoğu devlet memuru veya saygın ailelerden oluşuyordu ve bunlar yönetim ile beraber çalışıyordu. Gelişen yeni durum karşısında şeyhler ve zeametler haklarını savunabilmek için yeni çıkan kanunlara göre idare ve meclislerde yerlerini almaya başladılar. Aynı zamanda belediyelerde ve hükümet müesseselerinde etkinliklerini göstermeye başladılar.⁵⁰

Burada çok önemli bir noktaya işaret etmek istiyoruz. Filistin'de toprak mülkiyeti çok az sayıdaki ailelerin elindeydi. Onların bir kısmı da Filistin dışında Lübnan ve Suriye'de yaşıyorlardı. Örneğin bunların arasında Beyrut'ta yaşayan Ermeni olan Sarsak ailesi, mülkleri olan 200.000 dönüm araziye Yahudilere sattılar. Suriye ve Beyrut'ta yaşayan birkaç kişiye de 235.000 dönüm arazi düşüyordu. Kısaca şunu söyleyebiliriz; Filistin toprağının yarısı, Filistin dışında yaşayan insanların elindeydi. Osmanlıdan sonra bütün bu topraklar sahipsiz kaldığı için İngiliz işgalinden sonra hibe olarak Yahudilere verildi.⁵¹

2.1.3.Çiftçiler (Köylüler)

Filistin köylüleri devletin taşra idaresi altına XVI. yüzyıl başlarında girmişlerdi. Halkın bugün bile bildiği köy adları da ilk kez 1520 yılında Osmanlı vergi kayıtlarına geçilmişti. Bu gelişme ani ya da aralıklı bir süreç değildi. Arap eyaletlerinin tedrici olarak devletle bütünleşmesini sağlayan sürecin bir parçasıydı. Osmanlı taşra idaresinin mezkûr yapılanması, yeni fethedilen bölgelerdeki mevcut yerel idare ve vergilendirme yapılarına uyum gösteremediğinden bir takım sıkıntılara da sebep oldu. Başlangıçta yalnızca genel bir çerçevenin belirlendiği Osmanlı uygulamaları, yerel geleneklerin yararlı ve uygun yönlerini de benimseyerek zamanla oturdu. Sonuçta çıkan idare kesin olarak Osmanlıydı ama yerel koşullarla uygulanmıştı.⁵²

Genel olarak Osmanlı, yeni fethedilen yerlerin idaresini ilk başta doğrudan üstlenmezdi, yönetimi yerel beylerden birine bırakırdı. Bu arada yerel gelirler tam olarak araştırılıp hesaplanır, tek tek bütün kasaba ve köylerin gelirleri Osmanlı nüfusu ve gelir

⁵⁰ Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye*, s.232.

⁵¹ Yusuf Sami, *Tarih-u Filistin*, s.157.

⁵² Amy Singer, *Kadılar, kullar, Kudüslü köylüler*, trc. Sema Bulutsuz, İstanbul, 1996, s.5.

kayıtları olan tapu tahrir defterlerine işlenirdi.⁵³ Osmanlı Devleti daha sonra kayıtlara dayanarak doğrudan bir idare kurar, yerel kaynaklardan elde edilen gelirler, o yörenin ileri gelenleri arasından seçilip atanan Osmanlı görevlilerine ve sipahilere verilirdi. Gelirlerin bir bölümü devlet hazinesine, bir bölümü de cami, mektep, hastane ve imaret gibi vakıf eserlerine ayrılırdı.⁵⁴

Osmanlı yönetimi Memluktan daha başarılı bir şekilde bütün Filistin topraklarında güvenliği sağladı. Bunun sonucu olarak, kırsal nüfus gittikçe arttı. Terk edilmiş arazilere yeniden yerleşilmeye, bunlar ekilip dikilmeye başlandı. Filistin sancakları bu eğilimler için iyi bir örnek oluşturuyordu. XVI. yüzyılın ilk yarısında belli başlı kentlerin çevresindeki yerleşim alanları genişledi. el-Halil'den kuzeye ve Kudüs üzerinden Nablus'a uzanan dağ sıralarının korunaklı tepelerinden kıyı ovalarına doğru yayıldı. Bölgenin çok verimli olmasıyla tarım üretimi arttı. Aynı şekilde, ticari geçiş vergisi ile Hristiyan ve Musevi hacılardan alınan rüsum gelirleri de arttı. Böylece nüfusun hayat koşulları da iyileşti. Ama yeni düzen birçok yönüyle Memluk döneminden köklü bir farklılık göstermiyordu. Osmanlı yönetimi altındaki köylüler için yaşam çoğunlukla eski temel üzerinde sürüp gitti.⁵⁵

XVII. yüzyıl başlarında güney Şam sancaklarının yönetimi artık birçok beyin elindeydi. Bu beyliklerden bazıları; Kudüs'te Faruk, Gazze'de ve Leccun'da bedevi Rıdvan ve Tura Bey aileleri, Safad ve Cebel-i Lübnan'da Dürzi Fahreddin Maah'tı. Padişah bu beyleri çeşitli yollarla birbirine karşı kullanarak üzerlerindeki denetimini sürdürmekteydi.⁵⁶

Çiftçiler Filistin'de nüfusun çoğunu temsil ediyorlardı. Çiftçiler; mültezimler ve toprak sahipleri yüzünden çok zor bir hayat sürdürüyorlardı. Çiftçi ne şikâyetle bulunabiliyor ne de beyinin izni olmadan köyü terk edebiliyordu. XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı yönetimi, mültezimler tarafından çiftçilere yapılan kötü muameleyi ve zulmü kaldırarak malikâne sistemini getirdi. Bunun yanı sıra çiftçilere yüklü vergiler yanında

⁵³ Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)*; çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003, s.109.

⁵⁴ Singer, *Kadılar*, s.9.

⁵⁵ Singer, *Kadılar*, s.10- 11.

⁵⁶ Singer, *Kadılar*, s.13.

Bedevilerin saldırıları da devam ediyordu. Netice olarak bu çiftçiler zor hayatı yaşamaya mahkûm oldular ve yavaş yavaş topraklarını ihmal etmeye başladılar.⁵⁷

Dağlık bölgelerde yaşayan çiftçiler bir yandan su azlığı çekerken diğer yandan topraklarının fazla verimli olmaması sebebiyle ayrıca bedevilerin saldırıları sonucu daha fazla dayanamayarak topraklarını terk etmek zorunda kalıyorlardı. Zaten çiftçiler yüklü vergiler, borçların faizi, yönetim zulmü ve kötü muamele yüzünden sefillik içindeydi. Bütün bu sorunlar yanında pazarların az olması, şehirlerarasındaki ulaşım zorluğu, çiftçilerin topraklarını bırakmasına sebep oldu.⁵⁸

Kudüslü çiftçiler bütün Filistin çiftçileri gibi devlet için ya da iktacılar için çalışıyorlardı. Onların büyük kısmı büyük aşiret mensubu idi. Çiftçilerin temsil ettiği iki büyük aşiret; Kaysi ve Yemeniler arasında sürekli hizipleşme ve çatışma yaşanıyordu. Bu çatışmalar öyle bir noktaya geldi ki bir aşiret mensubu, diğer aşirete ait topraklardan bile geçemiyordu. Çiftçiler, toprak işlemlerinin yanında savaş sırasında da asker olarak kullanılıyorlardı.⁵⁹

Çiftçiler belli bir arazide yaşayabilir, çalışabilir, ürün tasarruf edebilir ve bu tasarruf hakkını çocuklarına bırakabilirdi; ama bu araziye satamaz ya da vakfa dönüştüremezdi. Kişisel menkul mallara ve sebze bahçesi, bağ ya da meyve ağacı gibi gayri menkul mallara sahip olabilirlerdi ama tarım alanlarının çoğunun asıl sahibi devletti. Özel araziler mülk, padişahın toprakları ise mirî olarak adlandırılırdı. Çiftçiler doğrudan bir yönetime bağlı değildi. Onlar belli bir toprak sahibine bağlı olmak zorundaydılar. Bir yerden başka bir yere göç etme hakları kısıtlanmış olsa bile, çiftçilerin toprağı mutlak olarak değil, tarımsal işgücünün azlığına ya da çokluğuna göre pratik nedenlerle bağlandıkları anlaşılmaktadır.⁶⁰

Çiftçilerden vergi toplamak için görev yapan sipahiler ve öteki resmi görevliler, vergi borcundan dolayı tek tek çiftçileri mahkemeye verebilirlerdi ama çiftçiler üzerindeki otoriteleri, büyük ölçülerde mali konularla ve her yıl yenilenen gelir miktarı değişen tımar

⁵⁷ Avad, *el-idaretü 'l-Osmaniyye*, s.226- 227.

⁵⁸ Avad, *el-idaretü 'l-Osmaniyye*, s.111- 112.

⁵⁹ Avad, *el-idaretü 'l-Osmaniyye*, s.107- 108.

⁶⁰ Singer, *Kadılar*, s.16-17.

sahipliği süresince asayişini korumakla sınırlıydı. Hem görevlileri, hem çiftçileri yargılama yetkisi, kadının tek görevi ve ayrıcalığıydı. Şeriata vâkıf olan kadılar, hem fermanlara hem de yerel örf'e göre hüküm veriyorlardı.⁶¹

1839'dan sonraki dönemlerde gerçekleşen Osmanlı-Rus savaşları, Yemen'deki ayaklanmalar ve Balkandaki çatışmalara iştirak eden 5000 Filistinli çiftçinin büyük kısmının şehit olması, çiftçiler arasında korkuyu çok arttırdı. Aynı zamanda çiftçiler, topraklarını da ihmal etmeye başladı. Yönetimin savaşa yönelmesi Kudüs'teki asayişini sarstı. Şehri çok az sayıda asker koruyordu. Geniş toprak elde edebilmek için aşiretler karşı karşıya geldi.⁶²

1858 yılında çıkan arazi kanununa göre bütün Filistin toprakları beş kısma ayrıldı; mülk, mirî, mavkuf, metruk ve mevat. Daha sonra 1861 yılında bu topraklar, toprak sahipleri üzerinden tescil edilmeye başlandı. Köylerdeki ahali arasındaki kavgalara son vermek için de toprak tescil belgeleri dağıtılmaya başlandı.⁶³

Filistin'deki çiftçiler ise bu toprakların üzerlerine yazılmasından korktu. Fazla vergi ve askere gitmek zorunda kalmamaları için de topraklar, şeyhlerin ve şehrin önde gelen ailelerinin üzerine kaydedildi. Böylece kendi haklarını kaybedip yeni malikler yanında çalışmaya başladılar.⁶⁴

1879 Mutasarrıflık döneminde Filistin topraklarının büyük bir kısmı aristokratların elindeydi. Çiftçiler, tohum ve ihtiyacı olan malzeme sağlamak için bu aristokratlardan %40 oranında faiz ödeyerek borç alıyordu. Borcunu ödeyemeyince topraklarını satıp ücretli olarak çalışmak zorunda kalıyorlardı. Bu toprakların bir kısmı toprak simsarlarının eline geçiyor ve daha sonra Yahudilere satılıyordu.⁶⁵

Yahudiler de bu satın aldıkları topraklara özellikle kaçak göçmenleri yerleştirmeye başladılar ve böylece ilk Yahudi yerleşim yerleri kurulmuş oldu.⁶⁶

⁶¹ Singer, *Kadılar*, s.17.

⁶² Avad, *el-idaretü'l-Osmaniyye*, s.111.

⁶³ Geniş Bilgi için bkz Orhan Çeker, *Arazî Kanunnâme*, İstanbul 1985, s.13.

⁶⁴ Bernard Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1968, s.119.

⁶⁵ Avad, *Mukaddime*, s.26.

⁶⁶ Yusuf Sami, *Tarih-u Filistin*, s.167

2.1.4.Bedeviler

İslam'ın ilk fetihleriyle birlikte Arap yarım adasından çok sayıda kişi Kudüs'e gelip yerleşti. Daha sonra Mısır, Yemen ve Suriye'den gelen bu insanlar zamanla çoğalıp şehrin büyük nüfusunu temsil etmeye başladılar. Bedevilik hayatı yaşamaya alışmış bu insanlar Osmanlı dönemine kadar istikrarsızlık sebebi idi. Osmanlı'nın Kudüs'ü ilhaki ile birlikte Fas, Antakya, Halep, Hama, Trablus, Mısır, Bağdat, Anadolu, Bosna, Hindistan ve Rusya'dan çok sayıda insan Kudüs'e gelip yerleşti.⁶⁷

XVI. yy.da önde gelen aileler şehrin merkezinde otururken, bedeviler ise köylerde yaşıyorlardı. Bedevilerin en önemli kabileleri ise; Beni Zeyd, Haysam, Beni Ata, Beni Ukba ve Kudüs'ün Marazık kabilesiydi. Beni Zeyd kabilesi Kudüs'ün kuzey ve kuzey batısındaki köylerde, Haysam şehrin doğu ve güney doğusundaki köylerde, Beni Ata ise Gazze ve Kudüs arasındaki bölgeyi hâkimiyeti altına aldılar ve aralarındaki hâkimiyet kavgaları yüzünden Osmanlı yönetimiyle sürekli gerginliğe sebep oluyorlardı. Bu Bedevilerin çoğu hayvancılık ve ticaretle uğraşıyorlardı. Bir kısmı ise selp (hırsızlık) ve yol kesme ile hayatlarını sürdürüyorlardı.⁶⁸

Mehmet Ali Paşa'nın, Suriye bölgesini 1831'de eline geçirmesi, yönetimde büyük boşluğun ortaya çıkmasına neden oldu. Bu arada bazı yerlerde Bedevilerin saldırıları artmıştı. Osmanlı yönetiminin 1841'de Kudüs'e geri dönmesi ile bedevilere karşı çok sert bir politika izlenmeye başlandı. Mutasarrıfa, yönetim tarafından onları kontrol altına almak için geniş yetkiler verildi ve sürekli köylere baskınlar düzenlendi. Buna rağmen bazı köylerde görevlilerin vergileri toplaması silah gücü ile engellendi. Ancak yine de bazı kabileler, Taamira ve Udvan kabilesi gibi, topraklarından geçen yabancılardan haraç alıp çiftçilerin ektiği mahsulü gasp ediyordu.⁶⁹

Osmanlı yönetimi bazı kabilelere maaş vererek kontrol altına alırken bazı kabilelere sürekli savaşlar açarak bunları dağlık bölgelere doğru uzaklaştırdı. XIX. yüzyıldan itibaren merkezi yönetim zayıflayınca bedevilerin saldırıları yeniden başladı. 1840 yılında başlayan bu çatışmalar, kabileler arasında da yayılmaya başladı. Yönetim

⁶⁷ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds'i-Ş-Şerif*, I, 37.

⁶⁸ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds'i-Ş-Şerif*, I, 45- 48.

⁶⁹ Avad, *Mukaddime*, s. 19.

Kırım Savaşı ve Yemen'deki ayaklanmalara son vermeye çalışırken, kabileler bir avuç toprağı ele geçirmek, küçük bir problem veya bir evlilik sorununu halletmek için birbirlerine saldırmaya başladılar. Yönetim ise bu duruma son verebilmek için bunlara bazı tavizler verip onları vilayetlerin çeşitli yerlerine yerleştirdi ve onların sayısını kontrol altına almaya çalıştı.⁷⁰

Bedevilere uygulanan bu çözüm fazla yararlı olmadı. Bunun sebebi ise büyük çöl kabilelerinin onlara saldırma ihtimalinin bulunması ve sürekli devletin gözetimi altında olmak istememeleridir.

1831'de Mehmet Ali Paşa işgalinden sonra dönen Osmanlı yönetimi büyük güçlerin baskısı ve müdahalelerine maruz kaldı. Bu gergin ortamdan faydalanmak isteyen büyük güçler, bedevilerin himayesini bahane ederek savaş gemilerini Filistin topraklarına sevk etmeye başladılar.⁷¹

Bu istikrarsızlık I Dünya Savaşı'na kadar devam etti. Savaşın sonra Osmanlı ordusu yenilip Filistin topraklarından çekilmek zorunda kaldı. İngiliz mandası ile birlikte Filistin'in her tarafı kontrol altına alındı.

2.2. Gayrı Müslimler

Osmanlı Devleti'nde gayr-ı Müslimlerin, Rum- Ortodoks, Ermeni ve Yahudi gibi müstakil birer topluluk olarak kabul edilip özerk statüye kavuşturulmaları, İstanbul'un fethinden sonra gerçekleşmişti. Fatih Sultan Mehmet, Bizans'ın yenik düşen haklarına 'millet' statüsü tanıyarak onlara, kendi liderlerinin yönetimi altında kurumlarını, geleneklerini ve yasalarını tatbik etme imkânı vermişti. Her millet, kendi liderini serbest olarak seçebilme hakkına sahip kılınmıştı. O dönemde, devletin büyük kademelerine atama yoluyla gelirken, gayr-ı Müslimlere kendi liderlerini seçme hakkının tanınması, bu topluluklara verilmiş önemli bir imtiyazdı. Bu aynı zamanda, çağdaş ve medeni bir uygulama olarak da değerlendirilebilecek bir husustur.⁷²

⁷⁰ Avad, *el-idaretü'l-Osmaniyye*, s.111.

⁷¹ Schöle, *Tahavvulat, Cezriyye*, s.335.

⁷² Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992, s.101.

Osmanlı yönetimi gayr-ı Müslimlere gösterdiği hoşgörü neticesinde onların sayısı devlette gittikçe arttı. Avrupa ülkelerinden göç eden Hristiyan ve Yahudiler devletin her tarafına yerleşmeye başladılar. Kudüs XVII. ve XVIII. yüzyıllarda çeşitli milletlerin ve kültürlerin etkisi altında kalmıştır. İngiliz tüccarları, Ermeni sanatkârları, Türk polisi, Faslılar ve Kudüs'ün çoğunu temsil eden Sünni Arapların yanında çoğu Ortodoks az sayıda Hristiyan da bulunuyordu. Daha sonraki yıllarda Filistin topraklarına olan göç hareketi, Kudüs, el-Halil (Hebron), Beytü'l-Lahm, Ramallah, Nasıra ve Tabariyye gibi şehirlerin gelişmesine sebep olmuştur.⁷³

2.2.1.Hristiyanlar

I. Dünya Savaşından önce Kudüs'te Hristiyanların sayısı 40.000 civarındaydı. Hristiyanlar burada huzurlu ve güvenli bir ortam içinde yaşamaktaydılar. Kudüs'teki Hristiyan grupları, çoğu Arap Hristiyanlardan oluşan Rum Ortodoks, Latin Ermeniler, Süryaniler, Kıbt, İncilliler, Maronlar ve Rum Katoliklerdi. Bunların arasında en büyük grup, ise Rum Ortodokslardı.⁷⁴

İlk beş grubun ibadet yeri Kımame (Kıyame) Kilisesi'dir. Bu kilise kutsal mezarı, Hz. İsa'nın mezarını, içine almaktaydı. Mezarın güvenliği Ortodoks rahipleri tarafından sağlanmaktaydı. Kalan gruplar ise ilk beş grubun başkan ve liderlerinin, onlara tahsis ettikleri belli saatlerde kiliseye girip ibadetlerini yapabiliyorlardı. Kilise yönetimi ve denetimi ise her zaman Osmanlı yönetiminin elindeydi.⁷⁵

Kımame Kilisesi'nin dış kapısının bekçiliğini eski zamandan beri Müslüman bir aile olan Nuseybe ailesi yapmaktaydı. Bu aile dış kapının anahtarlarını babalardan çocuklarına miras gibi intikal ettirmektedir.⁷⁶

Bütün Filistin ve Kudüs'teki Hristiyanlara ait kutsal yerlerin yönetimi Ortodoks, Latin ve Ermeni Patrikhanelerine ve yukarıda zikrettiğimiz gibi nüfuz sahibi olanlara aitti. Osmanlı yönetimi her grup için belli bir yetki vermiş ve bunlar, onlara verilen yetkiden

⁷³ Kutb, *a.g.m.*, s.411-414.

⁷⁴ Yusuf Hakim, *Suriye ve 'l-ahid'l Osmanî*, Beyrut, 1991 s.191- 192.

⁷⁵ Hakim, *Suriye*, s.192.

⁷⁶ Debbag, *Biladuna Filistin: fi Beyt'l-Makdis*, X,145.

hiçbir zaman vazgeçmemişlerdi.

Sadece kiliselerin değil bütün patrikhanelerin ve rahiplerin evleri Kudüs şehrinin içerisindeydi. Yabancı toplulukların evleri ise Kudüs surları dışında bulunuyordu.

Osmanlı yönetimi sadece yerli Hristiyanlara değil, bütün yabancılara çok hoşgörülü davranıyordu. Bunun neticesi olarak da her toplum, kendine has ev, okul, manastır ve kiliseler inşa edebiliyordu. Zira büyük devletlerin, özellikle Almanya ve Rusya'nın, bu anlamda çeşitli müesseseleri bulunuyordu.⁷⁷

2.2.1.1. Hristiyan Gruplar Arasındaki Rekabet

Kutsal yerlerde yetki sahibi olmak için Hristiyan gruplar arasında, Memlûklar döneminden itibaren bir çatışma zuhur etmiştir. Osmanlı döneminde ise bu çatışma yerine yakınlaşmalar ve anlaşmalar yapıldı. Bu anlaşmalara göre Hristiyanlara ait kutsal yerlerin idaresi gruplar arasında paylaşıldı.⁷⁸

Fakat bu paylaşım anlaşması uzun sürmedi. Özellikle Rum Ortodokslar ve Latin Katolikler arasında anlaşmazlıklar çıkmıştı. Bunun sebebi ise Kımame Kilisesi'nin restore edilmesi hususudur. Daha sonra da bu grupların ibadet sırasında birbirlerinden rahatsız olmaya başlamasıdır. Fakat Kudüs kadısı araya girip onların arasındaki bu anlaşmazlıkları ortadan kaldırdı. Daha sonra bu tür anlaşmazlıklar Kudüs dışında, Beytü'l-Lahm'da devam etti. Hristiyanlar arasında bu çatışmalar ve sürtüşmeler devam ederken, Osmanlı yönetimi ile herhangi bir sorun görülmedi.⁷⁹

Gruplar arasında yaşanan rekabeti tasvir etme açısından bir örnek verecek olursak, şu olayı zikredebiliriz: Bir gün Beytü'l-Lahm Kilisesi'ndeki Hz. Meryem örtüsü yırtıldı. Bu örtünün tamiri için grupların temsilcileri koşarak kiliseye gitti. Bu yarış nerdeyse bir çatışmaya dönüşecekti. Konuya hemen müdahale eden Osmanlı yönetimi, örtünün tamiri, dikilmesi ve grupların arasında her hangi bir üstünlük sağlanmaması için bütün guruplardan

⁷⁷ Hakim, *Suriye*, s.147.

⁷⁸ Yakub, *Nâhiyetü 'l-Kudüs 'ş-Şerif*, I, 53.

⁷⁹ Yakub, *Nâhiyetü 'l-Kuds 'ş-Şerif*, I, 54–55.

iğne ve iplik alınmasına özen gösterdi. Böylece bütün grupların yardımı ile örtü tamir edildi.

Hükümet, özellikle dinî merasimler, kutlamalar ve bayramlarda bu gruplar arasında bir çatışma çıkmasın diye polisler görevlendiriyordu. Güvenliği sağlamak için en iyi komutanlar eşliğinde özel askerler gönderiliyordu. Böylece fanatiklere gözdağı veriliyordu. Durum böyle olunca namaz ve ziyarete gelenler gönül rahatlığı ile ibadetlerini yerine getiriyorlardı. Her merasimde sivil hâkim ve bölgenin komutanı hazır bulunuyordu. Merasim biter bitmez hemen İstanbul'a bir telgraf gönderilip merasimin güvenli bir şekilde yapıldığı bildiriliyordu. Bu merasimlere Rusya, Yunanistan ve Fransa konsolosları katıldıkları zaman çok sıkı güvenlik önlemleri yanında büyük törenler de düzenleniyordu. Kilise ziyaretçileri çoğu dindar Ruslardan oluşuyordu. Onların sayısı bazen 10.000'i geçirdi ve buna rağmen kilisede en ufak bir gürültü bile duyulmazdı.⁸⁰

1757 yılında Sultan Mustafa döneminde Kımame (Kıyamet) Kilisesi'nde Rum ve Frenkler arasında büyük bir çatışma çıkmıştı. Bu olaylarda çok sayıda kişi yaralandı ve kilise yağmalandı. Bunun üzerine konu Kudüs valisi Ragıp Paşa tarafından Bâb-ı Âlî'ye intikal etti. Osmanlı hükümeti verdiği karara göre kilise yönetimi Rumlara verildi.⁸¹

Islahat Fermanı'na göre, Abdülmecid döneminde hem Hristiyanlar hem de Yahudiler yerli idare meclisinde yer almaya başladılar. Hristiyanların temsilleri, nüfus sayılarına göre az olmasına rağmen kendilerine büyük avantajlar sağlamayı başardılar.⁸²

Kudüs'ün büyük Hristiyan din adamlarının hepsi Yunan asıllıydı. Dışarıdan gelen Hristiyanların nüfusunun artmasına karşı yerli Hristiyanların gücü çok zayıfladı. 1908'de yeni kanun ilan edilmesi ile Hristiyan Araplar harekete geçti ve kendi haklarını aramaya başladılar. Onların istekleri sürekli Yafa'da çıkan ve bütün Filistin'de basılan el-İnsaf gazetesinde yer almaktaydı. Onların istekleri arasında şunlar vardı:

- 1- 12 Piskopos arasında yerli bir Arap piskoposunun bulunması;
- 2- Hristiyanlara ait vakıf ve manastır idarelerinde yer almak;

⁸⁰ Debbag, *Biladuna Filistin: fî Beyt'l-Makdis*, X, 146.

⁸¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, s.227-228; Debbag, *Biladuna Filistin: fî Beyt'l-Makdis*, X, 9.

⁸² Avad, *Mukaddime*, s.20.

3- Ortodoks okullarının iyileştirilmesini ve yabancı topluluklar gibi kendilerine özel bir Külliye (üniversite) açılması.

Yunanlı rahipler, bu istekleri red edip her zaman adaletli davrandıklarını savunuyorlardı. Hristiyan Araplar hakkını savunurken Müslüman olan kardeşleri tarafından büyük destek aldılar ve buna rağmen haklarını elde edemediler.⁸³ Böylece bu güne kadar Hristiyanların idaresi hep dışarıdan gelenlerin elinde kaldı ve Avrupa ülkelerine bağlı bir yaşam sürdürdüler.

2.2.2Yahudiler

XV. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa’da özellikle Yahudilere işkence ve zulüm yapılmaya başlandı. Bunun neticesi olarak Yahudiler Avrupa’dan çeşitli yerlere göç etmeye başladılar.

Fatih Sultan Mehmet (1451–1481), Yahudilerin İstanbul’da ikamet etmelerine müsaade etti ve onların başına bir lider (hahambaşı) tayin etti. Yahudiler 1493’te İspanya’dan Osmanlı topraklarına iltica ettiler. II. Beyazıt onlara iyi davranılması emrini verince, bütün Avrupa ülkelerinden, özellikle İspanya ve Portekiz’den Osmanlı topraklarına sığınmaya başladılar.⁸⁴

Yahudiler, 1492 yılında İspanya’dan Kuzey Afrika’ya daha sonra Filistin topraklarına göç ettiler. Kudüs’e ve başka şehirlere yerleşen bu Yahudiler, Fas Yahudileri olarak biliniyordu. Bu tarihten itibaren Gazze, Trablusşam, Mısır ve Türkiye’den Filistin topraklarına Yahudiler göç etmeye başladılar. XV. yüzyılda sayıları beş yüz kişiyi geçmeyen Yahudiler Şeref, er-Rişa ve el-Mesleh gibi Kudüs mahallerinde oturmaya başladılar. Bu mahallelerin nüfusunun çoğu Müslümanlardan oluşmasına rağmen, Yahudilerle herhangi bir sorun yaşamamışlardır.⁸⁵

⁸³ Hakim, *Suriye*, s.148–149.

⁸⁴ Bernard Lewis, *Notes and Documents From The Turkish Archives*, Jerusalem, 1952, s.5- 9.

⁸⁵ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kudüs 'ş-Şerif*, I, 40- 41.

Osmanlı'nın Filistin'i ilhakından sonra buradaki Yahudilerin sayısı hızlı bir şekilde artmaya başladı. Bu sayı kısa zamanda 10.000'e ulaştı.⁸⁶

Kudüs'teki Yahudiler iki guruba ayrılıyordu; Safardim ve Sıknac. Birinci grubu İspanya ve Arap ülkelerinden gelenler oluşturuyordu. İkinci grubu ise Almanya, İsviçre, Rusya ve Kuzey Amerika yanında bazı Avrupa ülkelerinden gelenler temsil ediyordu.⁸⁷

Filistin topraklarına göç eden ilk Yahudilerin çoğu Osmanlı Devleti'ne çok sadık idi. Bunlar, Osmanlı Devleti'nin yanında, Napolyon'un karşısında yer aldılar. Fransızlara karşı Kudüs'ü savunmak için de Osmanlı güçlerinin yanındaydılar. Bazıları da Cezzar Ahmet Paşa döneminde devlet görevlisi olarak çalıştı. Bunlardan Şalon Ferahi Akka'da maliye işlerine bakıyordu.⁸⁸

Yahudilerin durumu, Mehmet Ali Paşa döneminde (1831–1840) çok daha iyi bir seviyeye geldi. Osmanlı yönetiminin onlardan aldığı vergileri kaldırdı. Mısır yönetimi sırasında Filistin'deki Yahudilerin sayısı 9000'i geçmiyordu ve bunlardan 5500'ü Kudüs'te, 750'si el-Halil kentinde, 150 kişi Nablus ve kalanlar Safad, Tabariyye ve başka şehirlerde yaşıyorlardı. Yahudilere, bu dönemde Burak Duvarı (Ağlama Duvarı) karşısında namaz kılmalarına izin verildi. Bunun karşısında Ebu Medyen Vakfı'nın vekiline 300 İngiliz cüneyhi ödüyorlardı.⁸⁹

XIX. yüzyılın başına kadar Filistin'de yaşayan Safardim Yahudilerinin sayısı 20.000'i geçmezdi. Bunlardan beş veya altı bini Kudüs'te ikamet ediyorlardı. Bunların ilk yılları fakirlik ve sefalet içerisindeydi. Avrupa'da ikamet eden zengin Yahudilerin yardımıyla geçiniyorlardı. Onlara en büyük destek Roschild'den geliyordu. Roschild, onların yerel Osmanlı yönetimi karşısındaki sözcüsüydü.⁹⁰

Yahudilerin ikinci gurubu olan Sıknacların bir kısmı Kudüs'ün surları dışındaki kasaba ve mahallelerinde yerleşirken, bir kısmı Yafa, Hayfa ve bu iki büyük şehrin köylerinde yaşıyorlardı. Bunlar yabancılara verilen imtiyazlardan istifade edebilmek için

⁸⁶ Avad, *Mukaddime*, s.41.

⁸⁷ Hakim, *Suriye*, s.191.

⁸⁸ Avad, *Mukaddime*, s.42.

⁸⁹ Avad, *Mukaddime*, s.42.

⁹⁰ Hekim, *Suriye*, s.199.

kendi uyruklarını ya da tabiatlarını değiştirmediler ve yabancı statüsünde kaldılar. Bunlardan Kudüs'te yaşayanların çoğu ticaret, döviz, müdür, otel yöneticisi, öğretmen ve tabip gibi işlerle meşgul oluyorlardı.

Dünya çapındaki bütün Yahudilerin birleşip birbirine yardım etmeleri ekonomi alanında ilerlemelerine sebep oldu. Kudüs'teki ticarethanelerin büyük kısmının sahibi oldular.

1841 yılından itibaren İngiliz-Musevi işbirliği başlamıştı. Kudüs'teki İngiliz konsolosu Jeams Feen (1845- 1862) Yahudilere yardım etmeye başladı. Rusya'ya dönmeyen Yahudilere İngiliz pasaportu verildi ve Yahudiler İngiltere himayesi altına alındı.⁹¹

Rusya, vatandaşlarına sadece bir yıllık pasaport veriyordu. Süresi bitmeden önce Rusya'ya dönmeyen kişilere bir daha pasaport verilmiyordu. Böylece Rus vatandaşları bulundukları yerlerde kaçak olarak yaşamaya başladılar. Bu konuya Osmanlı müdahale etmek istedi. Kaçak Yahudilere bir çözüm bulmaya çalışırken, İngiltere'nin engellerine takıldı. Nitekim 20 Şaban 1305/29 Haziran 1888 tarihli belgede konula ilgili şöyle denilmektedir;

*“Filistin’de iskânları memnu olup, ikametlerine izin verilmeyen Yahudilerin mahallerine iadeleri esnasında İngiliz, Fransız, Alman, Rus ve Amerikan konsoloslarının bu duruma karşı çıktıkları...”*⁹²

1854 yılından itibaren Yahudilerin faaliyetleri çok artmıştı. Zengin bir İngiliz-Yahudi olan Musa Mountfourı Kudüs'te ilk arsayı satın aldı. Bu arsa üzerinde çeşitli ev ve müesseseler inşa edildi. 1870'te İstanbul hükümeti Yahudilere bir arsa da bağışladı ve bu arsa üzerinde de Niter Ziraat Okulu inşa edildi.⁹³

1870 yılından itibaren Avrupa'daki Yahudilerin üzerindeki baskıların kaldırılmasına rağmen Avrupa toplumunun Yahudileri kabul etmemesi, Yahudilerin de

⁹¹ Avad, *Mukaddime*, s.43.

⁹² Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.), *Dahiliye Mektubi Kalemi* (DH. MKT.),1505/53.

⁹³ Debbag, *Biladuna Filistin: fi Beyt'l-Makdis*, X, s.154- 155.

Avrupa toplumu içinde erimek istememeleri, Siyonizm hareketinin ortaya çıkmasına ve bir vatan kurmak fikrinin daha fazla benimsenmesine başlandı.⁹⁴

Yahudilerin Filistin topraklarına göç etmeleri için bir grup Yahudi, Rusya ve Avrupa'da terör estirmeye başladı. 1881 yılında bir grup Yahudi tarafından Rusya kralı öldürüldü. Bunu üzerine Rusya'dan ve Avrupa'dan binlerce Yahudi, Filistin topraklarına gelip çeşitli bölgelerde yerleşim yerleri kurmaya başladılar.⁹⁵

1882–1913 yılları arasında Filistin'e yüz binden fazla Yahudi göç etmişti. Bunların yarısı zor hayat şartlarından ve Osmanlı yönetiminin koyduğu engellerden dolayı gitmek zorunda kaldı. 1913 yılında Kudüs'ün toplam nüfusu 90.000 civarındadır. 60.000 Yahudi, 12.000 Müslüman ve 18.000 Hristiyan'dan oluşuyordu. 1914 yılında Filistin'in toplam nüfusu 700.000, Yahudilerin sayısı ise 85.000 yani Filistin'in genel nüfusunun %12 sini temsil ediyordu.⁹⁶

I. Dünya Savaşından önce Filistin topraklarına göç edenler genelde çiftçi ve küçük işadamlarından oluşuyordu. Daha sonraki dönemlerde göç edenler işçi, teknisyen, özel meslek ve ihtisas sahibi kişilerden oluşmaya başladı. Bunların büyük kısmı da Filistin'in kuzey ve orta kısmına yerleştiler.⁹⁷

1891 yılında Filistin halkı, Yahudilerin Filistin'e göç etmesine karşı çıktı. Osmanlı yönetimine bir mektup yazıp Yahudilerin göçünün durdurulmasını istedi.⁹⁸

Osmanlı yönetimi ve özellikle Sultan Abdülhamid bu göçü engellemeye çalıştı ve çeşitli yasaklar koydu. Bu yasaklara karşı Yahudiler münferit ve küçük gruplar halinde göç etmeye başladılar. Bazen Lübnan ve Suriye sınırlarından bazen Mısır sınırlarından veya Yafa Limanı'ndan görevlilere rüşvet vererek girerlerdi. II. Abdülhamid'in hâl edilmesi ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin gelmesiyle Yahudilere yeni bir gün doğdu. İttihat ve Terakki içindeki Yahudi milletvekillerinin çabalarıyla Yahudi karşıtı yasalar yeniden kaldırıldı. Bu

⁹⁴ Avad, *Mukaddime*, s.44.

⁹⁵ Jewish Agency for Palestine, *The Historical Connection of the Jewish People with Palestine*, London 1958, s.27.

⁹⁶ Avad, *Mukaddime*, s.47.

⁹⁷ Kutb, *a.g.m.*, s.434

⁹⁸ Debbag, *Biladuna Filistin fi: Beyt'l-Makdis*, X, 49.

davranışlar, o dönemde meclisteki Filistinli milletvekillerinin tepkisine yol açtı. Hürriyet ve itilaf hükümeti de devleti yaşadığı mali sıkıntılardan çıkarmak için Yahudilere Suriye ve Filistin’deki mirî arazilerinin satış pazarlığını yapmaya başladılar.⁹⁹

Yıllara Göre Filistin’e göç eden Yahudilerin sayısı ayrıntılı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmektedir;¹⁰⁰(Tablo 2 Bkz.)

Tablo 2

Yıl	1882	1900	1914
Şehirlerdeki Yahudiler	23.500	44.790	73.010
Özel Yerleşim Alanlarındakiler	500	5.210	11.990
Toplam	24.000	50.000	85.000

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Yahudiler, Osmanlı Devleti’nde en sıcak karşılanan ve XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar yönetim ile pek sorunu olmayan millet topluluğudur. Avrupa’nın muhtelif bölgelerinden baskı gören Yahudiler, çeşitli dönemlerde kurtuluşu ve refahı Osmanlı topraklarına sığınmakta buldular. Osmanlı yönetimi, Yahudi göçmenleri kabul etmekte tereddüt göstermemiştir. Ancak Osmanlı yönetiminin, XIX. yy.ın ikinci yarısından sonra, Yahudi göçmenlere karşı siyaseti değişmiştir. Devlet, Yahudilerin Filistin’de toplanmalarının gerçek niyetini fark ettiği için, bazı kısıtlayıcı tedbirler almak ihtiyacını hissetmiştir.¹⁰¹

Osmanlı yönetimi aldığı bütün tedbirlere rağmen Yahudi göçmenleri Filistin’e yerleşmeye başladılar. Bayur’a göre 1882–1900 yılları arasında Filistin’e yerleşen Yahudilerin sayısı 20.000’i bulmaktadır. Bu yerleşme işini organize eden Theodor Herzl adında Avusturyalı bir Yahudi’dir.¹⁰²

Filistin, Yahudilerce “Arz-ı Mevud” – vaad edilmiş toprak kabul ediliyordu. Bu amacın gerçekleşmesi için bütün Yahudileri bir araya getirmeye çalışan Herzl ve Baron de Roschild Osmanlı yönetimi ile sürekli pazarlık yapıyordu. Osmanlı devletinin borcu karşılığında Filistin topraklarını isteyen bu liderlerin teklifleri reddedildi.

⁹⁹ Avad, *Mukaddime*, s.59.

¹⁰⁰ Source: Departemet of Statistical of the Jewish Agency for Paletsine, *Statistical Abstarc of Paletsine* (1944–1945) London 1968, s.234.

¹⁰¹ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996, s.202.

¹⁰² Yusuf Hikmet Bayur. *Türk İnkılap Tarihi*, İstanbul 1940, I, 114.

Yahudi göçmenlerin Filistin'e yerleşmesi için, Baron de Roschild'in yaptığı teklifle ilgili olarak, Sultan II. Abdülhamid hatıratında şunları yazıyordu: *'İmparatorluğumuzun dâhilinde boş araziye iskan etmek için münasip şekilde muhacerat (göç) tedbirine ihtiyacı var. Fakat Yahudi muhaceratını münasip telakki edemeyiz. Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dâhilinde ancak kendi milletimizden olanlar ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeye dikkat etmeliyiz.'*¹⁰³

Sultan II. Abdülhamit'in Filistin konusunda ne kadar hassas davrandığı görülmektedir. İttihat ve Terakki ise oldukça ilgisiz kaldı ve Yahudilerin Filistin topraklarına göç edip toprak satın almalarına yardımcı oldu.¹⁰⁴

Sultan Abdülhamid, açık bir şekilde Yahudi göçmenlerden dolayı olumsuz bir tutum içinde olduğunu belirtiyordu. Osmanlı yönetiminin bu tutumundan dolayı Siyonist hareketi faaliyetine hız verdi. Çeşitli kongreler de yapıldı. XIX. yy. sonlarına doğru da bir kongre yapıldı. Thedor Herzl, bu kongreden üç gün sonra şunları yazmaktadır: *'Basel'de Yahudi Devleti kurdum. Eğer bugün bunu açıklarsam herkes beni alaya alır. Oysa belki beş fakat hiç şüphesiz elli yıl içinde herkes gerçeği görecektir.'* Yahudi devletlerinin varlığı manevi temellere oturtulmuştur. Bu devlet de Yahudi halkının bu konudaki istek ve azmi ile kurulmuştu.¹⁰⁵

I. Dünya Savaşı sırasında Yahudiler, büyük güçler yanında yerlerini aldılar. Bu karar İttihatçıların tepkisine neden oldu. Cemal Paşa, Yahudilerin bayraklarını asmayı, İbranice diliyle konuşmayı yasakladı. Siyonist hareketine ait pullara ve bazı evraklara el koydu. Filistin'deki Yahudilere ait bütün müesseseleri kapattı. Yahudi yerleşim yerlerinde güvenlik için kullandıkları silahlar ellerinden alındı. Bir bildiri yayınlarak Yahudilerin Filistin'de bir devlet kurmak istediklerini beyan etti.¹⁰⁶

Yahudilerin Filistin ve Kudüs'e yerleşmeyi başarmalarının sebeplerini şöyle özetleyebiliriz:

¹⁰³ Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah yay., İstanbul 1984, s.73.

¹⁰⁴ Avad, *Mukaddime*, s.60.

¹⁰⁵ Mim Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu, 1800- 1914*, İstanbul 1982, s.85- 86.

¹⁰⁶ Norman Bentwich, *Palastine of the Jewish*, London 1919, s.185.

1- Kudüs'teki ecnebi konsoloslukların Yahudilere sağladığı himaye ve yardımlar (kapitülasyonlar).

2-Kudüs Mutasarrıflığında ve Beyrut velayetinde yerel yönetimde bozukluk ve rüşvetin görevliler arasında yayılması.

3- Yahudilerin ABD ve İngiliz pasaportu alıp Suriye ve Lübnan sahillerinden girip sonra Filistin topraklarına sızmaları.¹⁰⁷

Kudüs'ün yıllara göre nüfus dağılımı şöyle idi;(tablo 3Bkz.)

Tablo 3

Yıl	Müslüman	Hristiyan	Yahudi	Toplam
1688 ¹⁰⁸	-	-	150	-
1800 ¹⁰⁹	6.750		2.000	8.750
1831 ¹¹⁰	4.500	3.500	3.000	11.000
1870 ¹¹¹	22.000		11.000	33.000
1890 ¹¹²	7.600	7.200	30.200	45.000
1905 ¹¹³	20.000		40.000	60.000
1920 ¹¹⁴	31.000		30.000	61.000
1945 ¹¹⁵	65.100		99.400	159.500

Hicri 1288 salnamesine göre Kudüs'te evlerin sahiplerinin sayısı da şöyledir: 1025 Müslüman, 299 Rum, 179 Latin, 175 Ermeni, 18 Katolik, 16 Protestan, 44 Kıpti, 7 Süryani ve 620 Yahudi.

2.3. Topluluklar Arasındaki İlişkiler

2.3.1.Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki İlişkiler

Osmanlı fethinden önce Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında iyi ve güzel bir komşuluk örneği vardı. Osmanlı döneminde ise bu ilişkiler daha da güzelleşti. Osmanlı yönetiminde Hristiyanların kendilerine temsilciler seçmesi hakkı verilmişti.

¹⁰⁷ Avad, *Mukaddime*, s.62.

¹⁰⁸ Ferhan, *a.g.m.*, s.617.

¹⁰⁹ Feracullah, *Tarihü'l-Kudsi'l-Arabiyye*, s.214.

¹¹⁰ Debbag, *Biladuna Filistin: fi-Beyti'l-Makdis*, X, 181.

¹¹¹ Feracullah, *Tarihü'l-Kudsi'l-Arabiyye*, s.214.

¹¹² Ferhan, *a.g.m.*, s.617.

¹¹³ Feracullah, *Tarihü'l-Kudsi'l-Arabiyye*, s.214.

¹¹⁴ Ferhan, *a.g.m.*, s.617.

¹¹⁵ Debbag, *Biladuna Filistin: fi-Beyti'l-Makdis*, X, 190.

Müslümanlara ait kutsal yerlere girmeleri, silah taşımaları ve at binmeleri yasak olmasına rağmen Müslümanlarla iyi bir ilişki kurdular.¹¹⁶

Osmanlı yönetimi manastırda yaşayan rahiplere ikişer Müslüman koruma tahsis etti. Evlerini restore edip kendilerine maaş verdi.¹¹⁷

Kudüs'te bütün din mensupları için kurulan çeşitli okullar da toplumun kültürel seviyesinin yükselmesine neden oldu. Onun neticesi olarak aristokrat aileler ortaya çıktı. Bu da Müslüman, Yahudi ve Hristiyanlar arasında sağlıklı ilişkilerin gelişmesine neden oldu.

Kudüs'ün dini ehemmiyeti, ekonomide de olumlu yönde etki yaptı. Amerika, Avrupa ve başka ülkelerden gelen turistler, şehrin refah seviyesinin yükselmesine neden oldu. Bu istikrarlı ortam Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında sevgi, kardeşlik ve yardımlaşma duygusunu geliştirdi.

Kudüs'te sadece Müslümanlar ve Hristiyanlar değil bütün şehirde yaşayanlar, yabancılar, turistler dâhil demokratik bir ortamda yaşıyorlardı. Her toplumun özel okulları, hastaneleri yanında cami ve kiliseleri de vardı ve huzurlu bir ortamda ibadetlerini yapabiliyorlardı.¹¹⁸

Kudüs'e gelen ve yerleşen Hristiyanlar ve Kudüs Arap Hristiyanları arasında ilişkiler rekabet halindeyken, yeni gelen Hristiyanlar Müslümanlarla herhangi bir sorun yaşamamışlardı. İş bununla kalmadı, bazen Müslümanlar onlara da yardım ederlerdi. Çeşitli münasebetlerle bir araya gelip güzel zaman geçiriyorlardı. Bu yeni gelenlerin çoğu kurdukları okullarında, müesseselerinde çalışıyorlardı. Kimi okul müdürü kimi öğretmen kimi ticaret kimi el sanatları ile uğraşıyorlardı.¹¹⁹

Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında Osmanlıdan önce ve bugüne kadar devam eden iyi ilişkiler bütün zor şartlara rağmen değişmemiştir. Bugün Filistin'deki bütün Hristiyanlar gayet huzurlu bir ortamda hayatlarını sürdürmektedirler.

¹¹⁶ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds 'i ş-Şerif*, I, 50.

¹¹⁷ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds 'i ş-Şerif*, I, 50- 51.

¹¹⁸ Debbag , *Biladuna Filistin: fî-Beyti 'l-Makdis*, X, 144.

¹¹⁹ Hakim, *Suriye*, s.144–145.

2.3.2.Müslümanlar ve Yahudiler arasındaki İlişkileri

Yahudiler eskiden beri rahatsız tavırlarıyla bilinmektedir. H.10. asırda yaşanmış birkaç örnek vermek gerekirse; Yahudiler, onlara verilen emirlere karşı çıkıp namazlarını yüksek sesle kılıyorlardı. Hz. İsmail makamından dönerken mumlar yakıp insanları rahatsız ediyorlardı. Bunun üzerine Müslümanlar onları Kudüs kadısına şikâyet ediyorlardı.¹²⁰ Yahudiler bu tavırlarından vazgeçmeyip aynı şeyleri yapmaya devam edince, şikâyetler çok arttı. Osmanlı yönetimi bu şikâyetler sonucu o makamı mescide çevirdi ve ona girmelerini yasakladı. Buna rağmen ziyaretlerine devam ettiler. Osmanlı yönetimi bu rahatsız edici tavırları karşısında, havralar dışında namaz kılmalarını yasakladı.¹²¹

Daha sonraki yıllarda bu ilişkiler düzeldi. XX. yy. başlarına kadar Müslümanlar hep Yahudilere sevgi, saygı ve kardeşlik gösterdi. Filistinliler bu insanlar tarafından bir gün kendi topraklarından kovulacaklarını ve çeşitli ülkelerde mülteci hayatı yaşayacaklarını, akıllarından bile geçirmemişlerdi.¹²²

1917 yılından itibaren bu düşünceler aksi yönde gelişti. Müslümanlar ve Siyonist Yahudiler arasındaki düşmanlık had safhaya ulaştı. Yahudiler Osmanlı yönetimden sonra İngilizlerin yardımı ile bütün vakıf ve miri arazileri ellerine geçirince, bu halkın onlara karşı kanlı bir savaş açmasına neden oldu.¹²³

Yahudiler XVI–XIX. yüzyıllar arasında sadece Kudüs değil bütün Filistin topraklarında gayet huzurlu bir ortamda yaşamaktaydılar. Fakat Siyonist hareketin ortaya çıkması ile ve İsrail devleti kurulması düşüncesi ortaya çıkınca bu huzur yerini nefret ve çatışmalara bıraktı. Daha önce kardeşçe yaşamış Yahudiler de bu çatışmanın ve Siyonistlerin kurbanı olmuşlardır.

2.3.3.Hristiyanlar ve Yahudiler Arasındaki İlişkileri

Osmanlının ilk yıllarından beri Hristiyanlar ve Yahudiler arasında bir sürtüşme bulunuyordu. Yahudilerin rahatsız edici davranışları ve tavırları neticesinde Hristiyanlar,

¹²⁰ Emnon Cohen, *Jewish Life Under Islam*, London 1984, s.72.

¹²¹ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds'i ş-Şerif*, I, 52.

¹²² Debbag, *Biladuna Filistin: fi-Beyti'l-Makdis*, X, 155

¹²³ Abdulvahhab Keyyalî, *Tarihu Filistini'l-Hadis*, Beyrut 1990, s.102.

Yahudilerin kendilerine ait kutsal yerlere girmemeleri ve kapılarında durmamaları konusunda taahhüt aldılar. Muhalif olanlardan yüz altın ceza alınıp Kudüs valisine ödendi.¹²⁴

Osmanlı yönetimi XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan ve Yahudiler arasındaki bu olumsuz ilişkileri düzeltmeye çalıştılar. Ve bunda da başarılı olmuşlardır. Artık Yahudi ve Hristiyanlar arasındaki sorunlar Osmanlı yönetimi tarafından çözüme ulaştırılıyordu.

XIX. yy.dan itibaren Hristiyanların tavrı tamamen değişti. Yahudilere düşmanlık yerine onlara en büyük destekçi oldular. Hristiyanlardan bir grup özellikle Avrupa'dan gelenler şuna inanıyorlardı: Hz. İsa'nın vaat edilmiş topraklara dönmesi (inmesi) için Yahudilere yardım etmek gerekiyordu.¹²⁵ Böylece düşmanlık yerini anlaşmalara ve karşılıklı çıkar ilişkilerine bırakmıştı.

¹²⁴ Yakub, *Nâhiyetü'l-Kuds 'i ş-Şerif*, I, 53.

¹²⁵ Beyan Nüveyd Hut, *Filistin: el-Kadiyye, eş-Şa'b, el-Hadâre*, Beyrut 1991, s.229.

I. BÖLÜM

YABANCI OKULLARIN EĞİTİM SİSTEMİ

1. YABANCI KAVRAMI

‘Yabancı’ kelimesi kavram olarak, toplumun kültürüne aşinalığı olmayan, onun dilini bilmeyen ve o toplumun dışında bulunan kimse manasında kullanılırken, hukuk açısından da içinde belirli bir süre yaşadıkları devletin varlığına rağmen o devlete vatandaşlık bağı ile bağlı olmayan gerçek veya hükmî şahıs manasında kullanılmaktadır.¹²⁶

Osmanlılarda ise ‘yabancı’ kavramı, topluma yabancı insanlar anlamında kullanılmamıştır. Daha çok Osmanlı yabancıyı, misafir ya da dinleri farklı da olsa kendilerinden olan insanlar gibi görmüştür.¹²⁷ Nitekim yabancılar da, Osmanlı Devleti’ne turist, tüccar, misyoner olarak gelmelerinin yanı sıra devletin sadık bir vatandaşı olarak da gelip orada yaşamlarını sürdürmeyi tercih etmişlerdir.¹²⁸

Yabancılar hukuku, bir ülke içindeki yabancıların o ülkede tabi olacağı hukukî çerçeveyi çizer. Yabancıların sahip oldukları hukukî durumlar, devletler tarafından özel sözleşmeler çerçevesinde tayin edilmektedir. Bu sözleşmelerde ülkede yaşayanların genel olarak kabul edebilecekleri şartlar dikkate alınarak yabancıların hakları tespit edilmektedir.¹²⁹ Yabancılar genel olarak yabancı gerçek kişi ve yabancı hükmî kişiler olarak ayrılır.

Yabancı hükmî şahıslar, genellikle yabancı cemiyetler, yabancı vakıf ve benzeri kurumlardır. Yabancı okullar da bu kurumların içerisinde değerlendirilmektedir.

Osmanlı Devleti, yabancılarla ilgili hukukî düzenlemeler içinde ilk sırayı kapitülasyonlarla ilgili antlaşmalara ayırmıştır. Kapitülasyonlarla¹³⁰ verilen adlî, idarî, ekonomik imtiyazlar uzun süre yabancılarla ilgili düzenlemelerin temelini oluşturmuştur. 23 Şaban 1330/04 Ekim 1912 tarihli Memâlik-i Osmaniyye’de bulunan Ecnebilerin Hukuk ve

¹²⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1996, s. 319.

¹²⁷ Rıza Yıldız, *Türkiye’de Çağdaş Denetim ve Teftişin Doğuşu*, Ankara 1992, s. 71.

¹²⁸ Yılmaz Öztuna, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1983, X, 217.

¹²⁹ Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lüğati*, Ankara, 1944, s. 79.

¹³⁰ Kapitülasyon “Bir ülke de oturan yabancılarla devletlerarası anlaşmalarda sağlanmış imtiyazlar” ı ifade eder. Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti’nin güçlü olduğu dönemlerde 1535’ten itibaren değişik tarihlerde Avrupa devletleri tebaası için bir lütuf olarak tek taraflı verilen imtiyazlardı.

Vezâîfî hakkındaki kanunla bu konuda devlet lehine gelişmeler sağlanmıştır.¹³¹

Bu hukuki uygulamalar içerisinde yabancıların eğitim faaliyetleri yapmalarını sağlayacak düzenlemeler yer almıştır. İstanbul'un fethinden (1453), Tanzimat (1839) devrine kadar eğitim hizmetleri Müslümanlarda olduğu gibi, diğer din mensuplarında da kendi dinlerine mensup varlıklı ve cemaatine hizmet etme duygusuna sahip kişilere bırakılmıştır. Sonuçta her caminin yanında bir mektep, medrese doğarken, kiliselerin yanında da o cemaate ait okulların açılmasına engel olunmamıştır. Bu hak öncelikle Rumlara, daha sonra sırası ile Ermenilere ve Yahudilere verilmiştir.¹³²

Osmanlı Devleti döneminde uygulanan politika gereği daima etnik grupların eğitim hakkı korunmuş ve bu konuda müslim, gayr-i müslim ayrımı yapmaktan kaçınılmıştır. Devleti oluşturanlardan Arap, Arnavut, Bulgar, Rum, Ermeni, Yahudi ve diğerleri hiçbir özellikleri sebebiyle eğitim konusunda ayrıma tabi olmamışlardır. Türklerin aksine Hristiyan ve Musevî olan unsurlara, Türklere oranla eşitsizlik sayılabilecek imtiyazlar verilmiştir. Kendilerine ait dinî ve eğitim müesseselerini kurmakta serbesttiler. Bu nedenle Osmanlı Devletinde de yabancı devlet veya kuruluşlarca eğitim kurumları ve okulları açılmasına müsaade edilmiştir. Buralardaki görevlilerin faaliyetlerine uzun yıllar karışılmamış, bu okullar herhangi bir denetime tabi tutulmamıştır. Osmanlı Hükümeti gayri-müslim vatandaşın eğitim-öğretim işleriyle hemen hemen hiç ilgilenmemiş, onlarda zamanla başıboş bırakılmaktan kaynaklanan sakıncaları gördüğü için onların eğitimlerinde bazı düzenlemeler ve yasaklamalarda bulunmuştur.¹³³

2. OKULLARIN KURULUŞ SİSTEMİ

Osmanlı Devleti'nde okul kuruluş sistemi üç ana başlık altında incelenebilir. Bunlar:

1. Geleneksel öğretim kurumları; sıbyan mektepleri ve medreseler.

¹³¹ M. Hidayet Vahapoğlu, *Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, , Ankara 1990,s. 14–15.

¹³² Sevim Tunç, *Türkiye'de Eğitim Eşitliği*, Ankara 1969, s. 99; Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 51.

¹³³ Halit Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, İstanbul 2002, s.42–44.

2. Yenileşme döneminde açılan ve devlete bağlı kurumlar; rüştiyeler, idâdîler, askerî mektebler.
3. Gayr-i müslim cemaat teşkilâtları ile yabancı misyon ve yabancı hükûmetlere bağlı kurumlar; kolej, idâdî, rüştiye.

Osmanlı Devletinde XVIII. yüzyıldan önce açılmış olan yabancı okullar sadece Katolik okulları idi. Bu okullar, Papa ve Fransa'nın destek ve himayesinde açılmışlardır. İlk defa 1536 yılında Fransa'ya "Kapitülasyon"lar adıyla verilen imtiyazların sonucu olan bu okullar, Devletin zayıflamasına paralel olarak diğer batı ülkelerine de aynı şekilde verilmesiyle sayı ve çeşit bakımından hızla artmışlardır.¹³⁴ Yabancı Devletler kendilerini bağlayıcı bir nizamname olmadığı için de rahatlıkla istedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okul açmışlardır. Diledikleri gibi yönetip amaçlarına uygun şekilde teşkilatlanmışlardır. Bunun sonucunda yabancı okullar 1840 ve 1860 yılları arasında oldukça kabarık bir rakama ulaşmışlardır. Yabancıların kanunî boşluktan yararlanarak açtıkları bu okulların sayılarını, salnamelerden ya da bazı istatistikî bilgiler veren raporlardan öğrenmekteyiz.¹³⁵

Kapitülasyonlar ve savaşlardan sonra yapılan anlaşmalar yabancılara, Osmanlı Devleti'ne rahatça girme, ticaret yapma, dini faaliyette bulunma, siyasetle uğraşma, eğitim kurumları açma ve konsolosluk açma konularında imtiyazlar tanıyordu. Bu imtiyazlar sonucu Fransa ve İtalya, Katolik Hristiyanları; Almanya, Katolik ve Protestan Hristiyanları; İngiltere ve Amerika, Protestan Hristiyanları; Rusya, Ortodoks Hristiyanları himaye etme hakkını elde etmiştir.¹³⁶

Hristiyan misyonerleri, bu himaye haklarından yararlanarak Osmanlı Devleti'nin her tarafında üç farklı çalışma yapmıştır. Bunlardan birincisi dinî teşkilatlanmadır. Bu teşkilat, Amerikan Protestanların okul kapılarını Müslüman çocuklara açmış, Müslüman çocukların Hristiyanlaştırılması gayretlerini artırmış, Müslüman çocukların Hristiyan ayinlerine, Pazar günleri dahil olmak üzere devam etmeleri için zor kullanmıştır. Bütün bu

¹³⁴ Ersoy Taşdemirci, "Osmanlı Devletinde Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar", *Türk Yurdu Dergisi*, Ankara 1990, x /35, s. 48.

¹³⁵ İlknur Polat Haydaroğlu, *Osmanlı Devletinde Yabancı Okullar*, Ankara 1993, s.18- 19.

¹³⁶ Nihat Dinçer, *Yabancı Özel Okullar; Osmanlı Devleti'nin Kültür Yolu ile Parçalanması*, İstanbul 1978, s.26.

gayretler sonucunda münferit da olsa Hristiyanlaşma olaylarına rastlanmıştır.¹³⁷ İkincisi; okullar ve kültür kurumlardır. Bunun en çarpıcı örneği Protestan misyonerlerin kadın konusuna verdikleri ehemmiyettir. Bu sebeple yatılı ve gündüzlü çok okul açmışlardır.¹³⁸ Üçüncüsü ise maskeli teşkilattır. Misyonerler, toplumdaki insanlarla iş birliği yaparak Osmanlı Devleti'ndeki Hilafet makamı ile toplum arasındaki manevî bağları zayıflatmak, koparmak, kırmak suretiyle isyan ve kargaşalık çıkartmak, bu yolla devlet otoritesini yıpratmak, sonunda Osmanlı Devletine bağlı toprakları işgal ederek iktisaden sömürme gayesini gütmüşlerdir.¹³⁹

Yabancıların bu faaliyetleri içinde Osmanlı Devletini en çok uğraştıran, misyonerlik faaliyetlerinin ürünü olan yabancı okullar olmuştur. Çünkü bu okulların amaçları ve etkileri çok farklıydı. Yabancı okullar içinde ilgili devletin vatandaşı olan hem gayr-i müslim çocukların eğitime yönelik hizmetler hem de Osmanlı vatandaşı olan Müslüman çocukların eğitime yönelik hizmetlerde bulunulmuştur.¹⁴⁰

2.1. Okulların Açılması

Osmanlı Devleti'nde, yabancıların okul açmalarıyla ilgili düzenlemelerin, 1869 Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesindeki 129. madde gelene kadar gerçekleşmemiş olması, daha önceki dönemi bir nevi keyfilik dönemi haline getirmiştir. Bu düzenlemeler sonrasında Osmanlı Devleti içerisinde yabancı okulların sayısı bir hayli artmıştır. Bu düzenlemelerin yanında şu sebepler de bu sayının artmasında, Katoliklere bağlı olan bir grubun, bu mezhepten ayrılıp başka bir mezhep halinde teşkilatlanmasından doğan telaş ve üstünlük kurma mücadelesi, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış gelişmeleri eskisi kadar istikrarlı kontrol edemeyişi etkili olmuştur. Aynı zamanda gayr-i müslimlerin Hristiyan dünya ile doğrudan ve kontrolsüz ilişkileri, muhtelif devletlerin Osmanlı gayr-i müslimleri üzerinde himaye hakkı iddiaları veya hamilik tavrı içinde olmaları da bu etkiyi artırmıştır. Bunun yanında 1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı ile ülke içindeki her cemaatin okul açma yetkisini elde etmesi, “...her cemaât-i maârif ve hiref ve sanâiye dâir milletçe mektepler yapmağa

¹³⁷ Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s. 55.

¹³⁸ Mustafa Halidî-Ömer Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, Çev. Osman Şekerci, İstanbul 1969, s. 144.

¹³⁹ Geniş bilgi için bkz., Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s. 55 -60.

¹⁴⁰ Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s. 57.

mezun olup...” himayedâr durumundaki ülkelerin, bu cemaatlere hizmet götürmeyi amaçladıklarını iddia ettikleri okulları, değişik isimlerdeki teşkilatlara açtırmaları sonucunu doğurmuştur.¹⁴¹

Bu okulların sayısının kısa sürede artmasında Islahat Fermanındaki bazı boşluklar etkili olmuştur. Fermanda, yapılacak kilise, hastane, okul ve mezarlıklar için ruhsat alınması hükmü bulunmasına rağmen okulların açılışında ruhsat alma yoluna gidilmediği, bazı hallerde okullar açıldıktan sonra ruhsat istenmesi, bu duruma yol açmıştır.¹⁴²

Yabancılar daha önceki imtiyazları yanında Islahat Fermanı ile Osmanlı ülkesinde emlak satın alma hakkına hukuken sahip olmuşlardı. Yabancıların okul açmalarına ilişkin ilk düzenleme ise 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi ile yapılmıştır. Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesinin birinci maddesi ile hukukî açıdan özel okul hüviyetinde olan okulların tesis ve yönetimleri kişi veya cemaatlere bırakılmıştır. Aynı nizamnâmenin özel okullarla ilgili 129. maddesinde yabancı okullar ile ilgili tanıtıcı ve bağlayıcı hükümler mevcuttur.

*“Mekâtib-i Husûsiye bazı mahallelerde cemaatler tarafından veya gerek tebaâ-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebaâ-i ecnebiyyeden olan efrad veya eşhastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan okullardır ki...”*¹⁴³

Yukarıdaki maddede de belirtildiği gibi yabancılarca açılan okullar özel okullar grubunda yer alıyordu. Bir okulun açılması için öğretmenlerin diplomalı olması da isteniyordu. Aynı zamanda bu okullarda genel adaba ve ülke politikasına aykırı öğretim yapılmaması, ders cetvellerinin ve okutulacak ders kitaplarının Maarif Nezareti veya taşrada maarif idaresince tasdik edilmesi ve açılabilmesine dair ruhsat verilmesi gerektiğini görmekteyiz. Bu şekilde yabancıların okul açma gayretleri belirli kurallara bağlanmıştır. Böylece yabancılarca okul açılabilmesi için yukarıdaki dört hükmün yerine getirilmesi gerekmektedir.¹⁴⁴

¹⁴¹ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 69–70.

¹⁴² Polat, *Yabancı Okullar*, s. 137.

¹⁴³ *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*, İstanbul 1292, Md. 129.

¹⁴⁴ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 110.

Zaman içerisinde yabancı okulların amaçları ve gayr-i müslim cemaat üzerindeki tesirleri ortaya çıkınca Osmanlı Devleti yabancılarca açılacak okulların açılacağı bölgeler üzerinde titizlikle durmaya başladı. Osmanlı Devleti bu okulların üzerinde kurulu oldukları bölge ve arazinin türüne göre vergilendirme yaparak onları caydırmayı düşünmüş ancak vergilendirme konusundaki, ısrarlı tavır karşısında yabancılar tarafından bazı okulların mabetmiş gibi gösterildiği ve bu yolla vergiden muaf olma çareleri aradıkları görülmüştür. Bu yüzden bu konuda fazla başarılı olunamamıştır.¹⁴⁵

Yabancı okulların açılmasında, okulu açan teşkilat veya kişi adına genellikle yabancı elçilikler aracı olmakta, müracaat ve konunun sonuçlandırılmasını üstlenmekteydiler. Yabancı okulların açılmasına ilişkin müracaat tarihinden itibaren altı ay içinde cevap verilmezse okul izne bağlı olmadan açılabilirdi. Bir devlet tarafından okul açma izninin alınması diğer devletlerce emsal olarak gösterilerek kendilerine de izin verilmesi şekilde taleplere sebep olabiliyordu.¹⁴⁶

Bir yabancı okul açılabilmesi için devletin yabancılardan istediği bilgiler arasında okul binalarının boyutları ve sağlık açısından durumu, okul yapılacak arsaların cinsleri, kime ait oldukları; istek onarım ile ilgiliyse ne şekilde ve neden dolayı gerek görüldüğünün belirtilmesi gibi konular bulunmaktaydı.¹⁴⁷

2.1.1.Okul Arsası ile İlgili Uygulamalar

Okul ya da herhangi bir sebeple bina yapılmak istendiğinde bu iş için ruhsatın alınması gerektiğini ve ruhsat için de ne gibi şartların yerine getirilmesinin zorunlu olduğunu yukarıda belirtmiştik. Binanın yapılmasına ruhsat verme sırasında aranan şartlardan birisinin de binanın yapılacağı arsanın ve binanın durumunun belirtilmesi olduğunu ifade etmiştik. Bu konuyu incelemeden önce arsaların durumuna bakmak gerekir. Arsa birkaç bakımdan ele alınmaktaydı: Öncelikle arsanın kime ait olduğunun ve bunun yanı sıra da ne cins bir arsa olduğunun belirtilmesi, müracaat edene ait bir yükümlülüktü. Daha sonra arsanın bulunduğu yerin bir sakıncasının¹⁴⁸ olup olmadığı anlaşılmalıydı.

¹⁴⁵ Polat, *Yabancı Okullar*, s.17.

¹⁴⁶ Polat, *Yabancı Okullar*, s.18.

¹⁴⁷ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 49.

¹⁴⁸ Osmanlı Yönetimi, Müslümanlar yoğun oturdukları yerlerde yabancı bir okul açılmasına müsaade etmezdi.

Arsanın mülk, emiriyye veya vakıf arazisi olup olmadığının bilinmesi gerekmektedir. Nitekim 14. Şevvâl 1320/13 Ocak 1903 tarihli belgede şöyle denilmektedir;

*“Kudüs’te mukim İngiliz-Protestan taifesi zükür ve inâs 232 nüfustan ibaret iken leylî ve nehârî 308 talebeli altı mektep mevcud ... Mektep yapılacak arsa veya arazinin mülk veya vakıf ve yahut arazi-i emiriye dahi olduğu ve vakıf ise nizamnâme tevkifen mukâtâyı zamaniye ve arazi emiriye olduğu takdirde bedel-i öşre rabt olup olmadığı...”*¹⁴⁹

Arsanın kime ait olduğu ya da kimden kimin tasarrufuna geçtiği açıklandıktan sonra, yukarıdaki üç maddeden hangisinin kapsamına girdiği belirtilmeliydi.

2.1.2.Okul Binaları ile İlgili Uygulamalar

Müracaat edenler, okul veya benzeri bir bina inşa etmek istediklerinde, ruhsat için dilekçe verirken arsa ile ilgili bilgilerin yanında, bina ile ilgili şu verileri de belirtmek zorundaydılar:¹⁵⁰

- 1- Binanın hangi amaçla kullanılacağı
- 2- Binanın plânı, boyutları, binanın iç teşkilatı ile ilgili bilgiler
- 3- Binanın sağlık açısından değerlendirilmesi
- 4- Binanın vergi durumu
- 5- Binanın inşaat masrafı, binanın tamir ile ilgili hususları (Neden onarım gerektiği ve onarım masrafının nasıl karşılanacağı)

2.1.3.Okul Onarımı ile İlgili Uygulamalar

Ruhsat alma işlemlerinde her zaman yalnızca okul açmak ya da okul binası yaptırmak gibi amaçlar güdülmemiştir. Her türlü bina yapımı, binanın genişletilmesi, bir başka yere nakli, onarımı ya da binaya bir ilave yapılması gibi durumlarda ruhsat alınması zorunlu idi. Yalnızca okul binaları için değil aynı zamanda kilise, rahiplerin oturduğu evler, hatta çan kulesi yapımı gibi çeşitli konularda da dilekçe verilerek, binanın hangi amaca hizmet edeceği belirtilmiştir. Binanın kullanım amacının belirtilmesinden sonra

¹⁴⁹ BOA., *Şûrâ-yı Devlet* (Ş D.), 2295/14; lef 3.

¹⁵⁰ BOA., *Muktezâ Defterleri*, nr. 19, s.510.

verilen bilgiler içinde binanın boyutları ve hatta iç teşkilatı önemli bir yer kaplamaktadır. Binanın boyutları genellikle ayrıntılı bir şekilde, ölçü birimleri kullanılarak verilmiştir. Nitekim 20.Rebiyülahir 1310/9 Aralık 1892 tarihli belgede bu konu ile ilgili şöyle denilmektedir;

*“...mektep mezkur ebniyesi tulan (boy) kırk üç ve arzan otuz üç ve irtifaan on yedi metre olarak inşa olunup ve terbian 1419 metre ve arazide 26 oda ve 3 saf ile 16.5 tul ve 8 metre arz ve on metre irtifaında bir kilise-i müştamil bulunmak ve masarîf inşaiyesi cemiyet mezkura (Fere) reis umumî tarafından tesviye olunup mektebe tebaa-i Müslime atfali kabul olunmamak ve kavânin-i devleti âliyyeye tamamıyla tebayet kılınmak ve arazi-i mezkura için takdir olunan senevî 450 kuruş bedel mukata verilmek şart ile mezkur mektep ve kilise inşası zımında kuyud-i lazıma mutedenin derci ile rusati havî emri âli tasdir ve itasi bi-tensib selefu’z-zikr tezkereleri ile mazbata sürati arz ve takdim kılınmış...”*¹⁵¹

Onarım için müracaat eden kişi ya da kişiler önce neden onarım gerektiğini, ne şekilde bir yapısal işlem düşünüldüğünü sonra da onarım için gerekli paranın nereden karşılanacağını belirtmek zorundaydılar.¹⁵² Bu konu ile ilgili elimizdeki belge bunu gösterir;

*“...Nasıra kasabasında mukim Fransız rahibelerine mahsus mektep ile ibadetgâhı havî eytam haneye muttasıl eczanenin harabatinden nâşi civarında bulunan dekakinin (dükkanlar) hedm ile melfuf resim ve haritada gösterildiği vecihle arsaları üzerine mücededen bir küçük kilise ile birde mektep inşasına ruhsat itâsı ifade veiltimas olunmuş olup badehu iktizası arz olunmak üzere olunan eczane ile timurci dükkanlarının arsaları mülk müdür yoksa sair nevi araziden midir... masarîfi rahibeler tarafından mi ve yahut iâne ile mi tesviye kılınacaktır ve mahalli mezkur civarında tesisat hayriyeden bir şey var mıdır ve mektep ve kilisenin inşasınca halanda ve istikbalan ve mevkian bir güne mahzur ve mazarrat yok mudur evvel emirde buralarının bil-etraf tahkikle pa mazbata inha ve işari...”*¹⁵³

¹⁵¹ BOA, *İrade Hariciye* (İ.HR), 1310.R.20.

¹⁵² Polat, *Yabancı Okullar*, s. 59.

¹⁵³ BOA. Ş D., 2282/24; lef 2.

Burada değinilmesi gerektiğine inandığımız bir konu da binayı sağlık açısından incelemenin ne kadar önemsendiği ve bu konuda rapor hazırlanıp tamamlanıncaya kadar ruhsatın verilmediği görülmektedir. Bina, her yönüyle olumlu onay almadıkça ona ruhsat verilmiyordu. Sağlık ile ilgili yapılan bir diğer uygulama da devletin binanın sağlıksızlığını ortaya koyması değil de bunu okul açmak isteyen kişi ve kurumların belirtmesi gerekmesidir.¹⁵⁴

Bir diğer uygulama da binanın gelir getiren bir bölümü olması halinde özelliğine göre vergilendirilmesi ve arsasının da senelik vergiye bağlanmasıdır. Bu uygulamaya hemen hemen her ruhsat müracaatında rastlamak mümkündür.

Ruhsat işlemleri sırasında istenen ve müracaat edenin dilekçesinde belirtilen bazı masraflar bulunmaktadır. Bütün masraflar binanın kurucusu tarafından karşılanırdı. Kurucu, bu masrafı nerelerden karşılayacağını ya da hangi yolla temin edeceğini genellikle dilekçesinde belirtmek zorundaydı. Konuyla ilgili vardığımız sonuca göre masrafın bir kısmı okul açmak isteyen kişi ya da kurumdan, bir kısmı halktan yardım toplanarak, bir kısmı da vakıf gibi bir kaynaktan elde edilmiştir. Bunun yanında bu masrafların öğrencilerden harç alınarak, kuruma ait kullanım fazlası malzemenin satışını yaparak veya gelir getirecek herhangi bir sosyal dayanışmayı amaçlayan bir faaliyetten sağlanarak ta karşılandığı olmuştur.¹⁵⁵

Osmanlı Devleti'nin bina yapım, onarım gibi konularda çok ince ayrıntılara kadar inen bilgilerle, belgeler istediğini bilmekteyiz. Bu kadar dikkatli uygulamalara rağmen buraların denetimi yeterince yerine getirilememiştir. Bu durum sonucunda aydınlanmamış noktalar kalmış ve hizmetler asıl amacından saptırılarak farklı şekillerde sunulmuştur.¹⁵⁶

2.2. Okulların Yönetimi

İstanbul dışındaki taşrada yerli okulların denetimi Mekâtib-i Umumiye Nezareti bünyesinde kurulan Mekâtib-i Sibyan Muinleri ve Mekâtib-i Ruşdiye Muinleri tarafından

¹⁵⁴ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 57.

¹⁵⁵ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 57.

¹⁵⁶ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 58–59.

yürütülürken Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin birinci maddesinde özel okulların tesis ve yönetiminin kuruculara ait olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla bu okulların yönetimine Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesinin yayınlandığı 1915 yılına kadar devlet müdahalesi görülmemiştir. İstanbul'un işgal edilmesine kadar süren bu kısa dönemde yürürlükte kalan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ile zararlı faaliyetlerden haberdar olmasına rağmen, dış müdahaleler sebebiyle ciddi tedbirler alamayan Osmanlı Devleti çözümü kesin olarak getirmek istemiştir. Bu maksatla Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesinde yer alan Türk öğretmenlerin Türkçe, Türkiye tarih ve coğrafyası derslerine Türkçe olarak okutma mecburiyeti ile devlet bu okulların yönetiminde, ders tespitinde, öğretmen tayininde söz sahibi olmaya başlamıştır.¹⁵⁷

Bütün bu çabalara rağmen yabancı okullarının yönetimi papaz veya rahibe heyetlerinin elinden kurtarılamamıştır.¹⁵⁸

Yaptığımız çalışma sırasında Kudüs'teki okulların çoğunun rahip veya rahibeler tarafından yönetildiğini ve bu okullarda misyonerlik faaliyeti yapıldığını tespit ettik.¹⁵⁹ Nitekim 13 Zilhicce 1321/30 Ocak 1904 tarihli belgede şöyle denilmektedir;

*“Kudüs sancağında Osmanlı kültürünün iyice zayıflayarak ecnebi kültürünün hâkim duruma geçtiğini ve çeşitli Avrupa Devletlerinin özellikle İngilizler'in faaliyetlerini artırdıkları, manastır, Mekteb, ve eytemhanelerinin resmi gayeleri dışında faaliyet yaptıkları...”*¹⁶⁰

Yabancı devletler, kapitülasyonlardan yararlanarak açtıkları ve açtırdıkları okulları himaye etmekteydiler.¹⁶¹ Yabancılar kapitülasyonlarla elde ettikleri himaye sonucunda bazı avantajlara sahip olmuşlardı. Bunun yanı sıra Osmanlı Devleti'nin okullara müdahale edememesi okul yöneticilerinin, öğretmenlerinin ya misyoner teşkilatınca ya da himaye eden devletçe görevlendirilmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁶²

¹⁵⁷ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 122–123.

¹⁵⁸ Dinçer, *Yabancı özel okullar*, s.57.

¹⁵⁹ Kudüs'teki Fransız okulları istisnasız rahip veya rahibe tarafından yönetilmiş. Bkz., BOA., *Bab-î Ali Evrak Odası* (BEO),205658, s.22-24.

¹⁶⁰ BOA., DH.İD, 34/18.

¹⁶¹ Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, VIII, 377.

¹⁶² Vahhapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okullar*, s.75.

Yabancı okullar kuruluş özellikleri itibari ile hiyerarşik düzende misyoner teşkilatına bağlı idiler. Bu bağlılık misyoner teşkilatının bağlı olduğu veya himayesinde bulunduğu devlete kadar uzanmaktadır.¹⁶³ Bunun en açık örneği Filistin’de açılan Fransız ve İngiliz okullarıdır.

Yabancı okullarda yönetim yapısının karar organı durumundaki üst kurullar, uzun yıllarca misyonerler tarafından işgal edilmiştir. Yerli halkın yönetim kurullarında ilk temsili, danışman üye olarak alınmasıyla görülmüştür. Bu üyeler okulların genel strateji ve taktiklerinde belirleyici bir güce sahip değildirler. Bölgesel nitelikli genel stratejilere uygun taktiklerin geliştirilmesi ve kararlara kesin isabet sağlamak amacıyla kullanılmışlardır. Ancak, zamanla yerli halkın misyoner teşkilatın belirlediği niteliklere ulaşması sebebiyle karar organlarında görev verilmiştir.¹⁶⁴

2.3. Öğretim Elemanları

Osmanlı ülkesinde menfaatleri olan yabancı devletler veya bunlarca himaye edilen teşkilatlarca kurulan okulların ilk amaçları, Osmanlı ülkesindeki Müslim ve gayr-i müslimler arasında yer edinmektir.¹⁶⁵

Osmanlı ülkesine çeşitli yollarla hâkim olmak isteyen yabancılarca başta ticaret ve kültür olmak üzere iki yol seçilmiştir. Ticaret, azınlıklar ve yabancılar tarafından gerçekleştirilirken kültür alanında, o güne kadar diğer ülkelerde denenmiş taktiklerin tamamı Osmanlı ülkesinde uygulanıyordu. Kültür alanında kullanılan kurum okullardı ve okulların kurulup yönetilmesinde kiliseler aktif rol oynuyorlar, kendi himayelerinde teşkilat kuruyorlardı.¹⁶⁶

Bu teşkilatların amaçlarını gerçekleştirecek kadro, okullardaki öğretim elemanlarıdır. Bunlar arasında çok çeşitli meslek elemanlarının bulunduğu görülmektedir. İlginç olan yön çalışmalardaki kararlılık ve azimleridir. Uzun yıllar çok kötü şartlar altında

¹⁶³ Eğitim alanında misyonerlerin yaptığı çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. Dinçer, *Yabancı özel okullar*, s. 52–55.

¹⁶⁴ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s. 210.

¹⁶⁵ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 377.

¹⁶⁶ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 123–124.

yaşamayı, bazen yerli halk tarafından reddedilmeyi kabullenmişler ama eğitiliş özellikleri sebebiyle bir süre sonra bulundukları bölgede kendilerini kabul ettirmişlerdir.¹⁶⁷

Yabancı okullarda görevli öğretmenlerin özellikleri şunlardır:

- 1- Herhangi bir millî veya misyoner teşkilatına bağlı insanlardır,
- 2- İdealleri dinî ve millî duygulara hizmet etmek, düşünceleri doğrultusunda yeni insanlar kazanmak veya yetiştirmektir,
- 3- Çok farklı ve halkla yakın teması kolaylaştıracak meslek mensupları mevcuttur,
- 4- Azınlıklarla işbirliği yapmışlardır,
- 5- Çalışacakları bölge ve konularda özel eğitim görmüşlerdir.¹⁶⁸

Yabancı okul açabilmek için müracaat eden şahsın öğretim kadrosu ile ilgili şu bilgileri belirtmesi gerekiyordu:

- 1- Öğretim kadrosundaki bütün öğretmenlerin ayrıntılı bir şekilde listesi
- 2- Öğretmen seçimi ya da tayini ile ilgili bilgiler
- 3- Öğretmenlerin hangi dersi okutacağı, kaçınıcı sınıfın öğretmeni olduğu hakkında açıklamalar.

Bu bilgiler ilgili kuruma geldiğinde ayrıca öğretmenler hakkında soruşturma yapılırdı. Bundan başka bu belgelerde öğretmenlere ilişkin diğer yazışmalar, öğretmenin kötü hali görüldüğünde tayininde, öğretmenin değiştirilmesinde vb. konularda yer alırdı. Bunun yanında öğretmen listesi yapılırken öğretmenlerin adı, hangi okuldan diploma aldıkları, ikamet ettikleri adresler verilirdi. Öğretmenlerle ilgili bu gibi bilgiler müracaat sahibi tarafından gönderildikten sonra Maarif Müdürlükleri de bir araştırmaya girişmekte ve listedeki öğretmenler hakkında güvenlik soruşturması yapmaktaydı. Bunun için de konuyla ilgili bir yazıyı polis müdüriyetine gönderiyordu. Polis müdüriyetinden güvenlik soruşturması yapılmasını isteyen Maarif müdürlükleri bunu belirten yazılarında öğretmenin adını, hangi okulda görev yaptığını, hangi derse girdiğini, hangi okuldan mezun olduğunu, ikamet adreslerini bildirmekte ve şu hususların araştırılmasını istemektedir;

- a- Öğretmenlerin güvenlik açısından araştırılması
- b- Okul dışında bir görevi olup olmadığının saptanması

¹⁶⁷ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.209.

¹⁶⁸ Vahapoğlu, , *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s. 126.

- c- Daimi kadroda öğretmen olup olmadığının soruşturulması
- d- Ne zamandan beri okulda öğretmenlik yaptığının öğrenilmesidir.

Yabancı okullar yeterli sayıda öğretmen bulamadıkları zaman, azınlıklardan veya Türklerden de öğretmen almaktaydılar.

2.4. Okulların Finansmanı

Osmanlı Devleti'nde Yabancı okulların finansmanı konusunda Maarifi Umumiye Nizamnamesinin birinci maddesi ile sorumluluk, kurucu şahıs veya teşkilatlara bırakılmıştır.¹⁶⁹

Daha sonraları yapılan hukukî düzenlemelerden ve belgelerden anlaşıldığına göre okulların giderlerinin karşılanmasında çok çeşitli kaynaklar kullanılmıştır.

Gayr-i müslim ve yabancı okulların gelir kaynakları oldukça çeşitliydi. Bunları şu şekilde açıklayabiliriz.

2.4.1.Yabancı Okulların Bağlı Bulundukları Devletlerden Aldıkları Yardımlar

Her devlet, kendi imkânları ve politikası ölçüsünde Osmanlı topraklarında açtığı veya açtırdığı kendisine bağlı okullara para ve malzeme desteği sağlıyordu. Özellikle Fransa'nın Osmanlı topraklarındaki tüm müesseselerine yaptığı yardım, diğer devletlerinkinin yanından oldukça önemli bir yer kaplar.¹⁷⁰ 23 S.1309/27 Eylül 1891 tarihli raporun yazarı Osmanlı Devleti'nde çeşitli kademelerde görev yapmış bir Ermeni olan Mihran Boyacıyan'dır. Raporda Beyrut'ta bulunan okulların bağlı bulundukları devletten aldıkları senelik yardımlar kesin ve açık rakamlarla verilmiştir. Bunlardan bir örnek vermek istiyoruz.

¹⁶⁹ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.214.

¹⁷⁰ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 76.

“...Yesuîye mektebi 1875 sene-i miladiyesinde dâhil-i şehirde gayet müzeyyen olarak inşa ve Cizvit rahipleri tarafından idare olunmakta olup ücret-i senevîsi 700 Frank olduğu halde leylî ve neharî sekiz yüz Müslim, Dürzî ve Hristiyan talebesi vardır. Tedris olunan ulûm idadi mertebesindedir. İcra-i resmi Fransızca olup Fransa Cumhuriyeti iş bu mektebe senevî kûtüb ve âlat-ı hikemiyye vesairden başka 85.000 Frank tediye eylemektedir...”¹⁷¹

Okulları bizzat kurmuş veya kurdurmuş olan devletler, bu okulların gelirlerinin karşılanmasında önemli katkılarda bulunuyorlardı. Beyrut'ta bulunan yabancı okullar için Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Almanya, Rusya gibi devletlerin toplam yardımları 600.000 Frank civarındadır.

1891 tarihili bu rapora göre 23 okuldan bazıları şöyledir:

- 1- Soeur de Charité Mektebi: Fransa'dan 30.000 Frank ödeneği var.
- 2- Alman Diakonos Mektebi: Alman devletinden 80.000 Frank ödeneği var.
- 3- Rum Ortodoks Mektebi: Rusya'dan 5.000 Frank ödeneği var.
- 4- İtalyan erkek mektebi: İtalya'dan 12.000 Frank ödeneği var.

Raporda ayrıca Beyrut'taki okullara ait yardım miktarları ile öğretmen, öğrenci ve bunların cinsiyetleri de bir çizelge halinde belirtilmiştir.¹⁷² (Tablo1.1 Bkz.)

Tablo 1.1

Mekâtib Nevi	Öğretmen Sayısı		Öğrenci Sayısı		Frankla Yardım Miktarı
	Erkek	Bayan	Erkek	Kız	
Fransa Mekâtibi	155	68	1520	2677	140.000
İngiliz Mekâtibi	16	62	180	1617	125.000
Alman mekâtibi	4	16	60	175	85.000
Rus Mekâtibi	8	8	160	210	5.000
İtalya Mekâtibi	6	9	190	311	32.000
Yahudiler Mekâtibi	12	3	140	64	Meçhul
Amerika Mekâtibi	16	15	180	130	100.000
Hususi Mekâtibi	283	79	3500	780	100.000
Toplam	500	260	5830	5984	600.000

¹⁷¹ Atilla Çetin, “ II. Abülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir Rapor”, *Türk Kültür Dergisi*, Sayı 253, Ankara1985, s.323.

¹⁷² Çetin, *a.g.m.*, s. 323.

2.4.2.Yabancı Okulların Bağlı Bulundukları Kurumlardan Aldıkları Yardımlar

Misyoner teşkilatları, kurdukları okulların maddî ihtiyaçlarını da büyük oranda üstlenmişlerdir. Misyonerlerin başta küçük el sanatları olmak üzere, ürettikleri ürünleri kendi ülkelerinde pazarlamaları sonucunda elde ettikleri gelirler açılan kurumlara harcanmıştır. Bunun yanında götürülen hizmet karşılığı öğrenciden alınan çok az miktardaki gelirin, giderleri karşılamaması halinde yine teşkilatça yardım yapıldığı görülmektedir. Özellikle Amerikalı misyonerlerin açılmış okulların yıllık bütçeleri bu teşkilatlarca tespit edilip, buna göre tahsisat yapılmaktaydı.¹⁷³

Yabancı okulların ya da cemaat okullarının yardım aldıkları ve yükümlülük açısından sorumlu ve bağlı bulundukları bir diğer kaynak kiliselerdir. Bu konu ile ilgili elimizdeki belgede şöyle denilmektedir;

*“...yapılacak masarifi rahibeler tarafından mı ve yahut îâne ile mi tesviye kılınacaktır ve mahalli mezkur civarında tesisat hayriyeden bir şey var mıdır ...”.*¹⁷⁴

Yabancı okulların bağlı bulundukları şirketler veya vakıflar bunlar için birer gelir kaynağıdır. Şirketlerin kurdukları ya da destekledikleri okullara özel bütçeler ayırarak para yardımında bulundukları, vakıfların ise destekledikleri ve bünyelerinde barındırdıkları okullara ayırdıkları fonlardan gelir sağladıkları bilinmektedir.¹⁷⁵

2.4.3.Yabancı Okullara Yapılan Bağışlar

Yabancı okulların kurulup işletilmesinde yararlanılan bir diğer gelir grubu, halkın yardımları ve değişik faaliyetlerden elde edilen gelirler ve bağışlardır.

Bu bağışlar inşaat döneminde ve sonraki günlük masrafları için yapılmaktaydı. Aynı zamanda okulun bağlı bulunduğu vatandaşlardan ya da milletlerden alınırdı. Halktan alınan bağışlarda hem para, hem de bedenen çalışma şekilde istifade edilmekteydi. Okulun

¹⁷³ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.215.

¹⁷⁴ BOA. Ş D., 2282/24; lef 2.

¹⁷⁵ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 79.

bir ihtiyacı olduğunda halk arasındaki gönüllülerin bağışı yanında bölgenin ileri gelenleri ve zengin tüccarlardan da alınan yardımlar önemli bir gelir kaynağıydı. Bunun yanında kilisenin yardımı ve elde olan malzemenin değerlendirilmesi sonucu da gelir elde edilirdi.¹⁷⁶

2.4.4.Öğrenciden Alınan Harçlar

Yabancı okullarda görülen ve sistemli bir şekilde yürütülen, belli hizmetler karşılığı olarak belirlenmiş olan öğrenci harçları, belirlenen miktarı aşmamak kaydıyla uygulamada devamlılık göstermiştir. İlave para talebi ancak öğrenci zararına olmayan, o da izin alındığı takdirde gerçekleştirilebilmiştir. Okulların, öğrenciden aldıkları bu paralar, hizmet, kalite ve derecesi göz önünde bulundurularak belirlenmiştir.¹⁷⁷

Bundan başka Elektrik, Yatak, Mobilya, Doktor, İlaç, Banyo, Berber gibi hizmetler için belli miktar para alınmaktadır.

Bütün bunların yanı sıra gerektiğinde okul tarafından verilen ve öğrenci ücreti dışında karşılığı ayrıca ebeveyninden istenen yasal hizmet ödemeleri vardır. Kitap, araç-gereç, elbise onarımı, mektup pulu, seyahat masrafı, öğrencinin okula vereceği zarar, ilâç, doktor muayenesi, özel yemek, özel geziler ve özel eğlenceler için yapılan tüm harcamaları gibi ebeveyn ekstradan karşılamaktadır.¹⁷⁸

2.4.5.Yabancı Okulların Osmanlı Devletinden Aldıkları Ödenekler

Osmanlı Devleti bu okullara pek çok şekilde yardımda bulunmuştur. Osmanlı Devletinin bazen bir arsa hibe ederek bazen okula gelen malzemelerden gümrük masrafı almayarak bazen da resmi bir ödenekle okullara yardım ettiğine şahit oluyoruz. Buna örnek olarak 13 Şaban 1304/6 Mayıs 1887 tarihli belgeyi açıklayabiliriz;

“...Kudüs'te sair devletlerin birçok tesisatı bulunduğu ve taraf devlet âliyeden teshilatı lazıma ve iânât fiiliye icra kılındığı dermeyan ile ...”¹⁷⁹

¹⁷⁶ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 79.

¹⁷⁷ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 81.

¹⁷⁸ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 82–83.

¹⁷⁹ Belge Tam Metni için bkz. BOA., ŞD., 2275/33; lef 5.

2.4.6.Sosyal Etkinliklerden Elde Edilen Gelirler

Bazı yabancı okullar karşılayamadıkları giderlerine kaynak bulabilmek için farklı sosyal etkinlikler düzenlerlerdi. Bu Osmanlı hükümetinin de onayını alarak düzenlenen balo olayıdır. Para karşılığı biletler basılmakta, bunun için balo düzenlenmekte ve hem balo hem de bilet satışı için Osmanlı Devleti’nden izin istenmektedir.¹⁸⁰

2.5. Ders Programları ve Kitaplarla İlgili Uygulamalar

Osmanlı Devleti’nin yabancı okullarını gözetim ve denetimini sağlamak için ruhsat uygulaması işlemlerini başlatmış, böylece ruhsatsız bir okulun faaliyetine izin vermediği gibi, bu uygulama sırasında da denetim açısından gerekli bilgileri (Okul arsasından, binasına, öğretim kadrosuna, okuturulacak kitaplara, ders programlarına, öğrencilere, hatta masraflarına kadar) elde etmiştir. Ama tam olarak bu işlemlerin uygulandığını söyleyemeyiz.¹⁸¹

2.5.1.Ders Programları

Yabancı okul açmak için ruhsat istem dilekçesi verilirken ders programları ile tüm bilgilerin verilmesi istenmektedir. Çoğunlukla da çok ayrıntılı bir şekilde hazırlanan bu listeler, okutulacak dersleri bildirirken bu bilgilerin yanı sıra derslerde okutulacak kitapları da ayrıntılı bir şekilde vermek zorunda idiler. Elimizdeki 8 Safar 1316/27 Haziran 1898 tarihli belge bir İngiliz okulunda okutulan dersleri göstermektedir. Bu dersler şunlardır: “Aritmetik, Coğrafya, Gramer, Fizik, Stuvur Natüryel, İngiliz Tarihi, Lesson de Şuz”.¹⁸²

Yabancı okullarda okutulan dersler siyasî çıkarlara ve izlenen politik amaca yardımcı olacak şekilde seçilmiş ve planlanmış olduğu görülmektedir.¹⁸³

2.5.2.Kitaplar

Müracaat sahibi okulda okutulacak kitapların listesinin yanında, hangi sınıfta

¹⁸⁰ M.E.A.,nr. 154/;Bkz; Polat, *Yabancı Okullar*, s.85.

¹⁸¹ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 65.

¹⁸² BOA., ŞD., 2288/29; lef 1.

¹⁸³ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 66.

hangi kitabın okutulacağını ve kitabın nerede basıldığını da bildirmeliydi. Bu liste dışında, içeriği Osmanlı aleyhinde olan kitaplar da okutulmuştur. Nitekim 14 Muharrem 1290/13 Mart 1873 tarihli belgede şöyle denilmektedir;

*“Kuds-i Şerîf’de Fransisken rahipleri matbaasında et-Tarihü’l-kıyasî namında tab edilmiş olan kitabın men-i intişarı hakkında Fransa Devleti fahıması konsolosu ile cereyan eden müzakerat üzerine İttihaz olunan tedâbir ve icrasına dair...”*¹⁸⁴

Osmanlı Devleti bunu engellemeye çalışmış, sonuçta yabancı elçiliklere gelecek olan tüm kitapları gümrükte kontrol edeceğini açıklamıştır. Bu uygulamaya rağmen kitap seçimi okul müdürlerine bırakıldığı için günün şartları itibarıyla yabancı okullarda ki eğitim seviyesine uygun eser üretimi ve basımı olmadığı, dışarıdan gelen kitapların tetkiki tam yapılmadığı için okuldaki eğitim sıkı denetime tabi tutulamamıştır.¹⁸⁵

2.6. Okulların Denetimi

Yabancıların açmış oldukları okullar, devlet denetiminden tamamen uzak kuruluşlardı. Devlet, bu okullar üzerinde herhangi bir tedbir alıcı faaliyette bulunamamıştır. Okulların denetimi kurucu teşkilâtlar tarafından yürütülmüştür. Yabancı okullarının öğretim faaliyetlerinin, öğretmenlerinin, derslerinin, programlarının kontrol edilememesinin yegâne sebebi, okulların kapitülasyondan yararlanan devletlerce açılmış olması veya himaye ediliyor olmasıdır.¹⁸⁶

Osmanlı Devletinde eğitim-öğretim konusunda bir yasa olmayışından da yararlanan yabancı devlet okulları, 1869’a gelinceye kadar alabildiğine çoğalmış, dengesiz, eğitim amacında birazda uzak bir dağılımla, Devletin her tarafına yayılmıştı.¹⁸⁷

Bu durumun devlet için ciddi sıkıntılar ve tehditler oluşturmaya başlaması üzerine kanuni alanda çalışmalar yapılması zaruri bir durum oluşturmıştır. Azınlık okulların olduğu gibi yabancı okulların da devlet tarafından denetlenmesi uygulaması ilk defa 1869

¹⁸⁴ BOA., *Sadaret Evrak*, (A.MKT.MHM.); 449/96.

¹⁸⁵ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 70.

¹⁸⁶ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 377.

¹⁸⁷ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.98.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlamıştır. Bu döneme kadar sürdürdükleri faaliyetlerinde tamamen bağımsız durumda olan yabancı okullarının faaliyetleri kontrol altına alınmak istenmişse de bunda yeterince başarılı olunamamıştır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile başlatılan denetleme girişimlerinden ilki bu okulları kuruluşunda denilebilecek olan ruhsat alınması mecburiyetinin konulmasıdır.¹⁸⁸

Ruhsat alınabilmesi için gerekli olan belgelerin gerçekleştirilmesi anında, okullar bir ön denetimden geçirilmek istenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 129. maddesinde yer alan bu hüküm dışında denetimden açıkça bahseden maddeleri de vardır. Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 140. maddesinde müfettişlerin sancak dâhilinde bulunan okulları hangi periyotlarla denetlemesi gerektiği konusunda hüküm bulunmaktadır. Buna göre müfettişler sancaklarında bulunan okulları önce üç ayda bir denetleyecek bu okullar gerekli düzenlemeleri yaptıktan sonra ise altı ayda bir denetlenecektir.¹⁸⁹

“Müfettişlerden her biri sancak dâhilinde bulunan mekâtibi iptida üç ayda bir ve mekteplerin tanzimat-ı lâzimesi tam hazır olduktan sonra altı ayda bir devir ve teftiş edip ve şehriye vukuat jurnallarını meclis-i mezkûre göndereceklerdir”

Bu maddede dikkati çeken konu teftişte okulun ıslah edilmesinin amaçlanmış olmasıdır.

II. Abdülhamid döneminde 129. Maddede her hangi bir değişiklik yapılmamıştır. Bunun yerine, Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müdürlerinin vezaifini mübeyyin talimatı bir düzenleme olarak çıkarılmıştı. Vilayet Maarif Müdürlerine Okullarla ilgili bazı görev ve sorumluluklar verilmişti.

*“Maarif Müdürleri daire-i memuriyetleri dahilinde bulunan resmî ve hususî ve millî ve ecnebi her nevi mekâtibin karyelerden başlayarak merkeze kadar derecatı itibariyle defâtir-i mahsusasını tutarak vukuatını bila-tehir yürütecekleri...”*¹⁹⁰

Müfettişler ayrıca Vilayet Maarif müdürüne aynı talimatın 9. maddesi ile sorumluluk bölgesinde bulunan okulların gerektiği gibi teftiş edilmesi, kabul edilen

¹⁸⁸ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s. 213.

¹⁸⁹ *Maarif-i Umumiye Nizamnamesi*, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1292, Md. 140.

¹⁹⁰ *Maarif-i Müdürlerinin Vezaifini Mübeyyin Talimat (MMVMT)*, Md. 7.

ölçülerde öğretimin sürdürülmesi, zararlı telkinler ile zararlı direktifler verilmesinin engellenmesi, zararlı yayınların okullara sokulmasının önlenmesi gibi görevler verilerek yabancı okulların bilinen faaliyetlerinin önüne geçilmesi ve buraların hakkıyla denetlenmesi istenmekteydi¹⁹¹.

Aynı talimatın 31. maddesi ile yabancı ve azınlık okullarının ruhsatlarının irade-i seniyye ile alınmış olması mecburiyetinin bulunduğu, 35. maddede yabancı okullarda Türkçe öğretim yapılmasının maarif memurlarınca gerçekleştirilebileceği belirtilmekteydi. Talimatın diğer maddelerinde ise sırasıyla; yabancı okullarının izin verilen bölgede faaliyet gösterebilecekleri, her türlü okulların programlarının ve ders kitaplarının Maarif Müdürlerince kontrol edilip okutulmasına izin verilebileceği, okullarda şifahi olarak dahi olsa kitap haricinde öğretim ve telkin yaptırılmaması, tarih ve coğrafya kitaplarının kontrol edilmesi, haritalarda ülke bütünlüğüne aykırı taksimat yapıp yapılmadığına dikkat edilmesi, yabancılar tarafından açılacak her türlü okullar için irade-i seniyye gerektiği, ruhsatsız okullarda tamir dahil yapılacak her türlü faaliyete izin verilmemesi gibi, maarif müdürlerinin görevleri belirtilmektedir. Maarif Müdürlerinin görevlerinin denetleme ile ilgisi o vilayet dahilinde veya sorumluluk alanı içinde eğitimden sorumlu en üst makamı işgal ediyor olmasıdır. Bu sebeple sadece yabancı okulları ile ilgili olarak değerlendirip aldığımız bu görevler, dikkat edildiğinde yabancı okullarında bu döneme kadar görülen sorumsuzluğu, devletin ortadan kaldırma çabası içinde olduğunu göstermektedir.¹⁹²

1915 yılında yayınlanan Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesi ile devlet, kontrol alanını daha fazla genişletme ve kesin hükümler koyma eğilimine girmiştir. Bu talimatname ile yabancılarca açılmış özel dershaneler de özel okullar kapsamına alınmış yabancıların özellikle okul açmalarına ilişkin yeni barajlar getirilmiştir.¹⁹³

Bu barajlar getirilmesine rağmen yabancı okullar kendi ülkelerinde okutulan ders programlarını, kitaplarını aynen okutmaya, Türklük aleyhine telkinde bulunmaya söz sarf etmeye, Türk çocuklarını ayinlere götürmeye, okullarına müfettişleri sokmamaya devam etmiş, buna karşılık devlet bu okullara Türk çocuklarının gitmesini yasaklamaktan öteye

¹⁹¹ MMVMT, Md.9.

¹⁹² Daha geniş bilgi için bkz. *Maârif-i Umûmiyye Nizamnâmesi*, 129. madde, Düstur, I. Tertip, II, 2.

¹⁹³ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.25-26.

fazla bir şey yapamamıştır.¹⁹⁴

Bütün bunlara rağmen Osmanlı Devleti'nin kararlılığı sebebiyle denetim mekanizması yerleşmekte idi. Ancak I. Dünya Savaşının çıkması ile bu kararlılık bozuldu. Bu denetim Lozan Barış Antlaşması (14 Temmuz 1923) ile sağlanabildi.¹⁹⁵

2.6.1.DENETİM SİSTEMİNİN İŞLEYİŞİ

Yabancı devletlerin kontrol istemedikleri için belirli ölçülerde denetimi öngören Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesine karşı oldukları davranışlarından açıkça belli olmaktaydı. Nizamnâmeyi teoriden uzak bir belge olmaya iten bu davranış Osmanlı Devleti tarafından hissedilmişti. Bu konudaki olumsuzluklara karşı gerekli işlemlere başvurulmaktaydı. En azından sorumlu makamlara olay aktararak neden göz yumulduğu veya neden ilgilenilmediği soruluyordu ve sık sık nizamname maddeleri hatırlatılarak ne şekilde uygulama yapılması gerektiği belirtiliyordu.¹⁹⁶

Kudüs Maarif Müdürlüğü'nden, Maarif Nezareti'ne gönderilen 23.Za1329/14 Kasım 1911 tarihli belgede böyle bir uygulamaya örnektir:

*“Ecanib tarafından inşa olunacak mekâtib hakkında irade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahi şeref müteallik etmedikçe inşaata müsaade edilmemesi tebliğ buyrulan evâmir-i âliye iktizasından bulunmasına mebni bu kere Kudüs'te Lâtin Manastırı tarafından inşa olunmakta olan mektep hakkında ona göre muamele ifası ve mezkûr mektep hakkında irade-i seniyye istihsaline değin ameliyatının tevkifi lüzumu hükümet-i mahalliyeye müracaat edilmiş ise de bu kerre ebniye-i mezkûre mektep olmayıp hane olduğu Fransa Konsolosu tarafından ifade ve dermeyan olunmuş ise de hitam-ı inşaatında mezkûr Lâtin Manastırına ait mektebin oraya nakl olunacağı anlaşılmış...”*¹⁹⁷

Bu satırlardan Fransa'nın izin almadan işe başladığı, Yerel yöneticilere emir verilerek inşaatın durdurulması istendiğinde, yapılan binanın, okul değil “hane” olduğunun

¹⁹⁴ Kenan Okan, *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1971, s. 4-5; Dinçer, Özel *Yabancı Okullar*, s.38.

¹⁹⁵ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 33.

¹⁹⁶ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 34.

¹⁹⁷ BOA., *İrade Maarif* (İ.MF); 23.Za.1329.

ifade edildiği, sonuçta eski kilise okulunun buraya taşındığı anlaşılmaktadır.

Tedbir arayan Osmanlı Devletinin yararlandığı Yabancı Okullar konusundaki dört rapor çok önemlidir. İlki, 1891 tarihli olan rapor “Osmanlı Devleti’nin isteği üzerine Maarif Nazırı Zühdü Paşa, ikincisi 1892’de Mihran Boyacıyan tarafından hazırlanmıştır. Üçüncüsü yine Osmanlı Devleti’nin isteğiyle, 1894’te Zühdü Paşa tarafından, dördüncü rapor da 1898 de Şakir Paşa tarafından kaleme alınmıştır. Zühdü Paşa¹⁹⁸ 1891 tarihli raporunda daha çok konunun bu boyutlara ulaşmasındaki etkenleri sıralamaktadır. 1891 tarihli rapor Zühdü Paşa’nın devlet tarafından bu konuda resmen görevlendirilmesiyle yazılmıştır.

1892 tarihli Mihran Boyacıyan’ın¹⁹⁹ raporu 2 ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde vilayetteki Fransızların politikası, İngiliz rekabeti, Alman mücadelesi Cizvitlerin Beyrut’taki çalışmaları, bu faaliyetlerin olumsuz etkileri incelenmekte ve alınması gerekli tedbirler belirtilmektedir. İkinci bölümde ise Beyrut’taki yabancı okullar tek tek ele alınıp haklarında bilgi verilmektedir.

Zühdü Paşa’nın yazdığı 2. raporda önerilen tedbirler de dikkat çekicidir.

1. Yabancı fesadlarına ve tahriklerine engel olmak için, gayrı- müslim kasaba ve köylerindeki okullarda yabancı öğretmenlerin bulundurulmaması,
2. Yabancı devletlerin okul açacakları yerlerde yabancı uyruklu öğrenci olmadığı takdirde okulun açılmasına ruhsat verilmemesi,
3. Tebaa-i Osmaniye evlâdının bu okullara gönderilmemesi,
4. Gayr-ı müslimlerin okullarında Osmanlı dilinin zorunlu tutulması,
5. Teftiş işlemlerinin sık yapılması,
6. Maarif bütçelerinin arttırılması.²⁰⁰

¹⁹⁸ Mektâb-i Maarif-i Adliye mezunu olan Zühdü Paşa, Arapça ve Farsça’nın yanında, İngilizce, Fransızca da öğrenmeye gayret etmiştir. Görevleri arasında, Beyrut mutasarrıflığı da bulunan Zühdü Paşa bir aralık Maliye Nazırlığı ve Nafia Nazırlığı da yapmıştır.

¹⁹⁹ Mihran Boyacıyan, mekteb-i mülkiye mezunlarından olup Beyrut vilayeti Kudüs mutasarrıflığı maiyyetinde çalışan “kaim-i makam” mülazımlarındandır. Çeşitli devlet görevlerinde bulunduktan sonra en son 1919da Tekirdağ mutasarrıflığına tayin edilmiş ve 1938’de İstanbul’da ölmüştür. Ana dili Ermenice’den başka Türkçe, Fransızca, İngilizce, Almanca ve sicilinde geçtiği üzere Arapça konuşan, hatta Shakespeare’den tam tercümeleri bulunan Mihran Boyacıyan, Beyrut’taki görevi sırasında buradaki yabancı okullara dair bir rapor hazırlamıştır.

²⁰⁰ Atilla Çetin, *Maarif Nazırı Zühdü Paşa’nın Osmanlı Devleti’ndeki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu*, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X.sayı 1982, s. 189–219.

3. YABANCI OKULLARIN AÇILMASINI ve ÇOĞALMASINI SAĞLAYAN GELİŞMELER

Yabancı okulların açılmasını ve çoğalmasını sağlayan gelişmeleri şöyle sıralayabiliriz;

3.1. Azınlıklara Tanınan Haklar

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti, farklı etnik köken ve dinî inanca sahip unsurları bünyesinde barındırıyordu. Fâtih Sultan Mehmed İstanbul'u fethettiğinde üç farklı önemli topluluk ile karşılaşmıştır. Bunlar Ortodokslar, Ermeniler ve Yahudilerdi. Bunlara Osmanlı'da zimmî deniliyordu.²⁰¹

Devletteki farklı topluluklar hiçbir şekilde etnik kökenleriyle anılmayıp, dinî ve mezhebî anlamda millet olarak nitelendiriliyorlardı. Bu yüzden Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil; Müslüman, Katolik, Protestan, Gregoryan, Ortodoks ya da Yahudi olarak isimlendirilirlerdi.²⁰²

Bu dinî topluluklar kendi dillerini konuşmakta, kendilerine ait dinî ve eğitim kurumları ile kültürlerini korumakta serbesttiler. Böylece, yüzyıllarca bir arada yaşamalarına imkân sağlanmıştı. Bu hoşgörünün en güzel örneği Fatih'in İstanbul'da yaşayan Hristiyanların can, mal emniyeti ile din ve ticaret serbestliğini tanınmasıdır.²⁰³

Bütün yabancı unsurlara tanınan din ve vicdan hürriyeti, eğitim ve öğretim alanında da uygulandı. Çok dinli ve çok milletli devlet özelliğine sahip İmparatorlukta eğitim ve öğretim kurumları da farklıydı. Her tebaanın eğitim kurumu ile buralarda uygulanan program değişiklik gösteriyordu. Bu dönemde bir tarafta Türk ve Müslüman

²⁰¹ Cevdet Küçük, “*Osmanlılarda Millet Sistemi ve Tanzimat*”, III, s.1007; İslâm hukukunda Müslüman olmayanlar zimmîler ve harbîler diye ikiye ayrılıyorlardı. Zimmîler Müslüman olmayan "vatandaş", harbîler ise "yabancı"lardı. Yabancı kavramı 1892'de Devletler Hukuku Enstitüsü'nde Cenevre Toplantısında “Bir devlet ülkesinde bulunup o devlet vatandaşlığını halen iddiaya hakkı olmayan kimse” olarak tanımlanmıştır. Bkz. Vedat Raşit Seviğ, *Türkiye'nin Yabancılar Hukuku*, İst. 1981, s.15; Gülören Tekinalp, *Türk Yabancılar Hukuku*, İst. 1975, s.4, 6.

²⁰² Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığı Altında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu (1839-1914)*, Ankara 1989, s.1.

²⁰³ İlknur Polat, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Açılan Amerikan Okulları Üzerine İnceleme”, *Belleten*, c.52, 203. Sayı, s.627 -628.

tebaaya yönelik faaliyette bulunan sıbyan mektepleri ile medreseler gibi klâsik öğretim kurumlarıyla XVIII. yüzyıldan itibaren açılan ve sayıları gittikçe artan modern eğitim kurumları²⁰⁴; diğer tarafta ise Rum, Ermeni ve Yahudilere ait azınlık okulları faaliyetlerini sürdürüyorlardı.

Böyle bir ortamda azınlıklara tanınan bu serbestlik ve haklardan yararlanan yabancılar da özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren sayıları hızla artan okullarını açtılar. Bu kurumlar, bağlı oldukları ülkelerin Osmanlı Devleti üzerindeki siyasî, kültürel, ticarî ve ekonomik nüfuzlarını arttırmanın yollarından biri olarak görülüyordu. Yabancı devletlerin emperyalist gayeleri açısından, geniş topraklara sahip, jeopolitik ve jeostratejik yönden dünyanın önemli bölgesinde yer alan Osmanlı Devleti bu alandaki faaliyetleri için uygun bir zemine sahipti. 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanları ile azınlıklara tanınan haklardan da yararlanan misyonerler, okullarının sayılarını gittikçe arttırdılar. Yabancı okulların açılıp çoğalmasında, azınlıklara tanınan hakların yanı sıra kapitülasyonlar ve misyonerlik faaliyetlerinin de etkisi göz ardı edilemez.²⁰⁵

3.2. Kapitülasyonlar

Kapitülasyon, ‘bir ülkede oturan yabancılara devletlerarası antlaşmalarda sağlanmış imtiyazlar’ı ifade eder. Yabancılara verilen bu özel haklar ya da lütuflar, bir ihsan, bir bağış olarak hükümdar tarafından bir ferman veya irade ile verilerek yahut devletlerarası antlaşmalarla iki taraflı yükümlülükler olarak ortaya çıkmıştır. Genel anlamda kapitülasyon, Osmanlı toprakları üzerinde sürekli veya geçici olarak yaşamakta bulunan yabancı devlet vatandaşlarından, özellikle Müslüman olmayanlara bağışlanmış imtiyazlara ve bunlara ilişkin izin ve hakların tümüne denilmektedir.²⁰⁶

1535 yılında verilen kapitülasyonlar başlangıçta Osmanlı padişahı değişikçe yenilenen geçici ticaret anlaşması iken 1740’dan sonra daimi kılınmıştır. Bu durum kapitülasyonların yabancılara sağladığı ekonomik üstünlüğün yanında, Osmanlı’nın çöküşünü hızlandıran olumsuz bir durumu yani içişlere müdahaleyi doğurmaktadır. Bunun

²⁰⁴ 19. yy.dan itibaren Osmanlı Devleti’nde modern okullar; ruşdî, idadî, sultanî ve harbiye şeklinde eğitim vermeye başlamışlardır.

²⁰⁵ Geniş Bilgi için bkz. Suna Killi-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1989,s.9–14.

²⁰⁶ Osman Nebioğlu, *Bir Devletin Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986, s. 1.

en açık örneği yabancıların ülkedeki Hristiyan azınlıklarla ilgilenerek onlardan yararlanmaya çalışmalarıdır. Fransızlar Katoliklerin, Ruslar Ortodoksların, İngiliz ve Amerikalılar ise Protestanların koruyuculuğunu üstlenerek devlet içerisinde yaşayan Ermeni, Kürt, Arap vb. unsurlarla ilgilenmiş ve görünürde onların haklarını arama bahanesiyle okul, hastane, dispanser, yetimhane gibi kurumlarını da açmayı ihmal etmemişlerdir.²⁰⁷

Kapitülasyonlarda eğitimle ilgili açık ve kesin herhangi bir hüküm bulunmamasına rağmen, iktisadî amaçlarla tanınan bu imtiyazlar, sonradan dinî, siyasî ve sosyal bir anlam kazanarak eğitim ve öğretim alanında da rahatça kullanıla gelmiştir. Kapitülasyonların sağladığı bu imkânlardan en çok yararlananlar arasında kendi ifadeleriyle ömürlerini, “dinsiz” dünyayı Hristiyanlaştırma işine adanmış misyonerler önde gelmektedir.²⁰⁸

Kapitülasyonların bir olumsuzluğu da misyoner faaliyetlerinin yoğunluğunu arttırmasıdır.²⁰⁹

Kapitülasyonlar sebebiyle büyük güçler; Rusya ve Fransa’nın yanında Amerika ve İngiltere’de Filistin topraklarında söz sahibi olmak için ellerinden geleni yaptılar. Bu devletler Osmanlı Devleti’ndeki Hristiyan topluluklarını himayeleri altına almak için çeşitli baskılar uygulamaya başladılar. Bu baskılar tabii olarak olumlu neticeler almalarına vesile oldu. Misyonerlerin yardımıyla istedikleri hedeflere ulaşmaya çalıştılar.²¹⁰

Suriye’ye 1820 yılında gelen Amerikan Protestan misyonerleri ilk defa Kafrisima (Beyrut yakınlarında), Behmeduna (Cebel-i Lübnan’da, Trablus, Humus ve Dürzîlerle meskûn Abeyn bölgesine, Beyrut’a gelmişler, misyonerlik faaliyetlerine vaaz vermek ve okul açmakla başlamışlardır. Daha sonra ve aynı tarihlerde Kahire, Kudüs, Halep ve bütün Anadolu’nun da muhtelif yerlerine süratle yayılmışlardır.²¹¹

İngiliz Hristiyan Misyoner Cemiyeti (C.M.S) ise 1851 yılında Filistin’de

²⁰⁷ Diçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.27.

²⁰⁸ Yahya Akyüz, “Cevdet Paşa’nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Layihası”, A.Ü. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, Ocak 1992’den ayıbasım, Ankara 1992, s. 90.

²⁰⁹ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, s.41.

²¹⁰ Diçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.35–42.

²¹¹ Osman Nuri Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi 1381/1961*, İstanbul 1977, I-II, s. 781–782.

çalışmaya başlamış, bu faaliyet Kudüs, Nablus, Nasıra, Hayfa, Akkâ, Salt, Moab, Kerak, Beytü'l-Lahim ve Gazze'ye kadar yayılmıştır.²¹²

Devletin bağımsızlığını ve hâkimiyetini her sahada ihlal eden ve musibet haline gelen kapitülasyonların kaldırılması için Osmanlı hükümetleri çareler arayarak, ortaya çıkan tüm fırsatlardan yararlanmaya çalıştılar. Fakat bunu başaramadılar.²¹³

Osmanlı hükümetleri, savaş halinde oldukları devletlere vermiş olduğu ayrıcalıkları tek taraflı kaldırmış fakat savaşlar yenilgiyle sonuçlandığında bunları tekrar kabul etmiştir. 1878 Osmanlı-Rus ve 1911 Osmanlı-İtalya Savaşları bu duruma örnektir. 1911'deki İtalya ile yapılan Trablusgarp Savaşı sonrasında imzalanan Ouchy (Uşi) Antlaşması ile İtalya kapitülasyonların ileride kaldırılmasına engel olmayacağını taahhüt etmiştir. Daha evvel de Bosna Hersek'i ilhak eden Avusturya ile yapılan protokolde (26 Şubat 1909), Avusturya kapitülasyonların kaldırılmasında Osmanlı Devleti'ne yardım vaat ediyordu.²¹⁴

Dünya Savaşı'nın başlamasıyla kapitüler devletlerin birbirleriyle savaşa girmeleri, Osmanlı hükümetini harekete geçirmiş ve hükümet 1914'te tek taraflı olarak kapitülâsyonlara son vereceğini yabancı devletlere bildirmiştir. Elçilikler (Almanya, Avusturya, İtalya, Rusya, Fransa, İngiltere, ABD) kapitülâsyonların anlaşmalara dayandığını bu itibarla tek taraflı olarak ilga edilemeyeceğini iddia ederek, ilga kararını protesto ettiler. Dayanak noktaları da kapitülâsyonların sürekliliğini onaylayan ve I. Mahmut zamanında verilmiş olan 1740 kapitülâsyonuydu.²¹⁵

Binaenaleyh başlangıçta iktisadî olan bu imtiyazlar, sonradan dinî, siyasî ve sosyal bir mahiyet kazanmış, değişik adlarda Osmanlı Devleti'ni her yönden sarsmaya başlamıştır. Böylece kapitülasyonların yanı sıra çıkarılan fermanlar bir koz olarak sürekli büyük güçler tarafından kullanılmıştır.

²¹² Halidî-Ferruh, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik*, s. 121.

²¹³ Osman Cihanoğlu, *Tanzimat Dönemi İtibarıyla Osmanlı Tabiiyetinin (Vatandaşlığının) Gelişimi*, İstanbul 2004, s. 193.

²¹⁴ Cihanoğlu, *Tanzimat Dönemi*, s. 194.

²¹⁵ Tahir Taner, *Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi*, İstanbul 1956, s. 636.

3.3. Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerler, XVI. yüzyıldan itibaren Hristiyan inancını vaaz etmek ve ayinleri yönetmek yetkileriyle donatılmış olarak çevreye gönderilen insanlardı. Bunlar kendi din ve mezheplerini farklı inançlara sahip insanlara benimsetmek amacıyla dünyaya yayılmışlardı. Kendi dinlerini, kültürlerini ve dillerini yayma gayelerini gerçekleştirmek için çeşitli yolları denediler. Bu amaçla okul, matbaa, hastane gibi kurumları araç olarak kullandılar²¹⁶

Osmanlı topraklarında açılan yabancı okulların çoğu misyonerlere aittir. İlk açılan yabancı okullar Katolik okullarıdır.²¹⁷ Filistin’de ise ilk okullar Fransız rahip ve rahibeleri tarafından açıldığı görülmektedir.²¹⁸

XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa himayesindeki Katolikliğin çeşitli tarikatlarına mensup misyonerler, Osmanlı idaresinde bulunan Latin çocuklarına dinî terbiye vermek amacıyla İstanbul’a geldiler.²¹⁹

Katoliklerin açtığı bu okulları Protestan okulları takip etti. 1856 Islahat Fermanı ile sağlanan vicdan hürriyeti prensibi çerçevesinde mezhep değiştirme serbestliğinden de yararlanan Protestan misyonerler eğitimi, Protestanlaştırma programının bir parçası ve aracı olarak gördüklerinden çeşitli seviyelerdeki okullarının sayılarını arttırdılar.²²⁰

Bu okullar her devlet tarafından rağbet görmüş ve açılmıştır. Öncelikle Fransa ve Amerika’nın yanı sıra İngiltere, Almanya ve İtalya’ya mensup misyonerlerin de okullar açtıkları görüldü. Bunları 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Rusya, Avusturya-ile Macaristan’ın açtığı okullar takip etti.²²¹

Dinî amaç gölgesinde ülkelerine siyasî ve kültürel menfaat sağlamayı hedefleyen misyonerler, bu hedeflerine ulaşmak için araç olarak gördükleri okul açma ve eğitim işlerine destek olması için çoğu dinî muhtevalı olan çeşitli konularda eserlerin basıldığı

²¹⁶ Uygur Kocabaşoğlu, “*Osmanlı İmparatorluğunda XIX Yüzyıl Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı*” Murat Sarıca armağanı, İstanbul 1988, s.15.

²¹⁷ Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, İstanbul., 1978, s. 17.

²¹⁸ Bir sonraki bölüm, Fransız okullarına bkz.

²¹⁹ Ergin, *Türkiye Maarif Tarihi*, I-II, s. 769–777.

²²⁰ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 128–129.

²²¹ Akyüz, *Özel Öğretim ve Tanzimat*, s. 266.

matbaalarını da kurmayı ihmal etmediler. Okullarda okutulan pek çok dinî eser çeşitli dillerde bu matbaalarda basılıyordu.²²²

Kısaca özetlemek gerekirse, Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasını ve çoğalmasını sağlayan gelişmeler arasında ülkede yaşayan farklı dinî ve etnik kökene mensup insanlara tanıdığı haklar ve hoşgörü ile yabancı devletlere verdiği kapitülasyonlar ve bu ülkelerin misyonerlik gayeleri önemli rol oynamıştır. Gerek azınlıkların durumu gerekse kapitülasyonların sağladığı haklardan en iyi yararlananlar arasında misyonerler ve bazı iş adamları gayelerine ulaşmanın yollarından biri olarak gördükleri eğitim ve öğretim alanındaki faaliyetlerini gittikçe yoğunlaştırmışlardır.

3.4. Yabancı Okulların Yabancılar Yönelik Faaliyetleri

Yabancı okulların büyük bir kısmı azınlıkların yoğun olarak bulundukları bölgelerde açılmıştı. Bu sayede azınlıkların kültürleri korunarak, millî şuurlarının uyandırılması sağlanmıştı. Eğitim kurumları yanında, söz konusu topluluklara insanî açıdan yaklaşarak onlar için sağlık, çocuk bakımevleri gibi kurumlar açılarak kolayca etkilemeye çalışılıyordu. Bütün bu kurumlar azınlıkların kültürlerinin, milli şuurlarının artmasına sebep olmuştur.²²³

Bu şuurun artması Osmanlı Devleti'nin zayıfladığı dönemlerde azınlıkların Osmanlı'ya karşı ayaklanmalarında ve onların devletten ayrılarak birer bağımsız devlet olmalarında sözü edilen misyoner okullarının katkısı çok fazladır. Nitekim 1829'da Yunanistan'ın, 1908'de Bulgaristan'ın ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise Arap topraklarının Osmanlı'dan kopmasında bu kurumların önemli rol oynadıkları bilinmektedir.²²⁴

3.5. Yabancılar ve Gayr-i Müslimlerle İlgili Kanunlar

Osmanlı Devleti, kurulduğundan beri temel düşüncelerinden olan fetih politikası

²²² Geniş Bilgi İçin Bkz., Kocabaşoğlu, *Amerikan Matbaaları*, s.267-285.

²²³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 128-129; Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.53-62

²²⁴ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, 60-67; Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.69-71.

sebebiyle azınlıkları daima içerisinde barındırmıştır. Fethedilen ülkelerde yaşayan gayr-i müslimlerin yanı sıra, yaşadıkları ülkelerde dinleri yüzünden gördükleri zulüm ve baskıdan kaçarak Osmanlı Devleti'ne sığınan milyonlarca Yahudi de bu topraklara yerleştirilmiştir. Bu, birbirinden çok farklı etnik kökenlere, dinî inanışlara mensup azınlıkların hukukî statüleri, İslâm hukukunca ve Türklerin geleneksel hoşgörüsünün de büyük katkılarıyla tespit edilmiştir. Müslümanlara İslâm hukuku kuralları uygulanırken, azınlıklara özel hukuk alanında yani kişi, aile, miras, borçlar ve ticaret hukuku alanlarında mensup oldukları toplulukların din ve sosyal yaşama ilişkin kurallarına ve kamu hukuku alanında ise, İslâm hukukunun Müslüman olmayanlar için öngördüğü kurallara tâbi tutuluyorlardı. Yani, farklı inançlara mensup olanlar farklı hukuk kurallarına göre muameleye tabi tutuluyorlardı. Bunun neticesinde gayr-i müslimlere bazı sosyal ve hukukî kısıtlamalar getirilirken, onlara bazı özel haklar da tanınıyordu. Bu özel hakların yanında ülkede yaşayan yabancılara uygulanan ve kapitülasyonlara dayanan çeşitli ayrıcalıklı kural ve kurumlar da yer alıyordu.²²⁵

XIX. yüzyıl başlarından itibaren büyük güçler tarafından uygulanan baskılar sonucunda Osmanlı Devletinin düzeni sarsılmaya başladı. Büyük güçler olan Fransa, İngiltere, Rusya, ABD, Almanya ve Avusturya bu kurumları istismar ettiler ve gayr-i müslimlerin himayesini bahane edip Osmanlı yönetimine çeşitli baskılar kurarak Osmanlı Devletinin içişlerine karışmaya başladılar.²²⁶

Baskılar sonucunda Osmanlı yönetimi bazı kanunlar yürürlüğe koymak ve bazı düzenlemeler yapmak zorunda kalmıştır. Bu kanunlar ve düzenlemeleri kısaca gözden geçirmek istiyoruz;

3.5.1.Tanzimat Fermanı (26 Şaban 1255–3 Kasım 1839)

Tanzimat hareketi, Gülhane-i Hatt-ı Hümayun ile başlayan bir reformlar serisi olduğu kadar, Osmanlı müesseseleri ve teşkilâtını yakından ilgilendiren, şu veya bu türlü etkileri bu müesseseler ve teşkilât üzerinde görülen siyasî ve sosyal bir hâdisedir.

²²⁵ Gülnihal Bozkurt, "Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Giriş", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIV, 40. Sayı Ankara 1998, s. 247.

²²⁶ Edouard Philippe Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, trc. Ali Reşad, İstanbul, 1910, s. 212.

Kelimenin lafzı ve ruhu, nizam, tanzim, tesis ve teşkil anlamlarını kapsar, müesseselerin ve teşkilâtın o günkü ihtiyaçlara ve zihniyete uygun bir şekilde yeniden tanzimi, reorganizasyonunu hedef tutar.²²⁷

Bu ferman özde klasik “adaletnâme” geleneğinin devamıydı. Daha önceleri de buna benzer ve tebaasına adaletli bir idare vaad eden hatt-ı hümayûnlar ilân edilmiştir. 1839 Tanzimat Fermanı mal ve can emniyeti ile ırz ve namusun korunmasına ilişkin hükümler ihtiva ediyor, böylece ana hakların teminatı kabul ve ilân edilmiş olunuyordu. Fermanda adalet ve refah vaat edilen “millet”, devletin bütün tebaası idi. Tanzimat taraftarları devlet adamları tarafından desteklenerek pratik gayelerle benimsenip ilan ettirilen bu “eşitlik” ilkesine dayanan Tanzimat, devlet içindeki sosyal yapı değişiminden kaynaklanan buhranlara bir çözüm aramak kaygısından doğmuştur.²²⁸

Fermanda, adalet ve refah ilkesiyle Müslim ve gayr-i müslim halklar eşit tutularak, “Bütün tebaanın hayatı, şerefi, hassasiyeti ve mülklerinin emniyet ve masuniyeti, vergilerin tesbit ve toplanmasında ıslahat ve asker toplanması usulüne”²²⁹ ağırlık verilmiştir

Yönetimin yeniden düzenlenmesi ve azınlıklara daha geniş haklar verilmesi anlamını taşıyan Tanzimat Fermanı, Müslümanlardan daha ziyade Hıristiyan azınlıkların işine yaradığı halde,²³⁰ daha da fazla hak istemeye alışan bu toplumları yine de tatmin etmemiştir. 1839 Fermanının verdiği haklardan şımaran Hıristiyan tebaa yabancı devletlere o kadar meyletti ki, Katolikler kendilerini Fransız, Ortodokslar Rus, Protestanlar İngiliz kabul ediyorlardı.²³¹ Mustafa Reşit Paşa’nın ilan ettiği Tanzimat Fermanı yabancıların; Osmanlı azınlıklarının haklarını korumak için bir fırsat elde etmelerine ve bu şekilde devamlı surette Osmanlı’nın içişlerine karışmalarına yol açmıştır.²³²

²²⁷ Tayyib Gökbilgin “Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri” *Belleten*, XXXI, 121.Sayı (Ocak 1967), Ankara, s. 93.

²²⁸ İlber Ortaylı, *Türkiye İdari Tarihi*, Ankara, 1979, s. 264.

²²⁹ Karal, “*Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi*”, *Belleten*, XXVIII, 122.Sayı, Ankara 1964, s.601.

²³⁰ Samiha Ayverdi, *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Ankara 1976, s. 60.

²³¹ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 41.

²³² Lütfi Şentürk, *Osmanlı’nın Parçalamasında Azınlık Rolü*, İstanbul 1971, s. 87.

3.5.2.İslahat Fermanı

3 Kasım 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümayun gibi 28 Şubat 1856 tarihli Hatt-ı Hümayun da Babîâli’de bütün vükelâ, büyük memurlar, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı, kaymakam, farklı cemaatlerin ileri gelenlerinin önünde Sadrazamın özel kalemi tarafından okundu.²³³

1856 İslahat Fermanını, eğitim yönünden değerlendirecek olursak, Gülhane-i Hatt-ı Hümayûn ile bütün tebaa hakkında ilân edilen eşitliğin gayr-i müslim ahali lehine güçlendirilerek genişletilmesi sonucunu doğurmuştur. İslahat fermanıyla bütün cemaatler sanat, sanayi ve genel eğitim verecek okullar açmağa yetkili kılınıyor “...her bir cemaat i maarif ve sanayie dair milletçe mektepler yapmağa mezun olup...” ancak bir maarif meclisinin nezaret ve denetimine bırakılıyordu.

İslahat fermanının kendilerine genişletilmiş şekilde tanımış olduğu kültür, eğitim ve öğretim haklarından yararlanan, gayr-i müslim cemaatler o zamana kadar açmış oldukları kurum sayısını arttırmışlar, batılı devlet ve kuruluşlarında yardımlarıyla, geniş çapta bir eğitim faaliyetine başlamışlardır.²³⁴

Sonuçta 1839 ve 1856 Fermanlarının getirdiği hürriyet hakkını kendi çalışmaları yönünden istismar eden Avrupa devletlerinin bu dönemde maddî olarak çok güçlenmelerinden Osmanlı Devletinin zayıf durumundan ve kapitülâsyonlardan da istifade eden Protestan ve Katolik bütün misyonerlerin faaliyetleri devlet aleyhine işleyen boyutlara ulaşıyordu.

Müslüman aile çocuklarının Protestan ve Katolik okullarına alınması için okul idarecileri kolaylık göstermişlerdir. Suriye’de, Lübnan’da, Kahire’de olduğu gibi, Protestanların okul kapıları Müslüman çocuklara açılmıştır. Müslüman çocukların Hristiyan ayinlerine alıştırılması, Pazar günleri dâhil olmak üzere devam etmeleri için zorluk kullanmasına, büyük gayretler sonucunda azda olsa hristiyanlaştırma olaylarına rastlanmıştır.²³⁵

²³³ Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, s. 137.

²³⁴ Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara, 1988, s. 41.

²³⁵ Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.55.

Yabancı özel okullara kabul edilen Müslüman çocukları daha çok Prens, Paşa, yüksek şahsiyetler, banka müdürleri, komisyoncular, tıp doktorları, hukukçular, zenginlik sahipleri gibi sosyal gruplardan gelmekteydiler.²³⁶

3.5.3.Ferman-ı Adalet

Osmanlı Devleti'ndeki bu ferman 13 Zilkade 1292–14 Aralık 1875 tarihinde yayınlanmıştır. Fermanda bütün tebaanın eşit olduğu, yeni hâkimlerin seçileceği, vilayet meclislerinin yeniden seçilerek oluşturulacağı, vergilerin eşit şartlarla toplanacağı, köylerde seçilmek suretiyle Jandarma ihdas edileceği, böylece can ve mal emniyetinin daha iyi sağlanacağı, mecburi işçiliğin (angaryanın) yasaklanacağı, Hristiyanlara her türlü işlerinde ve mektep açmalarında kolaylık sağlanacağı gibi haklar getirilmiştir. Ancak fermanda bir kısıtlama vardır. O da söz konusu haklardan sadık uyrukların yararlanacağı böyle olmayanlara uygulanmayacağıdır.²³⁷

4. YABANCI OKULLARLA İLGİLİ YAPILAN DÜZENLEMELER

4.1. 1869 Tarihli Maarif-i Umûmiye Nizamnamesi

Yabancıların Osmanlı topraklarında okul açmaları devletin özel iznine bağlı olmayıp, ancak fermanlarla mümkün olabiliyordu.²³⁸ Yabancı okullar, yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar sonucunda yapılan imtiyaz antlaşmaları gereğince kurulmuşlardır.²³⁹

Yabancı devletler kendilerini bağlayıcı bir nizamname olmadığı için de rahatlıkla istedikleri yere, istedikleri nitelikte ve sayıda okul açmışlardır. Diledikleri gibi yönetip amaçlarına uygun şekilde teşkilatlandırmışlardır. Osmanlı yönetimi bu konu ile ilgili ilk

²³⁶ Ergin, *Türk Marif Tarihi*, II, 781–782.

²³⁷ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.79.

²³⁸ Ayten Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar*, Ankara 1999, s. 10.

²³⁹ Taşdemirci, *a.g.m.*, s. 49.

düzenlemeyi 1869 tarihli Maarif-i Umûmiye nizamnamesi ile getirmiştir.²⁴⁰

Nizamnamede “Mekâtib-i Husûsiye” olarak nitelenen yabancı okullar bu nizamname ile yasal temelde kazanmışlardı.²⁴¹

Maarif-i Umûmiye Nizamnâmesinin 129. maddesinde;

“Mekâtib-i Husûsiye bazı mahallerde cemaatler tarafından veya gerek tebaa-i Devlet-i Aliyye ve gerek tebaa-i ecnebiyeden olan efrad ve eşhastan biri canibinden ücretli veya ücretsiz olarak ihdas ve tesis olunan mekteplerdir ki bunların masarifat ve muhassasatı ya müessisleri tarafından veyahut merbut oldukları vakıfları canibinden idare edilmektedir Memalik-i şahanede bu nevi mekteplerin tesisine evvela muallimlerinin yedinde Maarif Nezareti Canibinden veyahut mahalli maarif idaresinden şahadetname bulunmak ve saniyen bu mekteplerde adaba ve politikaya mugayir ders okutturulmamak için talim olunacak derslerin cetveli ve kitapları Maarif Nezaretinden veyahut mahalli maarif idaresinden tasdik edilmek üzere, taşrada ise vilayet maarif idaresiyle vilâyet valisi tarafından ve Dersaâdette Maarif Nezareti canibinden nihsat-ı resmiye verilir. Bu üç şart kamilen mevcut olmadıkça Mekâtib-i Hususiye küsadına ve devamına ruhsat verilmez ve hilâfında hareket vukuu tarihinde men ve sed’olunur. Mekâtib-i hususiye küşad edenlerin tayin edecekleri hocaların yedlerinde şahadetname bulunduğu halde anı maarif idaresine tasdik ettirmeleri lâzım gelecektir.”²⁴²

Görüldüğü gibi bu maddenin amacı ruhsatı olmayan okulların ruhsat almalarını devlete karşı zararlı ders okutmamaları için ders programları ile kitaplarının tasdik edilmesini ve bunları uygulamayan okulların faaliyetlerinin durdurulmasını gerektiriyordu.

Bu uygulamalar II. Abdülhamid (1876–1909) döneminde de devam etmiştir. 1887 yılında 129. maddenin yeniden tadili için emir vermiştir.²⁴³

129. maddede görülen sakıncalar; tebaa çocuklarını ifsad edecek dersler okutulduğunun tespit edilmesi, Osmanlı yönetiminin harekete geçmesine sebep olmuştur.

²⁴⁰ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 18.

²⁴¹ Sezer, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar*, s. 10.

²⁴² Nizamnâme tam metni için bkz. *Düstur*, I. Tertip, II, s.2.

²⁴³ Yahya Akyüz, “Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile İlgili İki Belge”, *AÜEFĐ*, III/1–4, Ankara 1970, s. 121–130.

Bunun üzerine padişah yaveri Derviş Paşa başkanlığında bir komisyon kurulmuş ve buna bağlı alt bir komisyon teşekkül edilmiştir. Yabancı okulların zararlı faaliyetlerine engel olma, onları denetleme amacıyla bazı çalışmalarda bulunmuş ve ruhsatsız olanların kapatılmasına çalışılmıştır.²⁴⁴

Madde tadilinden önce yabancı okulların kontrol alınması gayr-i müslim ve yabancı okullarının teftişi ve programları ile kitaplarının incelenmesi için 6 Mayıs 1886'da Maarif Nezaretinde “*Mekâtib-i Ecnebiye ve Gayr-i müslime Müfettişliği*” dairesi oluşturulmuştur.²⁴⁵

II. Abdülhamid döneminde (1887 yılında) yapılan tadilat sonucunda bir layihada padişaha takdim edilmiştir. Layihada şu tedbirler önerilmiştir.²⁴⁶

1. Yabancılar tarafından açılan okullara Osmanlı tebasından devam edeceklerin önce kendi okullarında ulûm-ı dinîyeyi öğrenmeleri sonra yabancı okullara öyle kabul edilmeleri
2. Okutulacak kitapların Maarif Nezareti'ne bildirilmesi
3. Öğrencilerin giydiği üniformaların memleket adetlerine aykırı olmaması
4. Hükümet tarafından bu okullara yapılan teftişlerin engellenmemesi.
5. Yabancı okulların kurucu ve öğretmenlerinin daha önce suç işlememiş ve hüsn-ı siret sahibi olmaları.

Komisyon tarafından 129. madde ile ilgili birkaç layiha görüşülmesine rağmen hiçbirisi kanunlaşmamıştır.²⁴⁷

Aynı fikir ve düşünceler 1896 tarihli “Maarif Müdürlerini Vezâifini Mübeyyin Talimatname”sinde²⁴⁸ de yer almıştır. Talimatın birinci maddesinde ise Maarif Müdürünün yetki ve sorumluluğuna değinilmiştir.

“*Vilayetlerde maârifin re'sen memuru ve merci-i mes'ulü Maarif Müdürleridir. Binaenaleyh Maarif müdürleri daire-i idareleri dahilinde Maarife müteallik bil-cümle umûr*

²⁴⁴ Sultan Abdülhamid, *Siyasî Hatıratım*, s. 189.

²⁴⁵ Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, s. 67.

²⁴⁶ BOA., *Şurayı Devlet (ŞD)*, 2541/32; lef 7-8.

²⁴⁷ Şamil Mutlu, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005, s. 29.

²⁴⁸ Maarif Müdürlerini Vezâifini Mübeyyin Talimatname(MMVM).

ve mesâlih-in nizamât ve evâmîr ve tâlimât-ı mevcude ahkâmına tevîfikan temşiyet ve hüsn-ü rü'yetine begayet dikkat ve şüabat memurlarının vazife ve selâhiyet dairesinde bihalkın ifây-ı hizmet etmelerine daima nezaret ederler.”

6. maddede ise Maddeden anlaşılacağı üzere vilâyetlerde maarif işlerinden doğrudan yetkili ve sorumlu, maarif müdürüdür.

Vilâyet maarif müdürleri belirli periyotlarla bölgesinde bulunan okullar hakkında geniş bir bilgi vermekle sorumlu tutulmuşlardır.

“Mekâtib-i idadiyeye ait olup her sene Nezarete takdim edecekleri mekâtib-i mezkûre talimatında musarrah olan lâyihâlardan başka Maarif Müdürleri her üç ayda bir kere icraat ve vukuatı havi bir lâyiha-i icmaliye ve her senen tedrisiyel bidayetinde dahi bir daire-i memuriyetleri dahilinde bulunan bilumum mekâtibin ahval ve derecatına ve suver-i islahiyetlerine ve sene-i sabıkaya nisbetle gerek mekâtibin gerek talebe ve talibatın adaden terakki ve tedennilerine ve diğeri emval ve varidat ve masârifât-ı maarife müteallik hususat ve metâlaata dair esbap ve delâli-i lâzimeyi şamil olarak iki kât'a lâyiha-i mufasssala tanzim ve Nezarete takdim eyleyeceklerdir.”²⁴⁹

6. Maddeye benzer bir hükümde 7.maddede yer almaktadır. Bunlar köylerden başlayarak merkeze kadar uzanan bölgelerindeki okullar hakkında bir özel kayıt tutacaklardır. Ayrıca merkezden gönderilen istatistik formlarının doldurulup nezarete gönderilmesinden sorumlu olacaklardır.

30. maddede ise yabancılar tarafından açılmış okulların da özel okullardan sayıldığı ifade edilirken, 31. maddede resmî ruhsatlarla ilgili olarak aşağıdaki açıklama getirilmektedir.

“Mekâtib-i Ecnebiye ve gayrî müslimenin ruhsatı resmîyeye raptı irade-i seniyye iktizayı âlisinden bulunduğundan hal ve mevkîe ve mekâtibin nev'ine ve evâmîr ahkâmına tevkîf an iktizayı halin icrayisle mekâtib-i mezkûreye umumen ruhsatnameler itası Maarif Müdürlerinin gayret ve revîyyetlerine mevdudur.”²⁵⁰

²⁴⁹ Maarif-i Müdürlerinin Vezâifini Mübeyyin Talimat (MMVMT), Mad. 6.

²⁵⁰ MMVMT, Mad. 31.

Vilayet Maarif Müdürlerinin devletçe açılmış okul müdür ve görevlileri ile gayr-i müslimlerce açılmış okul müdür ve diğer personelini görevden alma veya alınmalarını isteme yetkisinin olduğunu belirten madde aşağıdaki gibidir.

“Maarif Müdürleri Mekâtib-i Resmîye müdür ve muallim ve müstahdemlerinden ifay-ı vazifede müsamahası veya iktidarsızlığı görülen veyahut esbab-ı saireden dolayı devam-ı memuriyetlerinde mahzur mütalâa olunanlar Nezaret tarafından tayin edilmişler ise esbab-ı mucibesinin beyaniyle Nezarete müracaat ile ve kendi tarafından ise doğrudan doğruya kendisi azl edeceği gibi gayr-i müslim bilcümle Mekâtibi Milliye Müdür ve Muallim ve Müstahdemlerinden şahadetnameleri musaddak olmayanlar ve devam-ı memuriyetlerinde her ne sebeple olur ise olsun mahzur mütalea olunanların men’i istihdamını mektep müdür ve müessislerinden talep edebilir.”²⁵¹

Bütün okul programları ve ders kitaplarının incelenerek tasdik olunması hakkında aşağıdaki hüküm bulunmaktadır.

“Bilcümle mekteplerin programları ve ders kitapları Maarif Müdürlerince mütelâa olunarak tasdik olunacağından programda münderiç derslerin veya kitapların tepdili lâzım geldiği halde evvelce Maarif Müdürlerine müracaatla tadilat-ı matlube tasdik ettirilecektir.”²⁵²

Yabancılar için açılmak istenen okulların ruhsatlarının irade-i seniye ile olacağı ayrıca bu kişilerden devlet nizamına ve konulmuş kurallara uyulacağına dair taahhüname istenmektedir.

“Ecnebler tarafından her ne nâm ile olursa olsun vücuda getirilecek müessesât-ı ilmiye için irade-i seniyye istihsali lâzım olduğundan diğer mektepler hakkındaki kuyut ve suut tamamiyle icra edilmekle beraber bu babda müstediyyatta bulunanlardan devletin hazıra ve müstakbelesine riayet edeceklerine ve ind-el-iktiza mektebin teftişinde ve kitapların muayenesinde müşkülât göstermeyeceklerine dair müessis ve müdürleri

²⁵¹ MMVMT, Mad. 33.

²⁵² MMVMT, Mad. 37.

tarafından mümza veya mahtum taahhütname ahz ve hıfz olunacaktır.”²⁵³

Devlet aleyhine olarak değerlendirilecek ve okul personeline yapılan her türlü faaliyetin dikkatli bir şekilde izlenmesi ve gerekli her türlü tedbirin alınması hususu önemle vurgulanmaktadır. Bu konuda Maarif Müdürü yetkisi dâhilinde olan her türlü tedbiri almakla sorumludur.

“...ind-et-teftiş bir mektepte mugayir-i sulh ve nizam bir hal ve hareket görüldüğü halde derecesine göre ihtarat ve tenbihata ve siyaseten yâni İslâm ve hukuk-ı mukaddese ve meşrua-i Hazret-i padişah ve menafi-i Devlet-i Aliyye aleyhinde ve ecnebi politikasını terviç yolunda kütüp ve Resâil-i Muzırre tedris ve hafıyyen mektebe ithal ve eyadi-i şâkirdânda istimal eden ve ettiren ve talebeye şifahan efkâr-ı faside telkin eyleyen ve Memâlik-i Mahrusa-i Şahaneye duhulü memnu olan kütüp ve Resâil-i Muzırra ile evrak-ı havadisi gizlice mektebe getiren müdür ve müessis ve muallim ve hademelerle irtibatı bulunanlar hakkında tahkikat-ı lâzime icrasiyle netice-i mütebeyyinesini Nezarete ve hükümete iş’ar ve inhaya Maarif Müdürleri memurdur.”²⁵⁴

Maarif-i Umûmiye Nizamnamesindeki 129. maddenin yetersiz kalan yönleri bu talimatname ile giderilmeye çalışılmıştır. Padişah iradesi üzerinde de Maarif Nezareti bu talimat çevresinde hareket etmeye çalışmıştır.²⁵⁵

II. Abdülhamid döneminde yabancı okullara karşı uygulamaya çalışılan sıkı takip siyasetine rağmen yabancı okulların sayıları çok artmıştır. Sultan Abdülhamid 30 Aralık 1891–1903 yıllarında maarif müdürlerine iki yazı ile 129. maddeyi yine tadil ettirmeye çalışmıştır. Yabancı bir okul açmak için “irade alma zorunluluğu” getirildi. 129. maddenin düzenlenmeye çalışıldığını gösteren birçok belge bulunmasına rağmen daha sonraki yıllarda bu tadilatın yapılmadığı ve rafa kaldırıldığı anlaşılmaktadır.²⁵⁶

Yabancı okullar ancak 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasından sonra devlet denetimi altına alınabildiler. 1915 yılında hazırlanan Mekâtib-i Husûsiye

²⁵³ MMVMT, Mad. 39.

²⁵⁴ MMVMT, Mad. 51.

²⁵⁵ BOA., ŞD, 222/28.

²⁵⁶ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s. 33.

Talimatnamesiyle yabancı okullar öğretim, yönetim ve denetim bakımından yeni bir düzenlemeye tâbî tutuldu.²⁵⁷

4.2. Mekâtib-i Husûsiye Talimatnamesi

1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasına ilişkin kararın alınması üzerine Osmanlı Devleti o güne kadar sıkıntısını çektiği fakat tedbir alamadığı konularda yeni düzenlemeler yapabilme imkânını bulmuştur. Bu imkândan yararlanılarak yapılan düzenlemelerden biri, 1915 tarihli Mekâtib-i Hususiye Talimatnamesidir. Önemli maddeleri şunlardır.²⁵⁸

“1. Madde- Mekâtib-i hususiye, masarifi efrad tarafından ve hükümetçe tanınmış Türk cemaat ve cemiyet ve şirketler cânibinden temin olunarak açılan mekteplerdir. Bir veya birkaç fen ve lisan veya san’at tahsiline mahsus olarak bu veçhile açılan dershaneler dahi mekâtib-i hususiyeden ma’duttur.

Birinci madde de özel okulların tarifi yapılarak o zamana kadar bahsedilmemiş olan dershanelerde, özel okullar kapsamına alınmıştır.

2. Madde- Ecnebi Cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvazaa tarikiyle mektep açmaları memnudur.

3. Madde- Hükümetçe tanınmış Türk cemaatler tarafından açılan mektepler, cemaate mensup nüfusun sakin bulundukları mahalle veya karyeler dahilinde olmakla beraber vüs’at ve gürültüleri mevcut sair mekâtib ile diğer cemaat mabedinden işitilemeyecek derecede uzak bulunmak meşruttur.

Hükümetçe varlıkları tanınmış azınlık okullarının diğer toplulukların okul ve mabedlerine sesleri işitilmeyecek ölçüde uzak olmaları gerekmektedir.²⁵⁹

²⁵⁷ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s. 34–40.

²⁵⁸ H. Ali Koçar, *Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1733–1923)*, TCTA, Ankara 1974, s.28.

²⁵⁹ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s. 42.

4. Madde -Tebaa-i ecnebiyeden olan efrad mektep açabilmek için mektep açacakları mahallelerde devlet-i matbuaları tebasından mektebe ihtiyaç gösterecek raddede nüfus mevcut olmak ve o devletlerin memalikinde Türk tebasının mektep açmasına müsaade usulü cari bulunmak meşrut olacak ve mektep binaları dahi üçüncü maddede münderiç kuyudata tabi bulunacaktır.

Bir yabancıнын okul açabilmesi için resmi kayıtlarda okul açılmasını gerektirecek sayıda nüfusun olması ve o ülkenin de Osmanlı Türk tebaasına kendi topraklarında okul açmasına izin vermesi gerekmektedir.

5. Madde- Ana mekteplerinden maada zükûr ve inâs için muhtelit mekâtib-i leyliye açılmaz. Müsavi derecede inas mektebi bulunmayan yerlerde adât-ı milliyeleri müsait olmayan talimat kabul olunmamak şartıyla niharî mekâtib-i muhtelif de açılabilir.

Anaokullarından başka okullarda kız ve erkek çocuklarının karışık okuyacakları okul ancak özel şartlarla açılabilir.²⁶⁰

6. Madde- Lisan-ı resmiden gayri lisanla icrây-ı tedrisat olunacak mekâtib-i husûsiyede Türkçe'nin ve Türkiye tarih ve coğrafyasının Türkçe olarak Türk muallimler tarafından talim ve tedrisi mecburidir. Türkçe, sınıf-ı iptidaiyede haftada dört saatten ve sınıf-ı taliye ve âliyyede iki saatten dîn olmayacaktır.

Türkçeden başka dille öğretim yapılan okullarda Türkçe ile Türkiye Tarih ve Coğrafyası, Türk öğretmenlerce, Türkçe olarak okutulacaktır.

7. Madde- Her okulun müdür ve müdiresi olacak. Okulun müessisi, yani okul açan kişi gerekli şartlara sahip ise bu görevi üstlenecektir.

8. Madde- Türkiyeli efrad ve cemaat ve cemiyet ve şirketler tarafından açılan mekâtib-i hususiyede Maarif Vekâletinden ruhsat istihsal olunmadıkça ecnebi müdür ve müdire, muallim ve muallime ile muavini ve muavine istihdam olunamaz.

9. Madde- Okul binaları sağlık şartlarına uygun olacak, öğrencilerin ahlak ve sıhhatini bozabilecek mahallere 100 metre uzak mesafede olacaktır.

²⁶⁰ Mutlu, Misyoner Okulları, s. 42.

10. Madde-Mekâtib-i hususiye, kaim bulundukları mahallerin en büyük mülkiye memurları ve maarif müdür ve müfettişleriyle sıhhiye müfettişlerinin nezaret ve teftişine tâbidir. İbtidai derecesinde bulunanlar bunlardan başka Tedrisât-ı İbtidaiye Kanununda gösterilen sair memurîn ile mecâlisin azası tarafından dahi teftiş olunur.”

Yabancı okullara karşı uygulanan sıkı takip politikasına rağmen bu okullar hem ayakta kalmaya devam etti hem de sayı bakımından çok arttı. Bunun iki sebebi vardır: Birincisi, ciddi mükemmel bir teçhizata, öğretim kadrosuna, idareye ve eğitim-öğretime sahip olan okullar, diğerleri ise, sadece dinî telkin ve tesir peşinde koşan kalitesiz, alelacele açılmış propaganda yuvalarıdır.²⁶¹

Okullar, Öğrencilerin ihtiyacına ve kendilerine örnek aldığı dünyaya göre hazırlandıklarından bu durum okulların büyük rağbet görmelerine sebep olmuştur.²⁶²

²⁶¹ Necmettin Tozlu, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991, s. 320.

²⁶² Tozlu, *Tarihimizde Yabancı Okullar*, s. 322.

II. BÖLÜM

KUDÜS’TE YABANCI OKULLAR

Osmanlı Devleti'nin üç kıta üzerine yayılıp bir "Dünya Devleti" kurduğu zaman, egemenliği altına aldığı ülkelerde oturan çeşitli etnik kökenlere ve değişik dinlere bağlı olan halkların gelenek, yaşayış ve görüşlerine hoşgörülü davrandığı bir gerçektir.

Yavuz Sultan Selim 1517 yılında Mısır'ı fethettikten sonra, Mısır sultanlarının Fransız ve İtalyan devletlerine verdiği imtiyazları geçerli saydı. Böylece bölgedeki yabancılara ilk kapitülasyonlar verilmiş oldu²⁶³.

Osmanlı Devleti'ndeki kapitülasyonların ikinci dönemi 1535–1740 yılları arasında Fransızlara verilmiş olan imtiyazlarla ilgilidir; bu sebeple bu döneme "Fransız kapitülasyonları dönemi" denilmektedir. 1535 yılında Fransızlara verilmiş olan kapitülasyonlarla Fransızlar, Doğu ticaretini ellerine geçirdiler ve bu alanda ticarete egemen oldular.²⁶⁴

1740 yılında Fransızlara yeniden verilen kapitülasyonla, kapitülasyonların sonsuza dek geçerliliği benimsendi.²⁶⁵

Bu dönemde, hemen hemen bütün devletler kapitülasyonlar yolu ile imtiyazlar elde etmekte yarıştılar.

Fransa ile yapılan anlaşmaların bir benzeri 1747 ve 1771 yılında Avusturya; 1761'de Prusya; 1840 ve 1841'de Almanya; 1783, 1829 ve 1846'da Rusya; 1809'da İngiltere ve 1830 yılında da Amerika Birleşik Devletleri ile yapılmıştı.²⁶⁶

XIX. yüzyıl başlarından itibaren bu devletler, Osmanlı yönetimine değişik şekillerle baskılar uygulanmaya başladılar. Aynı zamanda Gayr-i Müslimlerin himayesini bahane ederek Osmanlı Devletinin içişlerine karışmaya başladılar²⁶⁷.

²⁶³ Osman Nebioğlu, *Bir İmparatorluğun Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara 1986, s.10.

²⁶⁴ Geniş Bilgi için bkz. Necdet Kurdakul, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981, s.41–54.

²⁶⁵ Tuzlu, *Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara 1991, s.19.

²⁶⁶ Yusuf Akçura, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1985, s.7.

²⁶⁷ Engelhardt, *Türkiye ve Tanzimat*, s.122.

Yabancıların Osmanlı Devletinde okul açmaları devletin özel iznine bağlı olmayıp, ancak fermanla mümkün olabiliyordu. Osmanlı Devleti'nde ilk olarak 1583 yılında Fransa tarafından çeşitli yerlerde açılan okullar, daha sonra diğer devletler tarafından da açılmaya başlandı. Açılan okulların çoğu ruhsatsız ve denetimsiz olarak faaliyette bulunuyordu²⁶⁸.

Zamanla okulların sayılarında fazlalık meydana gelmişti. Nitekim 1904'lerde Orta-Doğu'da tahminen 60.000 öğrencisi olan 6000 kadar misyoner okulu faaliyette olduğu belirtilmektedir.²⁶⁹ Bu okulların sadece 76'sı Kudüs'te bulunuyordu (Tablo 2.1 Bkz.). Biz, tablolar halinde bu okulların ismi ve hakkındaki diğer bilgilerlerini burada vermeye çalışacağız.

Tablo 2.1
Kudüs'te Yabancı Okullar

Kaynak	Fransız	İngiliz	Alman	Rus	Amerikan	Avusturya	Prusya	Meçhul	Toplam
Maarif-i Umumiye Nezareti ²⁷⁰	15	21	12	1	3	3	-	-	55
Y.PRK. MF 3/30 1311/1893 ²⁷¹	32	25	8	1	-	3	3	2	74
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i ²⁷²	-	-	-	-	-	-	-	-	74
Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i ²⁷³	-	-	-	-	-	-	-	-	73
BEO,205658. ²⁷⁴	24	28	14	5	5	-	-	-	76

1. FRANSIZ OKULLARI

Fransız okulları hakkında bilgi vermeden önce Fransızların bölgedeki faaliyetlerini kısa bir şekilde gözden geçirmek istiyoruz;

²⁶⁸ Karal, *Osmanlı Tarihi*, VIII, 377.

²⁶⁹ Tuzlu, *Tarihimizde Yabancı Okullar*, s.34.

²⁷⁰ Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi, Darı Saadet; 1310/1311 (1892), s.56- 57.

²⁷¹ BOA., *Maarif Nazareti Maruzatı* (Y.PRK.MF), 3/30; 1311/1893.

²⁷² Salnâme-i Nezaret Maarif-i Umumiye; 1317/1899.

²⁷³ Salnâme-i Nezaret Maarif-i Umumiye; 1321/1903.

²⁷⁴ BOA., *Bâb-î Ali Evrak Odası* (BEO),205658; Yıl 1905.

1.1. Fransızların Bölgede Kültürel Faaliyetleri

1023’lerde Filistin’e sokulmuş olan Frank Papazları bu bölgede bir yandan din propagandası yaparken, bir yandan da Fransız dilini ve kültürünü yaymaya çalışıyorlardı; bu tür Katolik misyoner faaliyetlerini büyük çapta yürüten Fransisken ve Dominiken idi. Bu tarikatlar; Osmanlı Devletinin kurulduğu yüzyılın ilk yarısında, Avrupa’da tarikatları kurulmuş olan Hristiyan Katolik misyoner tarikatlarının en önde gelenlerinden kabul edilmiştir.²⁷⁵

Osmanlı Devleti’nin kurulmasından (1299) çok önce Fransız misyonerleri, kendilerine hedef bölge seçtikleri İstanbul, Suriye, Kudüs vs. gibi yerlerde başlatmış oldukları bu Katolik misyoner hareket, bu toprakların yeni sahibine (Osmanlı Devleti’ne) rağmen gelişmesini sürdürmüştür.²⁷⁶

1535 tarihinde, Pavia (İtalya) da İspanyollarla yaptığı savaşta yenilerek, esir edilen Fransa Kralı François I’in Hristiyan Dünyasına umut bağlamaktan vazgeçip, Osmanlıdan yardım talep etmesi üzerine harekete geçen Kanuni Sultan Süleyman’ın 24 Mayıs 1526 yılında gönderdiği “Nâme-i Hûmayun” ile beklenen yardımı ulaştırarak Fransa Kralını esaretten kurtarması üzerine iki devlet arasında Türk-Fransız dostluğunun başlangıcı kabul edilen ilk yakınlaşmanın oluşması; yine aynı dönemde sadrazam Makbul İbrahim Paşa ile Fransız elçisi De La Forest arasında ilk antlaşma da imzalanmıştır.²⁷⁷

Bu yakınlaşma sonucunda 1535’de Fransa’ya verilen ilk kapitülasyon (ayrıcalık) ile birlikte kutsal yerlerin himayesi bu ülkeye bir hak olarak tanınmıştır.²⁷⁸

Birinci Ahmet Döneminde 1012/1604 yılında Fransa ile yapılan bir anlaşmanın 5. maddesinde: “*Kudüs’te oturup Kamâme Kilisesinde ayin icrâ eden rahiplerin orada tam bir emniyet ve huzur içinde oturabilecekleri, istedikleri yere gidebilecekleri, tecavüze*

²⁷⁵ Nurettin Polvan, *Türkiye’de Yabancı Öğretim*, İstanbul 1952, s.49- 50.

²⁷⁶ Ahmet Refik, “Türkiye’de Katolik Propagandası” *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası (TOEM)*, V, 182, İstanbul 1346,s. 276.

²⁷⁷ Akıncı, *Türk-Fransız İlişkileri*, s. 2.

²⁷⁸ Gülnihal Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığında; Gayr-i müslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu 1839- 1914*, Ankara 1989, s.33.

uğramayacakları, kendilerinden lüzumu halinde yardım ve himaye esirgenmeyeceği” belirtilmişti.

Aynı Anlaşmanın 4. Maddesinde ise; “*Fransa Kralı’nın ve onun müttefiklerinin uyruklarının Kudüs’teki mübarek makamları ziyaret etmek hususunda serbest olacakları, kendilerine hiçbir müdahale yapılmayacağı ve zorluk çıkartılmayacağı, tecavüz edilmeyeceği*” belirtilmiştir.²⁷⁹

Yukarıdaki iki maddeden anladığımız kadarıyla Fransız din adamlarının ve kutsal yerleri ziyaret etmek isteyen Fransızların ve müttefiklerinin güvenliklerini taahhüt etmiştir. Başka hiçbir taahhüdü içermeyen bu antlaşma ilginçtir ki, daha sonraki dönemlerde Fransa’nın Osmanlı Devletinde yaşayan Katoliklerin himayesi konusunda iddia ettiği haklarının kaynağını teşkil edecek bir konumda değerlendirmiştir. Özellikle 4. madde Fransa’nın olduğu kadar müttefiklerinin de lehine bir gelişim gösterecek, sonraki yıllarda bu maddeden hareketle Fransa ve müttefik olduğu devlet vatandaşları Osmanlı Devleti üzerinde bazı haklar iddia edebilecek cesareti kendilerinde bulabilmişlerdir.²⁸⁰

Fransızlara tanınan bu ayrıcalık her padişah döneminde yenilenmiş olup, 1643 tarihli kapitülasyon anlaşmasının 41. maddesinde ise: “*Her ne mezhepten olursa olsun Fransız tebaasından olan piskoposlar ve diğer rahiplerin Osmanlı Devletinde evvelden beri bulundukları yerlerde kendi ayinlerini icra edebilecekleri onlardan vergi alınmayacağı, bir ihtilaf olması halinde davanın İstanbul’a havale edilmesi gerektiği*” şeklinde belirtilmiştir.

281

Fransa ile kalıcı bir barış ve dostluk sağlamak amacıyla çeşitli dönemlerde gerekli gereksiz tavizler vermekten geri durmayan Osmanlı yönetimi, III. Ahmet döneminde, sadrazamla yakınlık kurmuş olan Marquis de Bannac’ın, Kudüs’te ki Kamame Kilisesi Kubbesini Fransızların onarması isteğini pek tabiidir ki geri çevirme lüzumunu görmemiştir.²⁸²

²⁷⁹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, s.33–34.

²⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 223–225; Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.43–47.

²⁸¹ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, s.34.

²⁸² Ahmet Refik Altınay, *Lale Devri*, İstanbul 1331,s.87.

Yukarıda bahsettiğimiz gibi Marquis de Bennac'ın özellikle yakınlık kurduğu sadrazam Damat İbrahim Paşa, Avusturya'ya karşı Fransa'yı kendi yanına çekerek bu devletle sürekli barışı sağlayabilmek uğruna bu ve daha başka özel işlemleri kabul eden bir tavır içerisinde girmiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde farklı bir bakış açısıyla Fransa, kendisine sunulmakta olan bu imtiyazları adeta bir hak olarak algılamaya başlamış, milletlerarası hukuk olarak nitelendirdiği tüm bu ayrıcalıkları kullanarak, Osmanlı Devleti'nin Katolik vatandaşlarını temsil etmek istemiştir.²⁸³

1740 tarihli anlaşma metninde daha önceki kapitülasyonlarda verilen imtiyazların büyük bir kısmı onaylanarak bu anlaşmanın konumuz için önemli olan 81. maddesinde: *“Fransız rahiplerinin Kudüs'te sahip oldukları yerler zamanla harap olursa, İstanbul'daki Fransız elçisinin aracılığıyla tamirine izin verileceği”* belirtilmiştir. Tabi olarak bundan sonra gelen bütün padişahları bağlayan bu madde, Osmanlı Padişahlarını talep halinde adı geçen kiliseye mutlaka tamir izni verme taahhüdü altına sokmuştur.²⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin Fransa'ya tanımış olduğu bu imtiyazlar (haklar), aynı uygulamalardan yararlanmak isteyen başka devletlerinde zaman içerisinde, bu tür haklara sahip oldukları ya da sahip olmaları gerektiği yolunda birtakım iddialar öne sürmesine sebebiyet vermiştir.²⁸⁵

XIII. asırda ancak iki veya üç olan misyoner tarikatlarının sayısı XVIII. yüzyıla gelindiğinde yeni kurulan tarikatlar ile birlikte 50'ye yükselmiştir.²⁸⁶

Fransız dilini öğreten bu tarikatların etki ettikleri toplumlar, bu etkinin sonucunda XIX. yüzyılda devletlerarası ticari rekabetin etkisiyle de ticaret ve sanayinin müstakbel müşterileri olarak düşünülmekte idi.²⁸⁷

XIX. yüzyılın ortalarından itibaren amaçlarını gerçekleştirebilme yolunda, ticaret ve sanayi ile birebir bağlantılı bu tarikatlar aracılığıyla çeşitli yerlerde birçok okul açılmıştır.

²⁸³ Akıncı, *Türk-Fransız Kültür İlişkileri*, s.2; Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, s.34.

²⁸⁴ Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşları*, s.34.

²⁸⁵ Geniş bilgi için bkz, Süleyman Kocabaş, *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları; Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul 1990, s.252- 258.

²⁸⁶ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.138.

²⁸⁷ Paul Fesch, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999, s.465.

I. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı sınırları içerisinde faaliyet gösteren yabancı kültür kurumlarının en eskileri Fransızlara ait olup, bunların çoğu Suriye ve Filistin topraklarında bulunmakta idi.²⁸⁸

Devlet, tarikat ve ticaret üçlüsü arasındaki ilişki konusunda Paul Fesch'in *“Doğuda uygarlık yolunda girişilen çabaların amacı yalnızca ulusal mallarımıza satış yerleri bulmak veya en ucuz fiyatla ham madde sağlayacak pazarları sağlamaktan ibaret olmamalıdır”* sözü ortada gözükenden başka, gizli hedeflerin de varlığını ispatlamaktadır.²⁸⁹

Kapitülasyonlar sebebiyle Osmanlı Devletinde bulunan Katolikleri himaye konusunda diğer Katolik devletlere (Avusturya, İtalya, İspanya) nazaran büyük avantaj sağlayan Fransa'nın özellikle misyonerlerini devreye sokarak başlatmış olduğu dini ve kültürel hareket, 1856'da yayınlanan Islahat Fermanı'nın Hristiyan halkın lehine getirdiği hükümler sayesinde daha da rahat bir ortama kavuşma imkânını bulmuştur.²⁹⁰

Maarife çeki düzen vermek isteyen Osmanlı Devleti bu amaçla 1869 yılında neşrettiği nizamnâmenin 129. maddesi vasıtasıyla yabancı devletlere ait okulları kontrol altına almaya çalışmış ancak bu düzenlemeden pek fazla etkilenmeyen Fransız okulları tam tersine geçen zaman içerisinde sayı bakımından daha da artış göstererek üçe katlanmıştır. II. Abdülhamid dönemine gelindiğinde ise var olan tabloya bakıldığında, diğer ülkeler gibi Fransız okullarının da hem sayı, hem de faaliyet yoğunluğu bakımından büyük bir ilerleme kaydetmiş olduğu görülmüştür.²⁹¹

Bu tarihten sonra yapılan bazı düzenlemeler sonucu bir okul açılabilmesi için bir irade alınması şart olarak konuldu.

Osmanlı döneminde açılan Fransız okullarının tarihi oldukça eskilere dayanır. Katolik okulları olarak bilinen bu okulların ilk açılışları XVI. yüzyılın sonlarına rastlar.

²⁸⁸ Tevfik Çavdar, *Osmanlıların Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970, s.86- 90.

²⁸⁹ Fesch, *Abdühamid Son Günlerinde İstanbul*, s.470.

²⁹⁰ Geniş bilgi için bkz; Kocabaş, *Tarihte Türkler ve Fransızlar*, s.253- 259.

²⁹¹ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.143.

Çeşitli tarikatlara mensup rahip ve rahibeler tarafından açılan okullar genelde bunları açan dinî kuruluşların adıyla da anılırlar.²⁹²

Fransa, Osmanlı Devleti'nde açtığı okullarıyla, Osmanlı eğitim ve kültür hayatını önemli bir ölçüde etkilemiştir. Ayrıca Osmanlı'nın batılılaşma sürecinde de Fransa'nın rolü büyük olmuştur.

XIX yy. sonuna doğru Protestan misyoner faaliyetlerinin Amerikalıların desteğiyle Anadolu ve Ortadoğu'da çalışmaya başlaması üzerine, Katolikler de Protestanlarla yarışmak durumunda kalmışlardır. Katolik misyonerlerin temel amaçlarından birisi Roma ve Bizans kiliselerini birleştirmek ve Katolik misyonunu yaymak için eğitim kurumları açmaktır. Katolik misyoner faaliyetlerinin arkasındaki siyasal destek ve bu faaliyetlerin maddi kaynağı, büyük ölçüde Fransa'dan gelmiştir.²⁹³

1.2. Okulların Sayısı

Fransız okullarının sayısı konusunda çeşitli kaynaklardan elde ettiğimiz bilgiye göre 1310/1311 Maarif-i Umumiye Nezaretine göre bu okulların sayısı 15²⁹⁴, 1901 yılında Fransız Sefaretinin verdiği bilgilere göre bu sayı 23'tür.²⁹⁵

1.2.1. Lorando- Tobini Alacakları Meselesi ve 1901 Midilli Hadisesi

Osmanlı tarihinde siyasi ve malî bir hadisenin, eğitim tarihinde ilk ve yegane olay 1901 Midilli hadisesi veyahut diğer adıyla Lorando ve Tobini alacakları olmuştur. Bu hadise kendisinden çok meydana getirdiği sonuçlar bakımından önem arz etmişti.

Midilli hadisesi,²⁹⁶ görünürde Lorando adlı bir Fransız bankerinin 17 Mart 1875 senesi başlarında Nafia ve Maliye Nezareti'ne mukavele ile iki kalemde verdiği 85 bin liralık borç ve Mösyö Tobini'nin, Köçeoğlu Agob'tan alacağına karşılık devr aldığı (haciz

²⁹² Tarikatların belli başlıları Frerler, Lazaristler, Notre-Dame de Sion rahibeleri, Kapuçin, Cizvit, Fransisken ve Dominikenlerdir. Geniş bilgi için bkz. Polvan, *Yabancı Öğretim*, s.116–229.

²⁹³ Polat, *Yabancı Okullar*, s.114–115.

²⁹⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi Dar-ı Saadet, Sene 1310/1311, s.56- 57.

²⁹⁵ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.157- 158.

²⁹⁶ Sefaret Defterinden naklen; Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.151–152.

yoluyla ele geçirdiği) tahvillerden dolayı, mahkemeye müracaatla alacağını tahsile çalışması ve buna muvaffak olmaması üzerine Fransa'nın hükümetine müracaatıyla meydana gelmiştir. Alınan bu borçlar çeşitli sebeplerle zamanında ödenmediğinden yüksek faiz işlemesiyle Borç miktarı 1901 yılına kadar 504 bin liraya kadar yükselmiştir. Bankerlerden alınan bu borcun 30 bin lirası Haydarpaşa Demiryolu yapımı sırasında kullanılmıştır.²⁹⁷

Daha önce 1887 yılında Abdülhamid'in çıkardığı bir irade ile ecnebi okullarına ferman alma zorunluluğu getirdiğini ve bu durumunda Fransızları oldukça rahatsız ettiğini dile getirmişlerdir. Bu hadiseyi istismar etmek isteyen Fransız hükümeti konuyu Fransız meclisinde tartışmıştır.²⁹⁸

Fransız hükümetinin amacı ise her tarafa yayılmış müesseselerini Osmanlı Hükümetine kabul ettirmek idi.

Osmanlı yönetimine yapılan baskılar sonucunda Fransa ile yeni bir anlaşma yapılması kabul edilmişti.

2 Kasım 1901 tarihinde Fransa'nın İstanbul'da bulunan sefaret müsteşarı Edmond Bopst aracılığı ile istekleri bildirilmişti.²⁹⁹

Fransa hükümetinin istekleri şunlardır.

a. Osmanlı Devleti, isteklerin yer aldığı ekli cetvelde yazılı Fransız tabiiyeti ve himayesinde bulunan okulların mevcudiyetlerini tasdikle işlerini rahatça yapmalarını taahhüt edecektir.

b. Gelecekte, Fransız sefareti himayesinde okul inşa olunacağı vakit, sefaret bu okulun müdürü (veya müdiresi) ile öğretmenlerinin isim ve sıfatlarını hariciye nezaretine bildirecektir.

²⁹⁷ Geniş ilgi için bkz. Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.151–154.

²⁹⁸ 1901 Tarihli Osmanlı-Fransız Anlaşmazlığı Hakkında Fransız Meclisinde Yapılan Tartışmalar İçin bkz. BOA. *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat* (Y.A.Hus.), 422/44.

²⁹⁹ BOA., *Nizamât Defterleri*, nr.9, s.157

c. Bu ihbarın vukuu tarihinden itibaren 2 ay müddet zarfında Bab-î Alî sebep göstererek sefarete yazı ile itiraz etmediği takdirde okulun açılmasına müsaade edilmiş olacak ve Osmanlı memurları okulun serbestçe vazife yapmasına engel olmayacaklardır.

d. Muahedeler ve mukaveleler ile ruhban heyetlerine tanınan vergi muafiyeti okullar hakkında da geçerli olacaktır.

Fransız hükümeti bu taleplere ilave olarak okul, kilise, manastır, hastane, yetimhane v.s. müesseseler ile ilgili listeleri takdimle bunların mevcudiyetinin resmen kabulünü istemiştir.³⁰⁰

Edmond Babst, aynı gün yukarıda bahsedilen talepleri daha ileriye götürüp yeni bir nota daha vermiştir. Notadaki yeni taleplerden bazıları şunlardır:

1- Fransız tabiiyeti veya himayesi altında bulunup, şahıslar veya cemiyetler tarafından idare olunan okulların mevcudiyetlerinin resmi olarak kabulü.

2- Fransız tabiiyeti veya himayesi altında bulunup hastaların tedavisine veya ibadete mahsus yerlerin mevcudiyetinin kabulü.

3- Verilen listede müesseselerin bazılarının 1894–1896 karışıklığı(Ermeni olayları)esnasında tahrip edilmiş veya hasar görmüş olanlarının yeniden inşası, tevsi veya tâmiri için derhal ferman verilmesi.³⁰¹

Bu şartlar ya da isteklerin yanında başka isteklerde vardı. İstenen şartların hülasası şudur: Fransız hükümeti tarafından gayet açık bir şekilde dile getirilen isteklerin kabul edilmemesi halinde, Fransız hükümetinin zor kullanmaktan çekinmeyeceğini ve 26 B 1319/7 Kasım 1901 Fransız donanmasına bağlı askerlerin Midilli’de karaya çıkarak gümrük gelirlerine el koyacaktır.³⁰²

³⁰⁰ Bu Liste için bkz. BOA., *Nizamat Defterleri*, nr.9, s.159–160.

³⁰¹ Bu Müesseselerin Listesi için bkz. BOA., *Şura-yi Devlet* (ŞD.),1478/13, lef 12.

³⁰² BOA., *Yıldız Mütenevvi Maruzat* (Y.MTV), 222/123.

Midilli adasının işgal edildiği gün, Osmanlı Devleti Fransa'nın isteklerini kabul etmişti.³⁰³

Osmanlı yönetimi Fransa'nın isteklerini kabul ettikten sonra 30 B.1319/11 Kasım 1901 tarihinde Fransız donanması ada'dan ayrılmıştır.³⁰⁴

Böylece Fransız hükümeti amacına ulaştı. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde hemen hemen bütün vilayetlere yayılmış, birçoğu ruhsatsız olarak faaliyet gösteren Fransa himayesindeki bütün müesseselerin mevcudiyetini Osmanlı Devleti kabul etmek zorunda kalmıştır.

1901 anlaşması ile Fransız himayesindeki bütün okulların mevcudiyeti kabul edilmiştir. Kabul edilen okulların 23 'ü Kudüs'te bulunmaktaydı.³⁰⁵ (Tablo 2.2 Bkz.)

Tablo 2.2
1901 Yılında Mevcudiyeti Kabul Edilen Fransız Okulları

Nr.	Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Olduğu Cemiyet ³⁰⁶
1	Kudüs	Fransiskan Mektebi
2	Kudüs	Pères de la Doctrine Chrétienne Mektebi
3	Kudüs	Pères Blancs Ruhban Mektebi
4	Kudüs	Dominiken İncil Mektebi
5	Kudüs	Soeurs de St. Joseph l'Apparition Mektebi
6	Kudüs	Dames de Sion Mektebi
7	Kudüs	St. Pierre de Pères de Sion sanayi Mektebi
8	Beyü'l-lahm	Pères Fransiskens Mektebi
9	Beyü'l-lahm	Frères de la Doctrine Chrétienne Mektebi
10	Beyü'l-lahm	Soeurs de St. Joseph l'Apparition Mektebi
11	Beyü'l-lahm	Frères Salésiens Sanayi Mektebi
12	Remle	Pères Fransiskan Mektebi
13	Remle	Soeurs de St. Joseph Mektebi
14	Ramallah	Soeurs de St. Joseph Mektebi
15	Beyt-i Câlâ	Soeurs de St. Joseph Mektebi
16	St. Jean de la Montaque	Dames de Sion Mektebi
17	Yafa	Fransiskens de Tere-Sainte Mektebi
18	Yafa	Fères de la Doctrine Chrétienne Koleji
19	Yafa	Frères de la Doctrine Chrétienne İptidaî Mektebi
20	Yafa	Soeurs de St. Joseph Mektebi
21	Karamizan	Pères Salésiens Ziraat Mektebi
22	El-Atrûn	Pères Terapistes Ziraat Mektebi
23	Kuds-i Şerif ³⁰⁷	Assomptionist Asr-ı Atîka-i İnciliyye Mektebi

³⁰³ BOA., *Nizamât Defterleri*, nr.9, s.187.

³⁰⁴ BOA., *Yıldız Sadaret Husûsî Maruzat* (Y.A. Hus.), 422/3.

³⁰⁵ BOA., *Nizamât Defterleri*, nr.9, s.159–160.

³⁰⁶ Okulların ve Tarikatların İsimleri ve İmlaları bizden önce yapılan çalışmalardan ve o yabancı dili bilenlere danışarak yazılmıştır.

Yaptığımız araştırma sırasında ise bu sayı 24 olarak tespit edilmiştir. (Tablo 2.3 Bkz.)³⁰⁸

Tablo 2.3
Kudüs'te Bulunan Fransız Okulları

Okulun İsmi Ve Bağlı Olduğu Cemiyyet	Okulun Yeri	Tesis Tarihi	Müessisi ve Müdürü- Müdiresi	Ruhsat Durumu	Ek Bilgiler
Fransız Mektebi Fransisken Rahipleri	Kudüs, Sur içi	Kadim	Müdürü Fransisken Rahiplerinden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Prères de la Doctrine Chrétienne Rahipleri	Kudüs, Sur içi	Kadim	Müdürü Rahiplerden	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk
Péres Blancs Ruhban Mektebi	Kudüs, Sur içi	Kadim	Lupi la landanem Rahipleri tesisi	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız İncil Mektebi Péres Dominiken Rahipleri	Kudüs, Sur dışı	Kadim	Dominiken Rahipleri tesisi	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph l'Apparition Rahibeleri	Kudüs, Sur dışı	Kadim	Müdürü Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph l'Apparition Rahibeleri	Kudüs, Sur içi	Kadim	Müdürü Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Dame de Sion Fransız Mektebi	Kudüs, Sur içi	Kadim	Müdürü Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Sanayi Mektebi, St. Pierre de Péres de Sion sanayi Rahibeleri	Kudüs, Sur dışı	Kadim	Müdürü Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Péres Fransisken Rahipleri	Kudüs, Beytü'l-lahm Kasabası	Kadim	Müdürü Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk
Fransız Mektebi Frères de la Doctrine Chrétienne Rahipleri	Kudüs, Beytü'l-lahm Kasabası	Kadim	Müdür Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph l'Apparition Rahibeleri	Kudüs, Beytü'l-lahm Kasabası	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Sanayi Mektebi, Frères Salésien Rahipleri	Kudüs, Beytü'l-Lahm Kasabası	Kadim	Müdür Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.

³⁰⁷ Fransız hükümeti ilk 22 okuldan sonra ek bir liste gönderip asıl listede unutulmuş okulların ilave edilmesini istedi. Bu liste için bkz. BOA., *Bâb-ı Alî Evrak Odası* (BEO), 212418.

³⁰⁸ BOA., BEO, 205658.s.23- 24.

Okulun İsmi Ve Bağlı Olduğu Cemiyet	Okulun Yeri	Tesis Tarihi	Müessisi ve Müdürü- Müdiresi	Ruhsat Durumu	Ek Bilgiler
Fransız Mektebi Fransisken Rahipleri	Yafa Kazası, Remle Kasabası	Kadim	Müdür Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph Rahibeleri	Yafa Kazası, Remle Kasabası	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph Rahibeleri	Rama-llah Kasabası	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph Rahibeleri	Beytü'l-lahm Kazası, Beyt-i Câlâ Köyü	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Dame de Sion Rahibeleri	Kudüs, Ayn Kârim Köyü	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Frères de la Doctrine Chrétienne Rahipleri	Yafa Kazası kasaba dışı	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Frères de la Doctrine Chrétienne Rahipleri	Yafa Kazası kasaba dışı	Kadim	Müdür Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Frères de la Doctrine Chrétienne Rahipleri	Yafa Kazası kasaba dışı	Kadim	Müdür Rahiplerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph Rahibeleri	Yafa Kazası kasaba dışı	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Soeurs de St. Joseph Rahibeleri	Yafa Kazası kasaba dışı	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Ziraat Mektebi Péres Salésien Rahipleri	Beytü'l-Lahm Kazası, Beyt-i Câlâ Köyü	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Fransız Mektebi Péres Terapistes Rahipleri	Yafa Kazası, el-Atrûn köyü	Kadim	Müdire Rahibelerden biri	1901	129.Maddeye uyulmuyor. Mülk.

1.3. Öğrencilerin Durumu

Katolik Fransız okullarında öğrenim gören öğrenci sayısını okulların tesis tarihinden itibaren yıllara göre takip etmek oldukça güçtür. Bu konuda özellikle Osmanlı resmi makamlarına yetkili merciler tarafından yeterli bilgi verilmemesi bunun en büyük sebebi olarak görülmektedir. Çalışmamız sırasında öğrencilerin sayısı ile ilgili şu bilgilere ulaşabildik (Tablo 2.4 Bkz.).

Tablo 2.4
Fransız Okullarında Öğrencilerin Sayısı

Yıl	Öğrenci Sayısı		
	Erkek	Kız	Toplam
1311/1893 ³⁰⁹	1438	721	2.159
1904 ³¹⁰	-	-	5.086
1322/1905 ³¹¹	650	395	1.045

Kudüs'teki Fransız okullarına genellikle Latin öğrenciler devam ederken, Lübnan'da ki okullara Marunî, Rum, Ortodoks ve Rum Katilikleri'nin rağbet ettiği görülmekte idi.

1.4. Okulların Sosyal Faaliyetleri

Fransız okulların büyük bir çoğunluğunda öğrencilere, güzel sanatlardan keman ve piyano öğretimi yapılmakta idi. Bu faaliyetlerin icra edildiği okullarda geniş müsamere ve misafir salonları bulunmakta idi.³¹²

Tarikat okullarında ise, öğrencilere marangozluk, oymacılık, terzilik, taş oymacılığı, saatçilik ve bahçıvanlık gibi sanatları öğreten atölyeler bulunmaktaydı.³¹³

³⁰⁹ BOA., *Maarif Nezareti Maruzatı* (Y.PRK. MF), 3/30, lef.14.

³¹⁰ Fransız Kaynaklarına göre verilmiştir; bkz. Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.145.

³¹¹ BOA., BEO, 205658, s.23–25.

³¹² Polvan, *Yabancı Öğretim*, s.158 ve s.188.

³¹³ Fesch, *Abdühamid'in Son Günlerinde İstanbul*, s.471- 472.

1.5. Öğretmen Sayısı

Haklarında bilgi sahibi olduğumuz 24 okulda bulunan öğretmen sayısı 29 kadın, 41 erkek olmak üzere 70 civarındadır. Bu öğretmenlerin büyük bir kısmı rahip ve rahibelerden oluşmaktadır.³¹⁴

Fransız misyonerleri öğretmen ihtiyacını karşılamak için Rodos'u merkez seçmiş daha sonra Kudüs ve Suriye'de de öğretmen okulları açmıştır.³¹⁵ Fransız okullarında çalışan öğretmenlerin sayısı şöyle idi (Tablo 2.5 bkz.)

Tablo 2.5
Kudüs'teki Fransız Okullarında Öğrenci ve Öğretmen Sayıları³¹⁶

Okulun İsmi ve Bağlı Olduğu Cemiyet	Okulun Derecesi ve Süresi		Eğitim Zamanı		Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı	
	İptidaî	İdadî	Gece	Gündüz	Kız	Erkek	Kadın	Erkek
Fransiskens Mektebi	4 snf		+	+		40		2
Pères de la Doctrine Chrétiennes Mektebi	4					50		3
Pères Blancs Ruhban Mektebi	7					60		4
Dominikens İncil Mektebi	4		+			55		4
Soeurs de St. Joseph l'Apparition Mektebi	4		+	+	40		4	
Soeurs de St. Joseph l'Apparition Mektebi	4			+	45		4	
Dames de Sion Mektebi	4		+	+	30		3	
St. Pierre de Pères de Sion sanayi Mektebi			+			40		3
Pères Fransiskens Mektebi	4		+	+		45		4
Frères de la Doctrine Chrétiennes Mektebi	4			+		40		3
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4		+	+	50		4	
Frères Salésiens Sanayi Mektebi			+			35		3
Pères Fransiskens Mektebi	4		+			30		2
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4		+	+	25		2	
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4			+	30		30	
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4			+	40		40	
Dames de Sion Mektebi	4			+	30		30	
Féres de la Doctrine Chrétiennes Mektebi	4		+	+		60		4
Féres de la Doctrine Chrétiennes Mektebi		6 snf		+		50		7

³¹⁴ BOA., BEO, 205658, s.23- 25.

³¹⁵ BOA., *Mukteza Defterleri*, nr.35. s.29- 33.

³¹⁶ BOA., BEO, 205658, s.23-25.

Féres de la Doctrine Chrétienncs Mektebi	4			+		40		4
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4			+	50		3	
Soeurs de St. Joseph Mektebi	4			+	55		3	
Péres Salésiens Ziraat Mektebi						45		4
Péres Terappistes Ziraat Mektebi						65		4

1.6. Okul Programları

Osmanlı Devleti'nin her tarafına yayılan Fransız okulları tek bir merkezden idare edilmedikleri ve birbirinden çok farklı misyoner cemiyetler tarafından idare edildikleri için tek tip bir program takip etmemekle birlikte programların tek bir gayesi vardı. Bu gaye, emperyalist emellere uygun öğrenci yetiştirmektir.³¹⁷

Fransız okullarında öğrenim gören öğrenciler, Fransa'nın tarih ve coğrafyasını, Fransız dağlarını kendi ülkelerinin tarih ve coğrafyasından daha iyi bilirler. Fransız dağlarını ve nehirlerinin kollarını daha iyi tanırlar. İthal ve ihraç ettiği maddeleri en ince teferruatına kadar bilirler. Öğrenciler kendi ülkelerinin tarihinde okumadıkları şeyleri Fransız tarihinden öğrenirler.³¹⁸

Çoğu zaman iptidaî derecede bulunan bir Fransız okulunda, okulun bulunduğu bölge şartlarına uygun bir program takip edildiği görülmektedir. Taşrada bulunan okullarda ise çok basit bir şekilde uygulanan programların yanında, tam bir standart bulunmamaktadır. Şehirlerde bulunan ilk ve orta dereceli okullarda okutulan dersler genellikle, Ahlak, Fransızca, okuma-yazma, gramer, güzel yazı, ilm-i eşya, hesap, geometri, tabii bilimler, tarih, coğrafya, yabancı dil, müzik, resim, dikiş ve jimnastikten ibarettir.³¹⁹

1.7. 1913 Tarihli Osmanlı- Fransız Anlaşması ve Okullar

Fransız Hükümeti 1901 tarihinde zorla kabul ettirdiği anlaşmasından büyük avantajlar sağlayarak mevcut müesseselerinin sayını 1913 tarihine kadar ikiye katlamıştır. Osmanlı Hükümeti Fransız okulları ile ilgili herhangi bir problem halinde hemen 1901

³¹⁷ Misyonerlerin gayeleri ve faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Dinçer, *Yabancı Özel Okullar*, s.57-60.

³¹⁸ Halidî- Ferruh, *Misyoner Eğitim ve Siyaset*, Araştırma yay., İstanbul 1991, s.81- 82.

³¹⁹ Polvan, *Yabancı Öğretim*, s.139.

listesine müracaatla bu listeye göre hareket etmekte iken Fransız Hükümeti bu sıkı denetimden oldukça rahatsız olmakta idi.

Fransız Hükümeti bu zor durumdan çıkabilmek ve 1901 listesini adeta güncelleştirmek için harekete geçmiştir. Fransa'nın İstanbul sefiri Maurice Bompard ile Osmanlı Sadrazam ve Hariciye Nazırı Prens Said Halim Paşa arasında 20 M.1332/18 Aralık 1913 tarihinde 4 maddelik anlaşma imzalanmıştır.³²⁰

Yapılan bu anlaşma neticesinde Osmanlı Hükümeti, Fransızlara kültürel alanda oldukça geniş haklar tanımıştır. Said İbrahim Paşa'nın Bu anlaşmayı niçin imzalamak zorunda kaldığı hakkında herhangi bir kanıt olmamakla birlikte, herhalde Trablusgarb ve Balkan savaşları bunun en önemli zorlayıcısı olmuştur.³²¹

Bu anlaşmaya göre Fransızların konumuzla ilgili olan istekleri şunlardır:

a-Fransız himayesi altında bulunup ekli listede belirtilen okullara, hayri ve dini kurumlara usulen verilmesi gereken ferman resen ve meccanen verilecektir.

b-Fransız hükümeti bu müesseselerle ilgili istenen evrakı (plan, tapu vs.)Osmanlı Devletine tebliğ edecektir.

c-Osmanlı Devleti, Fransa himayesinde bulunan binaların tamiri, tadilatı, tevsi, nakli, yeniden inşası, Müslümanların bulunduğu mahallerde meydana getirecekleri müesseseleri için ruhsat talebinde 6 ay içerisinde cevap verecek, bu müddet geçinceye kadar muafiyet ve imtiyazat ve istisnaat kazanılmış hak olacaktır.

d-Fransız müesseseleri ruhsatsız açılmayacak aksi takdirde kapatılacaktır. Mevcut olan veya tesis edilecek olan Fransız okulların öğretmen ve öğrencilerinin askerlik hizmetleri konusunda resmi okullar ile aynı kolaylıklar gösterilecek, talep ettikleri takdirde diplomaları her derecedeki Osmanlı okullarına giriş hususuna haiz olduğu kıymet ve itibar cihetince de resmi okullar ile aynı tutulacaktır. Osmanlı Hükümeti, Osmanlı okulları ile

³²⁰ Geniş Bilgi için bkz. BOA., *Dâhiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti* (DH. SNM), 34/56.

³²¹ I.Dünya Savaşı'ndan Önce Osmanlı Hükümeti İle Fransız Hükümeti Arasında İstikraz Müzakereleri Yapılırken Bu Meselenin Gündeme Geldiği Anlaşılmaktadır. Bkz. ŞD, 2842/53, lef 6.

aynı derecede haklar isteyen okulları Konsoloshane memurlarının gözetimindeki program ve imtihanlarına münhasır olmak üzere teftiş edebilecektir.³²²

1901 yılında Kudüs'te sadece 24 okul varken, 1913 Anlaşmasına göre bu müesseselerinin 63 okul; 13 yetimhane, 3 kolej ve 1 dâru'l-muallimin olmak üzere toplam 80 müesseseye çıktıklarını görmekteyiz.³²³

1.8. Kapitülasyonların Kaldırılması ve Fransız Okulları

Kapitülasyonların lağvedilmesi ve I. Dünya Savaşının başlaması en fazla Fransız okulları ve müesseselerini etkilemiştir. 27 Cemaziyelahir 1333/11 Mayıs 1915'te alınan bir karar uyarınca düşman devletlere ait okul, yetimhane, hastane ve manastırlar kapatılmış daha sonra devletçe uygun görülenlere el konulmuş ve mensupları yurt dışına çıkarılmıştır.

*“Düvel-i Muhasıma' ya ve tebaasına mensub bi'l-umûm müessesesât-ı tedrisiyye ilga ve tahliye ve binâları icâbına göre hükümetçe isti'mâl edilecek ve erkan ve müstahdemîni memleket haricine ihraç olunacaktır...”*³²⁴

Savaşın başlaması ile Fransa ile bütün ilişkiler kesilmiş ve bu arada Katolik mirasının birçok varisi ortaya çıkmıştır. Bu varislerin en önde geleni Papalık makamı olmuştur. 17 Ca. 1334/21 Mart 1916 tarihinde Osmanlı Devlet'inde bulunan Katolik Fransız tebaasını Papa vekilinin yürütmesi kararı verilmiştir.³²⁵

Kapitülasyonların kaldırılmasından önce Fransızların güçlü himayesinden istifade eden birçok devlet, ortaya çıkan bu yeni durum sebebiyle zarar görmeye başlamıştır. Bu zararın farkına varan devletlerden İsveç ve İspanya gibi devletler, Osmanlı makamlarınca el konulan bazı müesseselerin kendilerine ait olduğunu iddia etmeye başlamıştır.³²⁶

³²² 21 Nisan 1914 Tarihinde Bu Anlaşma Tasdik Edilmiştir. Anlaşma'da Tunus Ve Faslılar İle İlgili 2 Tane Maddede Bulunmaktadır. Geniş Bilgi İçin bkz. BOA. *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası* (HR. HMŞ. İŞO), 126/5, lef 54.

³²³ Bu liste için bkz., *Muktaza Defterleri*, nr.35, s.29-33.

³²⁴ Bu Karar İçin bkz. BOA. *Dâhiliye Nezareti Şifre Kalemi* (DH. ŞFR), 71/25.

³²⁵ Bu Karar İçin bkz. BOA. *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası* (HR. HMŞ. İŞO.), 73/8, lef 6.

³²⁶ İspanya Devleti, Yafa, Remle, st. Jean de Galile Ve Hayfa'da Bazı Müessese'lerin Kendine Ait Olduğu İddiasında Bulunmuştur. İspanyollar Hayfa'da Bulunan Okulun Fransız Himayesinde Olmasına Rağmen,

İşgal edilen bu okulların çoğu mütarekeden sonra yine açılmış, savaştan mağlup çıkan Osmanlı Devleti'nin topraklarının büyük bir kısmı işgale uğramıştır. İtilaf devletleri bu işgal sırasında daha önce el konulan binaları tahliye ile eski hallerine döndürmüşlerdir.³²⁷

2.İNGİLİZ OKULLARI

2.1. Türk-İngiliz Münasebetleri

Türklerle İngilizlerin ilk temasları Haçlı seferleri sırasında olmakla beraber, birebir münasebetleri ancak XVI. yüzyıl ortalarında hatta sonlarında başlar.³²⁸

İngiliz – Türk münasebetlerinin hem ticari, hem de siyasi alanda başlaması 1578 yılındadır. 1578 Ekiminde İstanbul'a gelen “Ticaret ajanı” William Harbone, Veziriazam Sokullu Mehmet Paşa veya Hoca Saadettin Efendi ile münasebet kurmaya muvaffak olmuş ve bunlar vasıtasıyla Sultan III. Murad'ı da İngiltere ile ilgilenmeye sevk edebilmişti. 1580 yılında Sultan Murad, İngiliz tüccarlarına Osmanlı memâlikinde ticaret yapmaya müsaade vermiştir.³²⁹

XVI. yüzyılda başlayan bu ilk münasebetler zamanla gelişmiştir. Kültürel alanda bu ilişkilerin ne zaman başladığı konusunda kesin bir tarih vermek mümkün olmasa da, 1851 yılında İngiliz Hıristiyan Misyoner Cemiyeti London Church Missionary Society (C.M.S.)'nin Filistin'de çalışmaya başladığı bilinmektedir.³³⁰

2.2. İngiliz Okulları Açılışı

Filistin bölgesine Avrupa Devletleri ve değişik Avrupa ülkelerinde bulunan Yahudi toplulukların duydukları ilgi Mehmet Ali Paşa isyanıyla bölgede oluşan yeni yönetim anlayışı ile daha da belirgin şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ilgi merkezini, Avrupa

1895'te İspanyol Sefareti Vasıtasıyla Ruhsat Aldığını İddia Etmektedir. Bu Konuyla İlgili Geniş Bilgi İçin bkz. BOA. HR. HMŞ. İŞO, 73/9.

³²⁷ BOA., DH. ŞFR, 93/227.

³²⁸ Geniş Bilgi İçin bkz. Süleyman Kocabaş, *İngiliz Tuzağı; Osmanlı'nın yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü, 1783–1923*, İstanbul 2003, s.10.

³²⁹ Akdes Nimet Kurat, *Türk-İngiliz Münasebetleri 1553–1952*, Ankara 1952, s.5–6.

³³⁰ Dinçer Özel *Yabancı Okullar*, s.55.

Devletlerinin resmi politikası ve kültürel kuruluşlar vasıtası ile yürütülen hareketler oluşturmuştur.³³¹

Kudüs'te çalışmalarını yürüten İngiliz misyoner örgütlerinden "London Church Missionary Society" okullardan ilkinin 1839 yılında "İngiliz Sanayi Mektebi" adıyla, ikincisini ise 1844 tarihinde Yafa'da inşa etmiştir.³³²

2.3. Okulların Sayısı

Church Missionary'in çalışmaları sonucu 1839–1870 yılları arasında bu okullarla ilgili düzenleme (1869 Maarif-i Nizamnâmesi) gerçekleşinceye kadar, İngiliz okullarının sayısı Kudüs'te yalnızca 14 sayısına ulaşmıştır. Bu sayının artışı devrin yöneticilerinin önemli ölçüde katkıda bulundukları hiç şüphesiz açıktır. Yabancı okullarla ilgili devletin henüz bir yönetim politikasının olmadığı bu dönemde yapılan bazı yardımlarla ortaya çıkmıştır. Bunun en çarpıcı örneği, devrin padişahı Sultan Abdülmecid (2 Aralık 1863) tarafından Musevi Cemaatinin önde gelen hayırseverlerinden ve II. Rutbeden Mecidi Nişan sahibi Sör Moses Montefiore'ye Kudüs'te 900 lira ödenerek bir arsa satın alınıp hediye edilmesidir.³³³

İngiliz okullarının sayı bakımından bu derecede artmasında en büyük katkıyı Rotschild ve Montefiore ailelerinin sağladığı maddi destek unutulmaması gereken bir husustur. Özellikle Suriye ve Filistin bölgesinde bulunan birçok okul ve hastaneye yüklü miktarda yardımda bulunan bu şahısların Yahudi kolonizasyonu sağlamak için İngiliz asıllı Musevi olmanın getirdiği avantaj ile bazı engelleri kolaylıkla aştıkları görülecektir.³³⁴

1869 yılında neşredilen Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 129. Maddesi, özel okulların açılmasını hususi şartlara bağlamış olmasına rağmen, bu okulların sayısal artışı

³³¹ Geniş Bilgi İçin bkz. Avad, *Mukaddime*, s.41–42.

³³² BOA. *Nizamât Defterleri*, nr.10, s.29–30.

³³³ Mezkur Kişi Bir Heyetle 1840 Yılında Osmanlı Devletine Seyahat Yapmışlar Ve Yahudi Cemaatlerinin Eğitim Alanında Reforma Tabi Tutmak Üzere Harekete Geçmişlerdir. Geniş Bilgi İçin Bkz. Aron Rodrigue, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*; çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997, s.3–7. Ayrıca Hediye Edilen Arsa İçin bkz. BOA., ŞD, 2272/8. Bu Arsa Üzerine Nifer Ziraat Okulu İnşa Edildi. Bkz. Debbag, *Biladuna Filistin*, X, 154 -155.

³³⁴ Babü'l-Halil' de Bulunan ve Furtuna Behar Tarafından İdare Edilen İngiliz İptidai Kız Okulu'nun Masrafları Londra'da Bulunan Rotschild Ailesi Tarafından Karşılanmaktadır. Bkz, BOA., ŞD, 2288/29.

yönünde hiçbir şeyi değiştirmemiştir. Özellikle 1876–1880 tarihleri arasında açılan okul sayısının 9 civarında olması, Osmanlı Devleti’nin bu dönemde yaşadığı malî buhran ve savaştan dolayı bölgede oluşan otorite boşluğunu akla getirmektedir.³³⁵

Açılan bu okulların çoğu ruhsatsız ve denetimsizdi. Yukarıda bahsettiğimiz cemiyet kadar kapsamlı olmasa da, zengin İngiliz Yahudileri tarafından da beslenen “Anglo Jews society”, “Jerusalem at the East Mission”, “Jerusalem Christ Union Mission to the Jews”, “Church of Scotland Jewish Mission” gibi misyoner teşkilatları “Kutsal yerlerin barışçıl fethini” gerçekleştirmek için bölgeye akın etmeye devam etmişlerdir.³³⁶

Bu cemiyetlerin hedef kitlesi büyük oranda Museviler, Ortodoks Rumlar ve az sayıda olan Protestanlardır. Misyoner cemiyetlerin büyük gayretleri sonucunda tesis edilen İngiliz okulların sayısı 1905 tarihinde Kudüs’te 28 dir.³³⁷(Tablo 2.6 Bkz.).

Tablo 2.6
Kudüs’te Bulunan İngiliz Okulları

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Bâbü’l-Amûd dışında	İngiliz Mektebi	1888	6 Za. 1321	Müessisi; Kudüs İngiliz Kilisesi Piskoposu		6 Za.1321 fermanıyla açıldı. 129. Maddeye uyuluyor Mülk.
Kudüs, Bâbü’l-Amûd dışında	İngiliz Mektebi	1889	6 Za. 1321	Müessisi; Kudüs İngiliz Kilisesi Piskoposu		6 Za.1321 fermanıyla açıldı. 129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs’te, sur içi Ermeni Mahallesi	İngiliz Mektebi London Jews Society	1857	Yok-tur	Müdürü Şarl Horchsun	Musevi Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.

³³⁵ BOA. *Nizamat Defterleri*, nr. 10, s.29–30.

³³⁶ Geniş Bilgi İçin bkz. Çavdar, *Osmanlı’ların Sömürge Oluşu*, s.88. ,Ayrıca bkz. Schölch, *Tahavvulat Cezriyye*, s. 317.

³³⁷ BOA., BEO, 205658, s.20–22. Nizamat Defterlerine Göre Bu Sayı 22 dir. Bkz. BOA. *Nizamat Defterleri*, nr.10, s.29–30.

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs'te, sur içi Ermeni Mahallesi	İngiliz Mektebi London Jews Society	1902	Yok-tur	Müdiresi Miss Berks	Musevi	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs'te sur dışında, şeyh Ukkâşe Türbesi civarında	İngiliz Mektebi London Jews Society	1856	10 C. 1308	Müdiresi Miss Cats John	Musevi Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, Bâbü'l-Amûd dışında	İngiliz Mektebi London Jews Society	1839	Yok-tur	Müdürü Jorj Day	Musevi Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs'te sur dışında, Cebel-i Sahyûn	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1853	14 Tem. 1309	Müdürü Mister Elis	Çoğu Rum Ortodoks Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, Bâbü'l-Amûd dışında	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1876	Yok-tur	Müdürü Mister Wallson	Rum Ortodoks Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs, Ayde Mahallesi	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1876	Yok-tur	Müdürü Mister Neşl	Rum Ortodoks Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs, Beytül-lahm Anaşre Mahallesi	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1878	26 Tem. 1309	Müdire Miss Chalkols		129. Maddeye uyuluyor. Kiralık.
Kudüs, Gazze Kazası Sazine-Tahf	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1868	Yok-tur	Cemiyet İdaresinde		129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs, Gazze Kazası Sazine-Tahf	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1868	Yok-tur	Cemiyet İdaresinde		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, Yafa Kazası şehir dışı Alman Cemaatine Mahsus Mah.	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1860	Yok-tur	Cemiyet İdaresinde		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs, Yafa Kazası şehir dışı Sekenetü'l-Acemî Mah.	İngiliz Mektebi Church Missionary .Society	1865	Yok-tur	Cemiyet İdaresinde		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Yafa Kazası şehir dışı Sekenetü'l- Acemî Mah.	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1890	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs, Yafa Kazası, Remle Kasabası, Hâretü'l-Kenise	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1860	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık
Kudüs, Yafa Kazası, Remle Kasabası, Hâretü'l-Kenise	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1860	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık
Kudüs, Yafa Kazası, Remle Kasabası, Hâretü's-Şarkiyye	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1860	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık
Kudüs, Yafa Kazası, Remle Cami Mahallesi dışında	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1860	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık
Kudüs, Ramallah Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1868	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık
Kudüs, Taybe (Tayyibe) Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1878	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, Taybe (Tayyibe) Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1878	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Kudüs, Çifta Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1880	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, Birzit Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1880	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Abûd Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1878	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs dışı, Bâbü'l-Amûd	İngiliz Mektebi Anglo Jews Association	1973	23 Ekim. 1309	Müdire Miss Lando	Musevi ve diğer mezhep-ler	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs, Yafa Kazası, Kermü'l-Vâdi Mahallesi	İngiliz Mektebi Mission Tabita	1863	15 Aralık 1313	Müdire Walker Arnold	Protestan	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs, Birzit Köyü	İngiliz Mektebi Church Missionary Society	1880	Yok-tur	Church Missionary Society		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.

İngilizlerin okul açma politikası bahanesiyle Orta-Doğu üzerinde durduğu gözden kaçmamıştır. Bu bölgeye ağırlık vermesinin iki sebebi olmuştur: Birincisi, Arap milliyetçiliğini alevlendirerek Arap toplumunu Osmanlı'ya karşı kıskırtıp bu şekilde Osmanlı'yı bölmek ve Arap toplumunu yanına çekmek, ikincisi de Ortadoğu petrollerini ele geçirmektir.³³⁸

2.4. Öğrencilerin Sayısı

İngiliz okullarında öğrenim gören öğrenci sayısını, okulların tesis tarihinden itibaren yıllara göre takip etmek oldukça güçtür. Çalışmamız sırasında bu konu ile ilgili şu bilgilere ulaşıldık (Tablo 2.7 Bkz.).

Tablo 2.7
İngiliz Okullarında Öğrencilerin Sayısı

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Kız	Erkek	Toplam
1311/1893 ³³⁹	23	690	709	1399
1322/1905 ³⁴⁰	28	962	724	1686

³³⁸ Vahapoğlu, *Azınlık ve yabancı Okullar*, s.19.

³³⁹ BOA., Y.PRK:MF,3/30,lef 14.

³⁴⁰ BOA., BEO,205658, s.20-22.

Ayrıca 1905 yılında İngiliz Okullarında mevcut olan öğrenci sayısı daha detaylı bir şekilde aşağıda verilmektedir (Tablo 2.8 Bkz.).

2.5. Öğretmen Sayısı

1905 yılında haklarında bilgi sahibi olduğumuz 28 okulda çalışan öğretmen sayısı 45 kadın, 39 Erkek olmak üzere toplam 84 öğretmendir.(Tablo 2.8 Bkz.)

Tablo 2.8
Kudüs'teki İngiliz Okullarında Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Okulun Derecesi ve Tahsil Süresi			Eğitim Zamanı		Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Ek Bilgiler
	İptidai	Rüşdi	İdadî	Gece	Gündüz	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	
İngiliz Mektebi	4			+		60		3		Öğretmenlerden 1'i Osmanlı 2'si İngiliz
İngiliz Mektebi	4				+		46		4	Öğretmenlerden 1'i Osmanlı 3'ü İngiliz
İngiliz Mektebi London Jews Society	4			+			68		3	Öğretmenler Osmanlı.
İngiliz Mektebi London Jews Society	4				+	65		2		
İngiliz Mektebi London Jews Society	4			+		36		4		Öğretmenler İngiliz
İngiliz Mektebi London Jews Society							22		3	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society			4	+			80		9	Öğretmenler 5'i İngiliz 4'ü Osmanlı
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	+				+	115		4		Öğretmenler 2'si İngiliz 2'si Osmanlı
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	26		3		Öğretmenler 2'si İngiliz 1'si Osmanlı
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	5			+	+	40		2		1 İngiliz, 1 Osmanlı Öğretmen

İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		62		2	1 İngiliz, 1 Osmanlı Öğretmen
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	130		4		1 İngiliz, 3 Osmanlı Öğretmen
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		98		3	1 İngiliz, 2 Osmanlı Öğretmen
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	20		4		
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		35		4	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		42		1	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	58		2		
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		56		1	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	65		2		
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		60		2	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		40		2	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	70		2		
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		50		2	
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+	45		2		1 İngiliz, 1 Osmanlı Öğretmen.

İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		40		1	Öğretmen Osmanlı.
İngiliz Mektebi Anglo Jews Association	10				+	140		4	4	Ayrıca 4 yardımcı vardır.
İngiliz Mektebi Mission Tabita		10 yıl		+	+	92		3		1 memur de vardır.
İngiliz Mektebi Church Missionary Society	4				+		25		1	

2.6. Ders Programları

Kudüs'te bulunan İngiliz okullarının büyük bir çoğunluğu iptidaî derece olup, Kudüs dışında Cebel-i Sahyun'da faaliyet gösteren 1 idadî ³⁴¹ ve ruşdî derecede 1 lisan okulu ³⁴²(Kızlara yönelik) bulunuyordu. Kudüs'te Rotschild kız okulu diye bilinen ve Yahudilere yönelik eğitim yapması müessesesi tarafından şart koşulan Furtuna Behar idaresindeki İngiliz Mektebi'nin ders programı şöyledir. ³⁴³ (Tablo 2.9).

Tablo 2.9
Rotschild İngiliz Okulunda Ders Programı

Nr.	Kitapların İsmi	Dili	Basım Tarihi	Basım Yeri
1	Kitab-ı Mukaddes	İbranica	1884	-
2	Deyri Hayayim	Arapça	1892	Kudüs
3	Ucrumye	Arapça	1892	Kudüs
4	Stuvar Cenaral	Fransızca	1882	Paris
5	Aritmetik	Fransızca	1882	Paris
6	Coğrafya	Fransızca	1888	Paris
7	Gramer	Fransızca	1882	Paris
8	Fizik	Fransızca	1889	Paris
9	Stuvar Natüryel	Fransızca	1890	Paris
10	Liktor Koornat	Fransızca	1890	Paris
11	Lesson de Şuz	Fransızca	1882	Paris
12	İngiliz Tarihi	İngilizce	1872	Paris
13	Arvayal Berid	İngilizce	1889	Paris
14	Coğrafya	İngilizce	-	Paris
15	Gramer	İngilizce	-	Paris

³⁴¹ Bu Okul 1853 Yılında İnşa Edilmiş ve 26 Temmuz 1893 Tarihinde Ruhsat Verilmiştir.Bkz. BOA., ŞD, 2711/45.

³⁴² Bu Kız Okulu 1864 Tarihinde Miss Walker Arnold Tarafından İnşa Edilmiş Daha Sonra Ona Erkek Kısmı İlave Edilmiştir. Bkz. BOA., ŞD, 2289/10.

³⁴³ BOA., ŞD, 2288/29, lef 1.

Bu okul “Anglo Jews Association” tarafından yönetilmekte ve okulun eğitim süresi 10 yıldır. Okulda 1 Amerikalı, 1 Rus, 1 Alman ve 3 Osmanlı tebaası öğretmen görev yapmaktadır. Okul programında dikkati çeken bir konuda okutulan kitapların çoğunun dışarıdan geliyor olmasıdır.³⁴⁴

2.7. I. Dünya Savaşında İngiliz Okulları

Osmanlı Devleti I.Dünya Savaşına girerken, kapitülasyonları lağv etmiş ve “*Düvel-i Muhasıma’ ya ve tebaasına mensub bi’l-umûm müessesât-ı tedrisiyye ilga ve tahliye ve binâları icâbına göre hükümetçe isti’mâl edilecek ve erkan ve müstahdemîni memleket haricine ihraç olunacaktır. Müessesât-ı sâireden yalnız kilise ve hastane ve eytâmhâne bu hükümden müstesnâ olup kiliseler kemâ fi’s—sâbık ibadete hasr olunacak ve eytâmhâne ve hastaneler hükümet-i seniyye tarafından doğrudan doğruya veya bi’l-vâsıta idare edilecektir.*”³⁴⁵ Şeklinde Meclis-i Vükelâ’nın 1 Muharrem 1333/18 Kasım 1914 tarihli 25 maddelik zabıtnamesinin 18. maddesi gereğince İngiliz okulları ve müesseselerine de el konulmuştur.³⁴⁶

3. ALMAN OKULLARI

Almanya, 1870 tarihinden itibaren, batı kapitalistlerinin arasında yer almaya başlamıştır. Yine aynı tarihte Fransa karşısında kazandığı zafer, Osmanlı’nın ilgisini çekmiştir. Bu arada Almanya’nın ekonomik büyümesini hızlandırdıkça, Mezapotamya ve Filistin üzerinde etkili olma isteği artmıştır. İmparator Guillaume’un Filistin’i ziyareti, yapılan reformlar, Ermeni ve Girit sorunu Alman Politikasına yansımış, neticede tüm bu gelişmeler Osmanlı-Alman ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir.³⁴⁷

Aynı dönemlerde Almanya, Osmanlı topraklarında (İstanbul, Şam, Kudüs, vs.) hız kazanan Alman kültürel faaliyetleri ile kendisine bir şekilde yer edinmeye çalışmıştır. Buna

³⁴⁴ BOA., ŞD, 2288/29, lef 2.

³⁴⁵ BOA., ŞD, 2831/11, lef 3.

³⁴⁶ BOA., *Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası* (HR.HMŞ.İŞO), nr.74/2-3, lef 2.

³⁴⁷ Çavdar, *Osmanlı’nın Yarım Sömürge Oluşu*, s.95.

örnek olarak Kudüs'te faaliyet gösteren Alman etkisi altındaki şu dini kurumları sayabiliriz.³⁴⁸

1) Communauté Evangelique. Bu örgütün çalışma merkezleri Beytü'-lahm, Hayfa, Nasıra ve Beyrut'ta idi.

2) Deuthscher Palastina Verein: Bu örgütün çalışmalarının yoğunluğu Kudüs çevresinde toplanmıştır.

3) Jerusalem Verein: Bu bir Protestan örgütüydü.

4) Das Heiligie Land, zions verein, verein vonder unkeflekten emplangniss. Bu örgüt, Filistin'deki Alman kolonilerinin dinsel kurumlarını tamamlamak şeklinde tarif edilmekteydi.

1877–1878 Osmanlı-Rus savaşından (93 Harbi) ağır bir yenilgi ile çıkan Osmanlı devleti böylesi bir mağlubiyete yol açan sebepleri ortadan kaldırabilme yolunda bir kurtarıcı olarak gördüğü Almanya ile ilişkilerini daha da sıkılaştırmak istedi.³⁴⁹

Alman propagandistlerinin tavsiyesi üzerine Almanya özellikle ekonomik faaliyette bulunmayı planladığı bölgelerde işine yarayacağına inandığı Osmanlı gençlerini yetiştirmek amacı ile yoğun bir şekilde okul, hastane, yetimhane ve kiliseler açmaya başladı.³⁵⁰

Alman birliğinin kurulduğu 1871 tarihine kadar Osmanlı sınırları içinde bulunan okulların 10 tanesinden 6'sının Kudüs'te olması, Alman propaganda uzmanlarının kültürel faaliyet sahalarından biri olan Kudüs'ü ne denli önemsediklerini bize göstermektedir.³⁵¹

3.1. Kudüs'te Alman Faaliyetleri

Almanların bu bölgeye büyük bir önem atfettikleri yukarıda bahsettiğimiz okulların sayısından anlaşılmaktadır. Bölgedeki Alman faaliyetlerini birkaç başlık altında toplamak mümkündür.

³⁴⁸ Çavdar, *Osmanlı'nın Yarım Sömürge Oluşu*, s.96.

³⁴⁹ Kemal Beydilli, "Abdühamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında", *Tarih Dergisi*, Sayı XXXII, İstanbul 1979, s.481–494.

³⁵⁰ Bu konu için bkz. İlber Ortaylı, *İkinci Abdühamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Ankara 1981, s.49–51.

³⁵¹ Mutlu, *Misyoner Okulları*, s.97.

3.1.1.Johann Schneller’in Faaliyetleri

Johann Schneller adındaki Alman bir hayırseverin Kudüs’te ‘Prusya Suriye Yetimhanesi’ adıyla bilinen büyük bir yetimhane ve ‘Alman sanayi mektebi’ tesis etmesi kendisini bu bölgede Alman kültürel faaliyetlerini yürüten en önemli şahıslardan biri haline getirmiştir.³⁵² Açmış olduğu müesseseler ise zamanla büyüyerek 1885 yılında Remle Belediyesinden 6000 dönüm araziye yetimhane çocuklarına ziraat talim ettirmek üzere senelik 5000 kuruş bedelli 40 senelik müddetle kiralamıştır.³⁵³

Bu araziye elde etmeyi çok arzulayan Schneller için bizzat Alman veliahdı aracı olmuş ancak Schneller bu araziye elde edemeyeceğini anlayınca, arazinin kiralanması için irade verilmiştir.³⁵⁴

Kudüs ve civarında Alman kültürel faaliyetlerini yürüten Johann Jakob Schneller’in en büyük yardımcıları ise yine kendi aile fertlerinden Teodar ve Ludwig Schneller olup Kudüs’te bulunan okulların idareleri de zaten bu şahısların elindeydi.³⁵⁵

3.1.2.Tempel Cemaati’nin Faaliyetleri:

15 Eylül 1868 tarihinde ortaklaşa hazırladıkları bir arzuhal³⁵⁶ ile sadarete müracaatla “akaid-i mezhebiyyelerinden” dolayı Arz-ı Filistin’e yerleşme arzularını dile getiren Tempel Cemaati’nin lideri Hristof Hoffman ve Mösyö Hardek, Tempel Cemiyeti mensuplarının sanat ve ziraatle meşgul olarak yerleştirdikleri bölgeyi maddi ve manevi kalkındırmanın dışında hiçbir şekilde politik ya da art niyetli maksatlar taşımadıkları yönünde Osmanlı makamlarına teminatta bulunarak, bütün bu çalışmaları yapabilecekleri arazi için, aşağıdaki şartlar dahilinde sadarete teklifte bulunmuşlardır. Bu teklife göre:

1- Cemiyet Karmel Dağı’nın seçilecek bir yerinde, birbirine yakın parça parça bir arazinin kira sureti ile ihsan buyrulması ve 5–7 sene sonunda satın alınacak bu arazinin bedelinin şimdi belli olması;

³⁵² Ekim 1870’de alınan arsaların etrafı yüksek duvarla çevrilerek 117 odalı büyük bir yetimhane kurulmuştur. Bkz. BOA., ŞD, 2720/9, lef 2.

³⁵³ BOA., ŞD, 2301/7.

³⁵⁴ BOA., ŞD, 2296/10, lef 10.

³⁵⁵ BOA., ŞD, 2530/6, lef 5.

³⁵⁶ Bu arzuhal tercümesi için bkz. BOA., ŞD, 2389/45.

2- 1869 senesi Haziranından itibaren 5–7 sene zarfında bu arazinin vergiden, üzerinde asker ikamesinden, erzak verilmesinden ve her türlü angaryadan muaf tutulmamasını;

3- Tempel Cemiyeti'nin cinayet maddesi dışında diğer konularda cemaat hukuku çerçevesinde izinli olmasına dair bir ferman verilmesini istemiştir.

Bu isteklere uyulduğu takdirde Osmanlı Devletinin Avrupa'nın sevgisini ve takdirini kazanacağı ifade edilmiştir. Ayrıca bu metruk araziye faydalı bir şekilde değerlendireceği için hazinesinin de bundan kazançlı çıkacağını belirten³⁵⁷Tempel Cemiyeti bu arzuhalı verdikten iki yıl sonra Yafa ve Saruna'da birer okul açmış ve bu bölgede yoğun bir faaliyet içerisine girmiştir.

3.1.3.Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Bölgeye Yaptığı Ziyaret ve Yahudi Kolonizasyonu:

1898 Ekiminde ailesi ile birlikte, Osmanlı Devleti'ne Alman nüfusu arttırmaya yönelik ikinci bir ziyarette bulunan Alman İmparatoru II. Wilhelm'in,³⁵⁸ bu ziyaretinin konumuz açısından önemi ziyaret esnasında Padişah II. Abdulhamid'in İmparatora, Protestanlar ile birlikte Katoliklerinde koruyuculuğunu (hamiliğini) vermiş olmasıdır.

Alman bürokrasisinin kendilerine açtığı bu yeni kapıdan geçen Alman tabiiyetindeki Yahudiler de “ Hilfsvrein der Deutschen Juden” adındaki teşkilat vasıtası ile Yahudi Kolonizasyon Hareketine hız vererek (II.Abdulhamid'in Filistin bölgesine Yahudi göçünü yasak etmiş olmasına rağmen), bölgede yetimhaneler ve okullar açmaya başlamışlardır.³⁵⁹

Yahudi kolonizasyonuna bu şekilde destek veren Almanya'nın böyle davranmaktaki en önemli sebebi ise bölgede yoğun bir şekilde bulunan Amerikan ve Fransız kültürü ile daha rahat mücadele edebilmesi için kendisini ekonomik alanda destek

³⁵⁷ BOA., SD, 2389/45.

³⁵⁸ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s.52–56.

³⁵⁹ Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, s. 111–113.

olacak ve Alman kültürünü benimsemiş bir topluluk oluşturacak, nüfus sahasını genişletmektir.³⁶⁰

Yahudilerin, Almanlar dışında diğer bir ülke tabiiyetlerinde de büyük miktarlarda araziler satın almış olmaları, bölgeye Yahudi göçünü yasaklamış olan II. Abdülhamid'in bu kararını tamamen etkisiz hale getirmektedir.³⁶¹

3.2. Okulların Sayısı

İlk başlarda İtalya gibi parçalanmış bir devlet durumunda olduğu için Almanya, misyonerlik faaliyetlerine ancak XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren katılmaya başlayabilmiştir. Osmanlı ile bağlarını da daha çok bu dönemlerde kuvvetlendirmesine rağmen yinede hastane ve okul konusunda, Fransa, İngiltere ve Amerika teşkilatlarına oranla pek fazla gelişme kaydedememiştir. Alman kültürünü yaymak ve azınlıkların sempatisini kazanmak amacı ile geniş kitlelere hitaben güçlü bir teşkilat oluşturulmuş³⁶² ve diğer ülkeler gibi, daha çok Orta Doğu ve Filistin üzerinde etkili olma isteği ile Almanya (İstanbul'dan Kudüs'e giden yol üzerinde okul açma girişimlerinde bulunarak) 1869'da Hayfa'da, 1870'te Yafa'da ve Kudüs'te okullar kurulmuştur.³⁶³

Alman Birliğinin kurulduğu 1871 tarihine kadar Kudüs'te Alman okullarının sayısı 6'ya yükseldi.

XX. yüzyıla gelindiğinde, gelişen ekonomik ve siyasi ilişkilere paralel olarak Osmanlı-Alman kültürel ilişkilerinde en üst seviyeye ulaşmıştır. Bu yüzden kendine güveni daha da artan Almanya, Osmanlı Devletinin çeşitli noktalarında diğer Avrupa devletleri ile amansız bir rekabete girişmiş ve bu rekabette (çoğu konuda aralarında herhangi bir çatışma yaşanmamasından dolayı) Osmanlı Devleti tarafından da bizzat kollanmıştır. İki devlet arasındaki bu dostane ilişkiler Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Filistin ziyareti ile daha da güçlenmiştir. Gerek bu ziyaret gerekse ziyaret sırasında Kudüs'e yakın Alman kilisesinin

³⁶⁰ Zühdü Paşa yabancı okullarla ilgili layihasında, Almanlar bu yarışa (kültürünü yaymak) geç başlamalarına rağmen, Fransız ve İngilizlere yetişme gayretlerine dikkat çekmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Atilla Çetin “*Yabancı Okullar Hakkında*”, s.202.

³⁶¹ BOA., Y.. A.Hus., 434/66.

³⁶² Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.193.

³⁶³ Polat, *Yabancı Okullar*, s. 160–161.

bizzat imparatorun kendisi tarafından ibadete açılması³⁶⁴ özellikle Alman müesseseleri için tam bir moral kaynağı olmuş, hatta bu ziyaretin ardından ruhsatsız bazı müesseselere bile ruhsat verildiği görülmüştür.

1902 yılında, bilinen Alman müesseselerinin sayısı 53 olup, bunlardan 41'i Kudüs ve çevresinde toplanmıştır. Bu müesseseler; 11 okul, 5 yetimhane, 6 hastane, 4 kilise, 2 mabet, 4 misafirhane, 2 darülaceze, 4 arsa ve 3 kabristandan oluşmuştur.³⁶⁵

1901 tarihinde imzalanan Osmanlı Fransız anlaşması ile Fransız'lara ait birçok müessesenin varlığını kabul eden Osmanlı Devleti (bu anlaşma metninde yer alan hükümlere emsal gösteren) diğer yabancı devletlerinde istek ve taleplerine maruz kalmıştır. Bundan 2 sene önce 6 Temmuz 1899 tarihinde de yabancı sefaretlere, sınırları içerisinde ruhsatsız olarak faaliyet gösteren bütün ecnebi müesseselerinin ruhsat almalarının zorunlu hale getirilmesi yolunda tebligatta bulunan Osmanlı Devleti, tebliğ tarihinden itibaren 1 yıl içerisinde bu gibi ruhsatsız yerlere, ruhsat almamaları durumunda, adlarına yurt dışından gelecek eşyadan vergi alacağına bildirmiştir.³⁶⁶

1901 tarihine gelindiğinde, bu konu ile ilgili olarak Osmanlı Hariciye Nezareti'nin Alman Sefaretine de tebliğde bulunması üzerine, sefaret 9 Nisan 1902'de mevcut Alman müesseselerinin bir cetvelini hazırlayarak resmen tanınmaları için Bâb-ı Âli'ye takdim etmiştir.³⁶⁷

Sonuç olarak 1311/1893 yılında sayısı 8 olan Alman okulları³⁶⁸ 1902 yılında 11'e yükselmiş³⁶⁹ 1905 yılında ise Kudüs'teki Alman okullarının sayısı 14'ü bulmuştur³⁷⁰ (Tablo 2.10 bkz.).

³⁶⁴ Geniş Bilgi İçin bkz. Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman nüfuzu* s. 53.

³⁶⁵ Sefaretin takdim ettiği listede sadece müesseselerin yeri ve kime ait olduğuna dair bilgiler verilmiştir. Bkz. BOA., *Nizamat Defterleri*, nr. 9, s.251–256.

³⁶⁶ BOA., *Nizamat Defterleri* nr.9, s.157–188.

³⁶⁷ Bu liste için bkz. BOA., *İrade hariciye* (İ.H.) 195. 1320/31;BOA., *Nizamat Defterleri*, nr.9, s.251–256.

³⁶⁸ BOA., YEE.MF, 3/30.

³⁶⁹ BOA., İ H. 195.1320.31.

³⁷⁰ BOA., BEO, 205658.

Tablo 2.10
Kudüs'te Bulunan Alman Okulları

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Sur dışı	Nemçe Mektebi Alman Musevi Cemiyeti	1873	Yok-tur	Müdür Doktor Erkenhod	Musevi	129. Maddeye uyulmuyor Mülk binada.
Kudüs, Bâbü'l- Halil	Alman Mektebi Diagonisse Rahibeleri	1852	1 Eylül 1309	Müdire Doro Teyarihev	Rum Protestan	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs, Bâbü'l- Halil	Alman Sanayi Mektebi	1860	Yeni Tas-dik	Müessisi Johan Scneller, Müdür Teodor Schneller		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, sur dışı İslâm Mahallesinde	Alman Mektebi Union kato-lik Alman de la TereSainte Cemiyeti.	1891	1 Tem-muz 1311	Müdür Abramşit		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, sur dışı	Alman Mektebi Tempel Stift Cemiyeti	1878	Yeni Tas-dik	Müdür Droher	Alman Protestan	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Yafa	Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	1870	Yeni Tas-dik	Müdür Johann Frenk	Musevi Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Yafa	Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	1890	Yeni Tas-dik	Müdürü Schalbech	Alman Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Yafa, Saruna'da	Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	1871	Yeni Tas-dik	Müdür Amanuel Driher	Protestan	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Kudüs, sur dışı	Alman Mektebi Alman Protestan Cemiyeti	1871	Yeni Tas-dik	Müdür Bucer	Alman Musevi ve Muhtelif	129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
el- Halil Kazası	Alman Mektebi Berlin'de Bodoşlayim Cemiyeti	1890	30 Eylül 1318	Müdür Menaher Bevaşi		129. Maddeye uyuluyor. Kiralık.

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Beyü'l-lahim Kasabası	Alman Mektebi Berlin'de Bodoşlayım Cemiyeti	1857	30 Eylül 1318	Müdür Papaz Feldhan		129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Beyü'l-lahim Kasabası	Alman Mektebi Berlin'de Bodoşlayım Cemiyeti	1897	30 Eylül 1318	Müdür Papaz Feldhan		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.
Beyü'l-lahim Kasabası, Beyt-i Sâhûr Köyü	Alman Mektebi Berlin'de Bodoşlayım Cemiyeti	1901	9 Nisan 1319	Müdür Papaz Feldhan		129. Maddeye uyulmuyor. Kiralık.
Beyü'l-lahim Kasabası Beyt-i Câlâ Köyü	Alman Mektebi Berlin'de Bodoşlayım Cemiyeti	1864	9 Nisan 1318	Müdür Papaz Feldhan		129. Maddeye uyulmuyor. Mülk.

I. Dünya Savaşına gelindiğinde Alman misyonerlerinin çalışmaları ve gayretleri ile sadece Kudüs'te bulunan Alman okullarının sayısının 17'ye yükseldiği gözlenmiştir.

*“İmtiyazatı Ecnebiye ilğası münasebeti ile vuku bulan tebliğatin üzerine Kudüs-i Şerif sancağı dahilinde mukaddemen tesis ve kuşad edilmiş ve mevâki ve derece ve tabiiyet ve isimleri ve müessis ve müdür mesullerinin esamisi leffen mutakaddım pusulada muharrar bulunmuş Alman Devleti Tebaasına mensub on yedi ve İtalya Devleti Tebaasına mensub altını cem'an yermi üç mektebin ruhsati resmiyeye rabtları müdür mesulleri tarafından istida ve o babta ita kılınan beyanatnamelerin varid olan 2 Mart tarihli ve 1/5122 numaralı tahriratta bittizkar Mekâtib-i Mezkura'nın ruhsatnameleri ita kılınmak üzere alel-usûl irade-i seniye'nin istihsalı luzumî...”*³⁷¹

3.3. Öğrenci Durumu

1893 ve 1905 yıllarına ait belgelerden öğrendiğimize göre Alman okullarında öğrenim gören öğrencilerin sayısı şöyledir. (Tablo 2.11 bkz.)

³⁷¹ BOA., S.D, 231/13, lef 14.

Tablo 2.11
Alman Okullarında Öğrencilerin Sayısı

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Kız	Erkek	Toplam
1311/1893 ³⁷²	8	245	504	749
1322/1905 ³⁷³	14	-	-	1428

Ayrıca bu okullarda öğrenim gören öğrencilerin sayısı detaylı bir şekilde aşağıdaki tabloda verilmektedir.

3.4. Öğretim Kadrosu

Haklarında en detaylı ve en geniş bilgiye sahip olduğumuz 14 okulda 1322/1905 yılında görev yapan öğretmen sayısı 53 olup, bu konu ile ilgili daha ayrıntılı bilgi aşağıdaki tabloda verilmiştir.³⁷⁴ (Tablo 2.12 bkz.)

Tablo 2.12
Kudüs'teki Alman Okullarında Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Okulun Derecesi ve Tahsil Süresi			Eğitim Zamanı		Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Ek Bilgiler
	İptidai	Rüşdi	İdadî	Gece	Gündüz	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	
Nemçe Mektebi Alman Musevi Cemiyeti	1 snf			+			35		1	Öğretmen Osmanlı Tebaasın- dan
Alman Mektebi Diagonisse Rahibeleri	4			+	+	200		7		Öğretmen- ler 5 Alman,2 Osmanlı
Alman Sanayi Mektebi	4				+	305		3	9	Öğretmen- ler 5'i Alman.
Alman Mektebi Union Katolik Alman de la Tere- Sainte Cemiyeti.	1			+	+	102		4		Öğretmen- ler Alman
Alman Mektebi Tempel Stift Cemiyeti	4				+	23			4	Öğretmen- ler Osmanlı Tebaasın- dan
Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	4				+	40			2	Öğretmen- ler Alman

³⁷² BOA., Y:PRK.MF, 3/30, lef 14.

³⁷³ BOA., BEO,205658, s.20–22.

³⁷⁴ BOA., BEO,205658, s.20–22.

Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	4			+		22 Alman 6 Tebaa- den		2	Öğretmen- ler Alman
Alman Mektebi Tempel Cemiyeti	4				+	34		2	Öğretmen- ler Alman
Alman Mektebi Alman Protestan Cemiyeti	4				+	34 Alman +16 Başka Devletler Tebaasin- den		3	Öğretmen- ler Alman
Alman Mektebi Berlin’de Bodoşlayım Cemiyeti	1				+		20	1	Öğretmen Osmanlı Tebaasın- den
Alman Mektebi Berlin’de Bodoşlayım Cemiyeti	1				+	200	2	4	Öğretmen Osmanlı Tebaasında n
Alman Mektebi Berlin’de Bodoşlayım Cemiyeti			8 snf	+			51	4	Öğretmen Osmanlı Tebaasın- dan
Alman Mektebi Berlin’de Bodoşlayım Cemiyeti	1				+	90	1	1	Öğretmen Osmanlı Tebaasın- dan
Alman Mektebi Berlin’de Bodoşlayım Cemiyeti	1				+	250	4		Öğretmen Osmanlı Tebaasın- dan

3.5. Ders Programları

Kudüs’e yakın Beytü’l-Lahm Kasabasında faaliyet gösteren 1 idadî okul dışındaki Kudüs deki Alman okullarının büyük çoğunluğunun iptidaî derecededir. (bu okulların ders programları hakkında yeterli bilgiye ulaşamadıysak da) Özellikle Arapların yoğun olduğu bölgelerde (Halep gibi); Elifbâ-i Osmani, Usul-ı kıraat, İlm-i hesap, Arapça, Riyaziyat, Coğrafya, İlm-i Hayvan, İlm-i Nebatat, İlm-i Musiki, yeni sarf., Osmâni (sarf.), Tarih, Edebiyat ve Kâmus-ı Türkî gibi derslerin okutulduğunu söyleyebiliriz. Burada dikkatimizi çeken nokta bir dersin Arapça, bir iki dersinde Osmanlıca olmasının dışında hemen hemen tüm derslerin Almanca okutuluyor olmasıydı ki bu programda bize Alman eğitimcilerin Alman kültürünün en önemli unsuru olan Almanca dil eğitimine ne kadar önem verdiklerini göstermektedir.³⁷⁵

³⁷⁵ Bu ders programı için bkz. ŞD 2817 / 15, lef25.

3.6. I. Dünya Savaşı Sırasında Alman Okullarının Durumu

I. Dünya Savaşına resmen girilmeden önce 12 Zilkade 1332/1Ekim1914 tarihinden geçerli olmak üzere mâlî, iktisadî, adlî ve idarî kapitülasyonları lağvettiğini ve bundan böyle ecnebi tebaası hakkında yeniden düzenlenecek bazı hakların dışında tamamen Avrupa devletler hukukunun geçerli olacağını bir talimatname ile ilan eden Osmanlı Devleti, sınırları içerisinde bu tarihten itibaren düşman devletlere ait müesseselere el koymaya başlamıştır.³⁷⁶

İngiltere, İtalya, İsveç kadar Almanya'nın da tepki gösterdiği bu talimatnamenin okullarla ilgili kısmında;

“1 Ekim 1914’de filen mevcut olup, ruhsatı olmayan manastır ve papaz ikametgâhlarının dışında kalan yerlerin mevcudiyetleri tanınacak olup 1 Ekim’den itibaren iki ay zarfında ilgili yerlere müracaatla ruhsat alma zorunluluğu getirilmiş aksi takdirde kapatılacaklardır...” beyan edilmiştir.³⁷⁷

12 Eylül 1915 tarihinde “Mekâtib-i Husûsiye Talimatnâmesi” neşredilerek yürürlüğe girmiştir. Bunun çerçevesinde Alman hükümetinin özel önem verdiği Filistin’de 17 Alman okuluna topluca ruhsat verilmiştir.³⁷⁸

*“Kudüs-i Şerif sancağında mukaddemen tesis edilmiş ve mevâki ve derece-i ve tabiiyeti ve isimleri ve müessis ve müdür mesullerinin esamisi bila ey derc ve ruhsat resmiye rabtları istida kılınmış Alman Devleti Tebaasına mensub on yedi ve İtalya Devleti Tebaasına mensub altını ceman yermi üç mektebin Mekâtib-i Husûsiye dair olan kavânın ve nizamat ahkamına ve u’hud atika’nın ilğasi üzerine müessesat-i ecnebiye hakkında ittihazı tekarrur eden muamelat-i havi talimatname mündericatına ittiba edilmek şartıyla müdir-i mesullar namlarına ruhsat resmîyeye rabtları tensib (uygun) edilmiştir”.*³⁷⁹

³⁷⁶ BOA., *İrade Meclis-i Mahsus* (İ.M.MS),17.L.1332 /20.

³⁷⁷ BOA., *İrade Meclis-i Mahsus* (İ.M.MS),17 L.1332 /20.

³⁷⁸ BOA.,ŞD,231/13, lef 14; MV.,241/164, lef 2.

³⁷⁹ BOA., MV.,241/164, lef 2.

Kudüs'te bulunan ve 5 Zilhicce 1333/13 Ekim 1915'te yeniden ruhsat verilen Alman okulları aşağıdaki tabloda verilmektedir.³⁸⁰ (Tablo 2.13 bkz.)

Tablo 2.13
1915'te Yeniden Ruhsat Verilen Alman Okulları

Nr.	Okulun Yeri	Okulun İsmi	Mesul Müdür	Müessisi
1	Kudüs, Babü'l-Amûd	Marboles Hosbebs Dârülmuallimîni	Ernest Schimits	Union de la tere Saint
2	Kudüs, Şifâ	Suriye Yetimhanesi	Teodor Schneller	Johanin Jakob Schneller
3	Kudüs, Beka'a	Soeur de St. Charles Borromée Ana ve İptidaî Okulu	Elizabeth Kümer Adlı Rahibe	Soeur de St. Charles Borromée Ruhbanı Cemiyeti
4	Kudüs, Şifâ	Schneller Medresesi Dârülmuallimîn-i İptidaî	Teodor Schneller	Johanin Jakob Schneller
5	Kudüs, Debbage	Medrese-i Cemiyet-i Orşelim Olivye İptidaî Okulu	Dr. Yeremiyas Kasis	Berlin'de Orşelim Cemiyet-i İmparatorun himayesinde
6	Yafa, Alman Mah.	Alman İptidaî Okulu	Jakob Mayer	Yafa'da bulunan Almanlar
7	Wihelma Kumpanyası	Wihelma İptidaî Okulu	Emanuel Driher	Wihelma Kumpanyasındaki Almanlar
8	Saruna Kumpanyası	Saruna Tempel İptidaî Okulu	Johannes Frenk	Saruna Kumpanyasındaki Almanlar
9	Faran Köyü	Talmud-Tora Nusâh-i İsrail İptidaî	Şemoel İshak Rubini Efendi (Osmanlı tebaa)	Almanya'da Frankfurt şehrinde dindar Museviler Cemiyeti
10	Milebes Köyü	Talmud-Tora Nusâh-i İsrail İptidaî	Dr. Moşe İdirbah	Almanya'da Frankfurt şehrinde dindar Museviler Cemiyeti
11	Ayüngara	Talmud-Tora Nusâh-i İsrail İptidaî	Eherden Zağranski (Osmanlı tebaa)	Almanya'da Frankfurt şehrinde dindar Museviler Cemiyeti
12	Akkâr Köyü	Talmud-Tora Nusâh-i İsrail İptidaî	Livin Efendi (Osmanlı tebaa)	Almanya'da Frankfurt şehrinde dindar Museviler Cemiyeti
13	Akkâr Köyü	Beyt-i Sefer Lebenot Nusâh-i İsrail İptidaî	Aron Livin Efendi (Osmanlı tebaa)	Almanya'da Frankfurt şehrinde dindar Museviler Cemiyeti
14	Milebes Köyü	Beyt-i Sefer Lebenot İptidaî	Dr. Moşe İdirbah	Almanya'da Schule Cemiyeti
15	Minişe Sokağı	Hilfsverin Kız İptidaî-Rüşdi Okulu	Yuda Elber Scheteter	Afrayim Kohen
16	Kudüs'te Silsile	Hilfsverin Ana Okulu	Sterplo Minfeld (Osmanlı tebaa)	Afrayim Kohen
17	Kudüs'te Ukkâşe	Hilfsverin Ana Okulu	Kalnmas Mayre	Afrayim Kohen

³⁸⁰ BOA., *İrade Maarif* (İ.MF.)4 Z 1331/1;BEO.328417.

4. RUS OKULLARI

Osmanlı – Rus ilişkilerinde dönüm noktası, Küçük Kaynarca Anlaşması olmuştur. Bu anlaşma ile Rusya, Fransa'nın Osmanlı topraklarında bulunan Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir şekilde, Ortodoks dünyasının hamiliğine soyunmuştur. Osmanlı yönetiminin Rusya ile yapılan bu anlaşmanın gereklerini yerine getirmemek için daima farklı yollar aradığı bilinmektedir.³⁸¹

Rusya, Mehmet Ali Paşa İsyanı sırasında mevcut durumunu daha da kuvvetlendirmek istedi. Rus Hükümeti 1843 yılında Filistin bölgesine ruhani (papaz) bir memur göndermek suretiyle bölgede yeni bir kültürel politikanın temellerini atmıştır. Bu memurun en önemli vazifesi bölgede bulunan Rumlar arasında propaganda yaparak Ruslar hakkında oluşan itimatsızlığı ortadan kaldırmak olacaktı. 1847 tarihinde “Kutsal Yerler Sorunu” patlak vermiştir.³⁸²

Rus Çarı I. Nikola kendisini, bütün Ortodoksların hamisi olarak gördüğünden, Fransa ise 1740 yılında verilen kapitülasyonu ile elde ettiği haklardan vazgeçmek istemediğinden, Hazreti İsa'nın doğduğu yer olarak kabul edilen Beytü'l-Lahm'da ki gümüş yıldızın kaybolmasını bahane ederek savaşa tutuşmuşlardır. Tarihte Kırım Savaşı olarak bilinen bu savaş neticesinde imzalanan Paris Barış Antlaşması neticesinde Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti üzerindeki kontrollerini artırmışlardır.³⁸³

Osmanlı Devleti, Paris Barış Antlaşması'ndan önce 1856 yılında Islahat Fermanı ile Hristiyanlara bazı haklar tanıyıp, Avrupa Devletleri'nin içişlerine müdahale etmesine sebep olmuştur. Islahat Fermanı'nın ilanından sonra, siyasî alanda mağlup olan Rusya, Ortodokslar ile ilgili dinî ve kültürel politikalarından vazgeçmemiş ve özellikle de Filistin bölgesinde hızlı bir faaliyet içerisine girmiştir.³⁸⁴

³⁸¹ Fikret Sarıcaoğlu, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Adilhamid (1774–1789)*, İstanbul 2001, s.88.

³⁸² Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. Bekir Sıtkı Baykal, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli” *Belleten* XXIII / 89–92, Ankara 1959, s.241–266.

³⁸³ Karal, *Osmanlı Tarihi*, V, 224–225.

³⁸⁴ Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye*, s.232–235.

4.1. Misyoner Rusların Filistin Bölgesi'nde Faaliyetleri

Kırım Savaşı'ndan sonra Rus hacılar, seyyahlar, turistler Filistin'e akın etmeye başladılar. 1860 yılından itibaren Ruslar, değişik bölgelerde çeşitli müesseseler açtılar.³⁸⁵ Rusların çalışmalarını aşağıdaki başlıklar altında aktarabiliriz:

4.1.1. Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti'nin Kurulması

Islahat Fermanı'nın getirdiği serbest ortamda faaliyetlerde bulunan Ruslar, Suriye, Filistin, Beyrut, Kudüs'te okul, kilise, hastane ve sair hayri faaliyetleri yürütmek üzere, diğer batılı devletlerin çok daha erken zamanlarda kurmuş oldukları cemiyetlere benzer bir yapılanmaya gitmeyi tasarlamışlar ve 1881 tarihinde Petersburg şehrinde "Filistin Ortodoks Cemiyet-i İmparatoriyesi" adlı hayır cemiyetini kurarak bunu gerçekleştirmişlerdir.³⁸⁶

Rusya'nın Petersburg şehrinde kurulan ve kuruculuğunu Rus veliahdı Grandük Serj Alexanderoviç'in yaptığı bu cemiyetin ilk merkezi Nasıra'da iken 1895 yılında Şam'a nakledilmiştir. Osmanlı kaynaklarında daha çok "Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti" adıyla anılan bu cemiyetin kuruluş amacını 1892 yılında kendisine gelir kaynağını bulmak maksadıyla neşr ettiği kararnamede şöyle denilmektedir;

*"Ortodoks mezhebine mensub olmayan ve dünyanın her tarafında cem' edilmiş ianet sayesinde vesait-i nakdiyye-i azimeye malik olan Propaganda Cemiyeti Kuds-ı Şerif ve Arz-ı Filistin'de gittikçe kesb-i kuvvet etmek ve bu suretle yerli Ortodoksların kısm-i a'zami kendüsüne celb için müteaddid kilise ile mektep ve hastahane te'sis eylemektedir..."*³⁸⁷

Bu belgeden; Rus siyasî nüfuzu artırmayı amaçlayan cemiyetin kuruluş amaçlarını şöyle özetleyebiliriz;

1. Filistin ve Kudüs bölgelerinde bulunan yerli Ortodoksların, diğer Avrupa Devletleri'nin kontrolünde bulunan okul, hastane ve kiliselerin tesirinde

³⁸⁵ Filistin topraklarında açılan Rus müesseseler için bkz. BOA., *Nizamât Defteri*, nr.10, s. 308–311.

³⁸⁶ Bu cemiyetin asıl ismi "İmparatorskovi Pravoslavnoya Obşto" bkz. BOA., ŞD 2288/4, lef. 2, s. 1.

³⁸⁷ Bu belge tam metni için bkz. Bkz. *Yıldız Sadaret Hususi Maruzat* (Y.A.Hus.), 258/70 Tarihi 17 Nisan 1892.

- kaldıkları ve bu durumdan kurtulmak için Rusya'dan yardım beklmeleri,
2. Mübarek yerlere gelen Ortodoks ziyaretçilerine (hacılarına) mahsus mahallerin inşası ve ihtiyaçlarının karşılanması,
 3. Bölgede okullar ve kiliseler açılması,
 4. Diğer mezheplere mensup cemiyetlerle mücadele etmeleri,
 5. Bütün bunların yapılması için yardım toplanması gerektiği ifade edilmiştir.

4.1.2.Rum Okulları'nın Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti'ne Devri

Rus Devleti'nin Kudüs, Beyrut ve Suriye bölgelerindeki müesseselerinin çoğu adı geçen cemiyet tarafından idare edilmekte olup, cemiyetin umumi müdürü İskender Yakuboviç'tir (1895). Suriye'de Ortodoks Rumlar tarafından idare edilen 35'e yakın cemaat okulu 1895 yılında, Antakya ve Şam-ı Şerif Tevabii Rum Ortodoks Patriği tarafından bir senetle Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti'ne devredilmiştir.³⁸⁸

Suriye'deki yönetim bu konu ile ilgili merkeze bildirilmek üzerine çeşitli tahkikatlar yapmıştır. Patrik, Suriye'de ki bu okulların masraflarını karşılayamadıkları için bu okulların denetimini Ruslara devrettiklerini ileri sürmüştür.³⁸⁹

Osmanlı Devleti, bu okulların Rusların eline geçmemesi için çok çabalar harcamış ama yine buna engel olamamıştır.

Arz-ı Filistin Rus Cemiyeti, bu okulları kontrolüne aldıktan sonra okulların programlarına yön vermeye başlamıştır. Daha önce bölge lisanı ile verilen eğitim, Rusça ile verilmeye başlanmıştır. Öğrencilerin adab-ı milliyelerinin değişmesi tehlikesine karşı Suriye, Kudüs ve Beyrut vilayetleri uyarılmışlarsa da herhangi bir tedbir alınmadığı, daha sonra cereyan eden yazışmalardan ve okulların sayısının artışından anlaşılmaktadır.³⁹⁰

³⁸⁸ Bu konu hakkında geniş bilgi için bkz. BOA., ŞD, 228/4, lef 2, s.4.

³⁸⁹ BOA., ŞD. 2288/4, lef 2.

³⁹⁰ Bu bölgelerdeki okullarda daha önce Arapça olan eğitim haftada 5 saate indiriliyor. Ayrıca programda Fransızca eğitimi verildiği görülmektedir.Bu konu ile ilgili bkz. BOA., ŞD, 2288/4, lef 2. s.1.

4.2. 13 Mart 1902 Tarihli İrade İle Kudüs'te Mevcudiyeti Kabul Edilen Rus Okulları

Fransızlara 1901 tarihinde tanınan hakları bahane eden Ruslar 15–18 Şubat 1902 yılında Osmanlı Hariciye Nezareti'ne bir muhtıra vererek Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti idaresinde bulunan ve büyük bir kısmı iptidaî derecedeki okulların varlıklarını kabul ettirmeye çalışmıştır.³⁹¹

Bu tarihte Osmanlı Devleti'nde mevcudiyeti³⁹² kabul edilen 87 okuldan sadece 5'i Kudüs'te bulunuyordu.

4.3. Okulların Sayısı

Rus okullarının sayısı konusunda çeşitli kaynaklardan elde ettiğimiz bilgi; 1310/1311 Maarif-i Umumiye Nezareti'ne göre 1 idi.³⁹³ 1905 yılında ise bu sayı 5'e yükseldi. Bu tarihte Kudüs'te bulunan Rus okulları şunlardır;³⁹⁴ (Tablo 2.14 bkz.)

(Tablo 2.14)
Kudüs'te Bulunan Rus Okulları

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet -leri	Ek Bilgiler
Kudüs dışı, Maskofiyeye adlı binada	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	5 Eylül 1898	Yoktu. Yeni Tasdik	Müdiresi Madam Hilin Aleksiyeve	Rus ve Ortodoks -lar	129. Maddeye uyuluyor Mülk.
Kudüs, Beytü'l-Lahm Kasabası	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	5 kasım 1900	Yoktu. Yeni Tasdik	Müdiresi Elize Kolobef	Rus ve Ortodoks -lar	129. Maddeye uyuluyor. Kiralık.
Kudüs, Beytü-Câlâ Kasabası	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	1 kasım 1900	Yoktu. Yeni Tasdik	Müdiresi Elize Kolobef	Rus ve Ortodoks -lar	129. Maddeye uyulmuyor. Teftişi kabul etmiyor. Mülk.

³⁹¹ BOA., *Nizamat Defterleri*, nr.10, s. 311.

³⁹² BOA., BEO, 205658.

³⁹³ Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi Darı Saadet, s.56–57.

³⁹⁴ BOA., BEO, 205658, s. 19–20.

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet -leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Beytü-Câlâ Kasabası	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	1 kasım1900	Yoktu. Yeni Tasdik	Müdiresi Elize Kolobef	Rus ve Ortodoks -lar	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.
Kudüs, Beytü-Câlâ Kasabası	Rus Mektebi Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti	1 kasım1900	Yoktu. Yeni Tasdik	Müdiresi Elize Kolobef	Rus ve Ortodoks -lar	129. Maddeye uyuluyor. Mülk.

4.4. Öğrenci Durumu

Rus okullarında öğrenim gören öğrenci sayısı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat yaptığımız çalışma sırasında şu bilgilere ulaşabildik; (Tablo 2. 15 bkz.)

Tablo 2.15
Rus Okullarında Öğrencilerin Sayısı

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Kız	Erkek	Toplam
1311/1893 ³⁹⁵	1	127	-	127
1322/1905 ³⁹⁶	5	-	-	577

Ayrıca 1905 yılında öğrencilerin sayısı hakkında daha geniş bilgi aşağıdaki tabloda verilmektedir. (Tablo 2.16 bkz.)

4.5. Öğretim Kadrosu

1905 yılına ait olan belgeden elde ettiğimiz bilgi; 5 Rus okulunda çalışan öğretmen sayısı 26 kadın, 2 erkek olmak üzere toplam 28 öğretmendir. (Tablo 2.16 Bkz).

³⁹⁵ BOA., Y.PRK:MF,3/30, lef 14.

³⁹⁶ BOA., BEO,205658, s.20–22.

Tablo 2.16
Kudüs'teki Rus Okullarında Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Okulun Derecesi ve Tahsil Süresi			Eğitim Zamanı		Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Ek Bilgiler
	İptidai	Rüşdi	İdadî	Gece	Gündüz	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	
Kudüs dışı, Maskofiyeye adlı binada	2 snf				+	73 karışık		2		Öğretmen-ler Osmanlı Tebeasın-dan.
Kudüs, Beytül-Lahm Kasabası	1				+	80 karışık		6		Öğretmen-ler Osmanlı.
Kudüs, Beytül-Câlâ Kasabası		4 snf			+	37				Öğretmen-lerden 3'ü Rus.
Kudüs, Beytül-Câlâ Kasabası	2				+	318		11		Öğretmen-ler; 7'si Rus, 4'ü Osmanlı
Kudüs, Beytül-Câlâ Kasabası					+	61		2		Öğretmen-ler Osmanlı

1905 tarihinden sonra Osmanlı – Rus ilişkileri kültürel alanda herhangi büyük bir problemle karşılaşmadan I. Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir. Okulların sayısında herhangi bir artış da görülmemiştir.

Rusların 1914 tarihinde Kudüs'te Babü'l-Amud'de yeni bir okul inşa etme teşebbüslerine kapitülasyonların ilgası üzerine Osmanlı memurlarına gönderilen talimatnamenin 26. maddesi,³⁹⁷ “*Bundan sonra yabancı cemiyet, hayır şirketlerin okul açmaları yasaklanmıştır*” uyarınca izin verilmemiştir.³⁹⁸

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'na girerken Meclis-i Vükela'nın aldığı karar gereğince diğer düşman devletlerin müesseselerine yapılan muamele gibi Rus müesseselerinin birçoğuna el koymuş ve mensupları yurtdışına çıkarılmıştır. Nitekim 13 Şevvâl 1334/12 Ağustos 1916 tarihli belgede bu konuda şöyle denilmektedir;

³⁹⁷ Bu Talimatnâme “İmtiyazat-ı Ecnebiyyenin Lağvından Dolayı Memurine Tebliğ Olunacak Talimatname” adıyla bilinmektedir. Bunun matbu metni için bkz. BOA., BEO, 323473.

³⁹⁸ BOA., Hariciye Nezaratı Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMS. İŞO.), nr. 74/8–1, lef 1.

“...*Düvel-i Muhasıma veya tebe’asına mensub bi’lumum müessesat-i tedrisiyye ilga ve tahliye ve binaları icabına göre hükümetçe isti’mal edilecek ve erkan ve mustahdemmini memleket haricine ihrac olunacaktır...*”³⁹⁹

5. AMERİKAN OKULLARI

Osmanlıların Amerikalılarla ilk temasları Amerikan tüccarları ve misyonerleri vasıtasıyla olmuştur. Bunu, ülkeye gelen Amerikalı diplomatlar, konsoloslar ve diğerleri izlemiştir.⁴⁰⁰

XVIII. yüzyıl sonunda dünyada, bütün Protestan kiliselerini etkileyen bir misyonerlik faaliyeti başlamıştır. Protestan misyoner teşkilatı XIX. yüzyıldan itibaren pek çok ülkede faaliyet gösterir hale gelmişlerdir.⁴⁰¹

XIX. yüzyıl başlarında dünyanın çeşitli bölgelerinde çok daha erken tarihlerde başlamış olan Katolik misyoner teşkilatları kurulmaya başlanmış ve zamanla sayıları artmaya devam etmiştir. Osmanlı Devleti’ni etkileyecek olan “American Board of Commissioners for Foreign Missions” 1810 yılında Amerika’nın Boston şehrinde kurulmuştur. Anadolu’ya ilk ayak basan öncü Protestan misyonerler Levi Parsons ve Pliny Fisk adlı Amerikan misyonerleridir.⁴⁰²

1820 yılında İzmir’e gelen bu öncüler buradan Kudüs’e hareket etmişlerdir. Keşif gezilerinin ardından Osmanlı Devleti’nde hızlı bir teşkilatlanmaya girişen bu cemiyet 1870 yılına kadar imparatorluğun hemen her tarafında açtığı okul, kilise, hastane ve yetimhane ile tek söz sahibi olmuştur. XIX. yüzyıl başlarında teşkilatlanmalarını gerçekleştiren Amerikan misyoner cemiyetleri, ilk okullarını Levi Parsons, Pliny Fisk, William Goodell ve Isac Bird’in keşif gezilerinin ardından 28 Temmuz 1824’de Beyrut’ta açtılar.⁴⁰³

³⁹⁹ BOA., ŞD, 2831/11

⁴⁰⁰ Bilal Şimşir, *Ermeni Propagandasının Amerika Boyutu üzerine Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri*, Ankara 1985, s.79.

⁴⁰¹ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s.21.

⁴⁰² Uygur Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s.16.

⁴⁰³ Kocabaşoğlu, *Anadolu’daki Amerika*, s.30–32.

Bu arada misyonerlerin anavatanı olan Amerika’da, sahaya gönderilecek misyonerlerin yetiştirilmesi için hummalı bir çalışma yürütülmekte ve bölge şartlarına uygun eğitim yapacak merkezler oluşturulmakta idi.⁴⁰⁴

7 Mayıs 1830 tarihinde Osmanlı - Amerikan Ticaret ve Dostluk Anlaşması’nın imzalanması ile bu tarihten sonra Amerikan - Osmanlı kültürel ilişkilerinde yeni bir dönem açılmıştır.⁴⁰⁵

Amerikalı misyonerlerin Osmanlı Devleti’nde yerleşmeye çalıştıkları ilk zamanlarda İngiliz diplomatlar ile uyum içerisinde çalıştıkları dikkatleri çekmektedir. İngiliz sefiri Stratford R. Canning ile Amerikalı misyoner William Goodell işbirliği yaparak yavaş yavaş bir Protestan Cemaati’nin oluşması için çaba harcamışlardır. 1848 tarihinde Kudüs’te ilk Protestan Katedrali’nin açılmasının⁴⁰⁶ ardından 1850 tarihinde Protestanların ayrı bir cemaat olarak tanınması başarısı İngiliz Sefiri Canning’e aittir.⁴⁰⁷

Amerikan misyoner faaliyetlerine lojistik destek sağlayan önemli kurumlardan biri 1822’de Malta’da tesis edilen Amerikan matbaasıdır. Amerikan okullarının ihtiyacı olan basılı malzemeleri temin etmenin yanında, dinsel içerikli yayınları da basan bu matbaa 1834 tarihinde bir bölümü İzmir’e, Arapça basım yapan kısmı ise Beyrut’a taşınmıştır.⁴⁰⁸

5.1. Okulların Sayısı

1893 yılında Zühdü Paşa tarafından hazırlanmış rapora göre Kudüs’te sadece 2 okul bulunuyordu. Ramallah’ta açılan bu iki okulun ikisinin de 18 Muharrem 1304/16 Ekim 1886 tarihli iradeyle açıldıkları görülmektedir.⁴⁰⁹

Elimizde bulunan iki belgeye göre bu sayı daha fazladır. 1903 yılında bu okulların sayısı 10’u gösterirken,⁴¹⁰ 1905 yılında ise resmen tanınan okulların sayısı 5’tir.⁴¹¹ Bu

⁴⁰⁴ Frank A. Stone, “Mt. Holyoke’s Impact on the land of Mt. Ararat”, *The Muslim World*, LXVI, Connecticut 1976, s. 44.

⁴⁰⁵ Nuri Doğan, *Cumhuriyet Öncesi Türk-Amerikan Ticaret Anlaşmaları*, İstanbul 1996, s. 67.

⁴⁰⁶ Schöleh, *Tahavvulat Cezriyye*, s. 392.

⁴⁰⁷ Mehmet Can, *Ortadoğu’da Amerikan Politikası*, İstanbul 1993, s. 38.

⁴⁰⁸ Kocabaşoğlu, *Amerikan Matbaaları*, s. 271.

⁴⁰⁹ Atilla Çetin, “Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa’nın Osmanlı İmparatorluğu’ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu” *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* sayı 10–11, İstanbul 1983, s. 194.

okulların yeri, bağlı olduğu Cemaat ve Ruhsat durumu hakkında aşağıdaki tablo verilmektedir. (Tablo 2.17 bkz.)

Tablo 2.17
Kudüs'te Bulunan Amerikan Okulları

Okulun Bulunduğu Yer	Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Tesis Tarihi	Ruhsat Durumu	Müessisi ve Müdür-Müdiresi	Mezhep ve Milliyet - leri	Ek Bilgiler
Kudüs, Ramallah	Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1882	29 Ara- lık 1314	Müdür Mister Boxim Hose	Protestan	129. Maddeye uyuluyor Mülk.
Kudüs, Ramallah	Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1882	29 Ara- lık 1314	Müdür Mister Boxim Hose	Protestan	129. Maddeye uyuluyor Mülk.
Kudüs, Cifte Köyü	Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1891	Yok- tur	Müdür Mister Boxim Hose	Protestan	129. Maddeye uyulmuyor Kiralık.
Kudüs, Tayyibe Köyü	Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1893	Yok- tur	Müdür Mister Boxim Hose	Protestan	129. Maddeye uyulmuyor Kiralık.
Kudüs, Ayn Arık Köyü	Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1895	Yok- tur	Müdür Mister Boxim Hose	Protestan	129. Maddeye uyulmuyor Kiralık.

Sayı konusunda verilen rakamların arasındaki farklılık sebebi ise 1903'de mevcut olan okulların çoğunun ruhsatsız olması ve ruhsatlı olanların bazısına da okul değil, hane (ev) olarak ruhsat verilmiştir.⁴¹²

5.2. Öğrencilerin Sayısı

Elimizdeki belgelere göre Amerikan okullarında okuyan öğrencilerin sayısı şöyle: (Tablo 2.18 bkz.)

⁴¹⁰ BOA., Y..PRK. MF 4/66, s. 17/18

⁴¹¹ BOA., BEO, 205658, s. 19

⁴¹² Bu konu ile ilgili 1903 yılında verilen tabloya bkz. BOA., Y.PRK. MF, 4/66, s. 18

Tablo 2.18
Amerikan Okullarında Öğrencilerin Sayısı

Yıl	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı		
		Kız	Karışık	Toplam
1322/1905. ⁴¹³	5	86	97	183

5.3. Öğretmenlerin Sayısı

1905 yılında haklarında geniş bilgi sahibi olduğumuz 5 okulda bulunan öğretmen sayısı 9 bayandır. Aşağıdaki tabloya bakınız; (Tablo 2.19 bkz.)

Tablo 2.19
Kudüs'teki Amerikan Okullarında Öğrenci ve Öğretmen Sayıları

Okulun İsmi ve Bağlı Bulunduğu Cemiyet	Okulun Derecesi ve Tahsil Süresi			Eğitim Zamanı		Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı		Ek Bilgiler
	İptidai	Rüşdi	İdadî	Gece	Gündüz	Kız	Erkek	Kadın	Erkek	
Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti			5 snf	+		31		2		Öğretmen-ve Öğrenci-ler Tebaadan
Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	5 snf				+	55		3		Öğretmen-ve Öğrenci-ler Tebaadan
Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1				+	30 karışık		1		Öğretmen-ve Öğrenci-ler Tebaadan
Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1				+	32 karışık		1		Öğretmen-ve Öğrenci-ler Tebaadan
Amerikan Mektebi Friend Mission Cemiyeti	1				+	35 karışık		2		Öğretmen-ve Öğrenci-ler Tebaadan

6. İTALYAN OKULLARI

İtalya, 1870'de Roma'yı da içine alarak birliğini kurması ve Avrupa'da bir güç haline gelmesinin ardından Akdeniz, Avrupa ve Osmanlı coğrafyasında, diğer büyük devletler ile birlikte yerini almıştır. İtalya, kendi tabiiyetinde bulunan Katolik Misyonerleri

⁴¹³ BOA., BEO,205658, s.20–22.

(Salesien, Dominicain, Immaculée Conception, İvre, Alloatti v.s) vasıtasıyla diğer ülkelerin coğrafyası ile ilgilenmeyi ihmal etmemiştir.⁴¹⁴

İtalyan Hükümeti, misyonerlerin İtalyanca eğitimini yaymalarına yardımcı olabilmek için, onları cesaretlendirecek kolaylıklar sağlamaktan geri kalmamaktaydı.⁴¹⁵

İtalya, Osmanlı Devleti ile olan kültürel ilişkilerinde özellikle siyasi emellerinin bulunduğu noktalara özel ehemmiyet göstermiştir. İtalya, XIX. yüzyıl sonunda Osmanlı Devlet’inde vücuda getirdiği eğitim kurumları ve müesseseleri ile kendini göstermeye başlamıştır.⁴¹⁶

Yaptığımız bu çalışma sırasında İtalya Devletinin Kudüs’te herhangi bir okul tesis etmediğini görmekteyiz. İtalya Devleti daha önce Fransız himayesinde olan bazı okul ve müesseseleri kendi himayesine alarak faaliyet sahasını genişletmeye çalışmıştır.⁴¹⁷

Bunun sebebini ise şöyle izah edebiliriz; XVI. yüzyılda Osmanlı topraklarına ayak basan Katolik misyoner cemiyetleri arasında İtalyan asıllı tarikatlarda bulunmaktadır. Bu tarikatlar XIX. yüzyıl sonuna kadar Fransız himayesinde kalmayı tercih etmişlerdir. Dominiken, Freres Mineurs Conventuel ve Salesien misyonerleri tarafından tesis edilen okullardan bir kısmı XX. yüzyıl başlarında, artık mensup oldukları İtalyan devleti himayesine geçmeyi tercih etmişlerdir.⁴¹⁸ Fransız himayesinde iken daha sonra İtalyan devleti himayesine geçen okullar şunlardır; (Tablo 2.20 bkz.)

Tablo 2.20
Fransız Himayesinde İken Daha Sonra İtalyan Devleti Himayesine Geçen Okullar

Okulun Yeri	Okulun İsmi	Nakil Tarihi
Beytü'l-lahm	Salésienler’e ait yetimhane ve sanayi mektebi	14 Mart 1905 tarihli Sadaret emriyle
Karamizan	Salésienler’e ait ziraat mektebi	14 Mart 1905 tarihli Sadaret emriyle

⁴¹⁴ Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, s.474–475.

⁴¹⁵ Fesch, *Abdülhamid’in Son Günlerinde İstanbul*, s.475.

⁴¹⁶ İtalyanlar Arapların Yaşadığı Bölgelerde Ve Özellikle Trablusgarb’da Çok Aşırı Bir Şekilde hissedilir. Bkz. Polat, “Türk İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları”, *Atatürk Yolu Dergisi*, II, Sayı: 4, Ankara1989, s.574.

⁴¹⁷ BOA., MV. , 112/71.

⁴¹⁸ BOA., *Muktezâ Defterleri*, nr.30, s.29-30.

5 Zilhicce 1333/13 Ekim 1915'te yeniden ruhsat alan İtalyan okullarının sayısı altıya yükseldi.⁴¹⁹ Bu tarihte ruhsat alan okullar şunlardır; (Tablo 2.21 bkz.)

Tablo 2.21
1915'te Yeniden Ruhsat Alan İtalyan Okulları

Okulun Yeri	Okulun İsmi	Okulun Derecesi	Müdür Mesul	Müessisi
Kudüs'te, Tulul'i-Masa-bin Mah.	Salésien mektebi	İptidaî	Jorc Şelhub (Osmanlı Tebaasından)	İtalya Şirket-i Hayriyye
Kudüs'te, Beytü'l-Lahm	Ebu Esyama Medresesi	İptidaî ve Sanayi	Marbosh Rozen	İtalyalı Antuwan Yaluni
Yafada, İsbitar Faransavî	Salésien mektebi	İptidaî	Fransız Arina	Papaz Botros Kardano
Yafada, Beyt-i Cemal Köyü	Beyt-i Cemal mektebi	İptidaî ve Zirai	Ocan Biyanki	Antuwan Yaluni
Kudüs'te, Nasara Mah.	Latin kız mektebi	İptidaî	Papaz Hormos Kohut	Fransiskan Rahiplerinden Amî Prukça
Kudüs'te, Babü'l-Amûd	Latin kız mektebi	İptidaî	Papaz Hormos Kohut	Fransiskan Rahiplerinden Amî Prukça

7. İSVEÇ OKULLARI

İsveç Devleti, misyonerlik faaliyetleri bakımından diğer Avrupa Devletlerine göre fazla varlık gösterememiştir.

Çalışmamız sırasında İsveç devletine bağlı sadece bir tek okula rastladık. Bu okulla ilgili elimizde bulunan bilgiler şöyledir;⁴²⁰ (tablo 2.22 Bkz.)

Tablo 2.22

Mektebin ismi	İsveç Mektebi
Derecesi	7 yaşa kadar
Müessisi	İsveç Cemiyeti
Tesis tarihi	1902
Sınıf sayısı	1 Sınıf
Müdire	Alman Tebaasından Mereta Klipser
Öğretmenler	Devleti âliye tabasından Emili Musarsa ve Hasne Parkel
Öğrenciler	31 erkek; 24 kız olmak üzere toplam 55 öğrencidir.

⁴¹⁹ BOA., MV., 241/164, lef 1.

⁴²⁰ BOA., ŞD., 2305/42, lef 9.

8. AVUSTURYA OKULLARI

Osmanlı döneminde açılan Katolik okullar arasında Avusturya okulları da zikredilebilir. Avusturya okulları, diğer misyoner okullarına göre daha az siyasi faaliyetlerin yapıldığı kurumlar olarak görülmüştür. Diğer devletlere nazaran Osmanlı döneminde etkileri fazla olmamıştır.⁴²¹

Yaptığımız araştırma sırasında; Kuds-i Şerif sancağında beş tane Avusturya'ya ait müessese bulunmaktadır. Okul olarak sadece bir tane Tamel Okulu bulunuyordu. Bu okulda yapılan eğitim- öğretim; öğrenciler, öğretim kadrosu veya hangi dersler okutulduğu ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlayamadık.⁴²²

⁴²¹ Ertuğrul, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, s.194.

⁴²² BOA, *Nizamât Defterleri*, nr.10, s. 223

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Sınırları içinde vatandaş olarak, sosyal yapıları birbirinden farklı topluluklar yaşamaktaydı. Osmanlı Devleti gibi Kudüs halkı da çeşitli milletler ve farklı ırklardan oluşmaktaydı. Kudüs, tarih boyunca hem Müslümanlar, hem Hristiyanlar, hem de Yahudiler için özel bir bölge idi. Bu bölge dinî yanında ticarî, siyasî, turizm bakımından büyük bir önem taşıyordu. Bu yüzden, yabancıların devamlı ilgi alanında bulunuyordu. Bu ilgi alanında en etkili yol ise, yabancıların yaptığı eğitim-öğretim faaliyetleridir.⁴²³

Osmanlı Devleti, eğitim ve öğretim kurumlarını açma ve yönetme hususunda Türk ve Müslümanları serbest bıraktığı gibi azınlıkları da serbest bırakmıştır.⁴²⁴

XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti sınırları içerisinde yaşayan gayr-i müslimleri eğitmek amacıyla harekete geçen yabancı ülkeler, çeşitli topluluklara yönelik ve çeşitli yerlerde okullar açmaya başlamıştır. Bu durum yabancıların Kudüs'te de okul açmalarını çok ciddi bir şekilde teşvik etmiştir.⁴²⁵

Hayırsever teşkilâtlar ve bilhassa tıbbî tesisler kurma şekliyle başlatılan ilk hareket başarı elde edince, faaliyetler okullaşma şeklinde sürdürülmüştür. O dönemde oldukça modern tarzda bir yapıya ve eğitim-öğretim imkânlarına sahip olan okullar oldukça geniş bir kitleyi etkilemiştir.⁴²⁶

Osmanlılar, yabancı teşkilâtların (misyonerlerin) faaliyetlerine hemen hemen hiç müdahale etmemişlerdir, bunlarca yapılan bölücü telkinlere, kendi toprak ve insanlarının emperyalist güçlerce sömürge haline, getirilmesine bile müsamaha göstermiştir. Bundan güç alan Amerikan, İngiliz ve Fransız misyonerleri Osmanlı topraklarını sömürge haline getirecek fikrî yapıyı bilhassa okullar yoluyla gerçekleştirmiştir.⁴²⁷

⁴²³ Farhan, *a.g.m.*, el-Mevsuâtu'l-Filistiniyye, s.420.

⁴²⁴ Taşdemirci, *a.g.m.*, s.43.

⁴²⁵ Cemil Koçak, "Tanzimat'tan Sonra Özel ve Yabancı Okullar", *TCTA*, İstanbul 1985, II, s.488.

⁴²⁶ Vahapoğlu, *Azınlık ve Yabancı Okulları*, s.23.

⁴²⁷ H. Lammens, "Suriye", *İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1979, s.63.

Misyoner okulları batılı emperyalistlerin emellerini gerçekleştirme yolunda kullandıkları en güçlü silah olmuş ve bu okullar Osmanlı Devleti'ni yıkmak yolunda en verimli şekilde kullanmıştır. Bu devletler köylere kadar yayılan okulları ile bu bölgelerde nüfuz sahibi oldukları gibi, bu okullarda gerçekleştirilen Türk düşmanlığı fikrinin empozisi ile yüzyıllarca bir arada yaşamış, kültürel yönden pek çok ortak değerler geliştirmiş ve hatta akraba olan Osmanlı toplulukları bile birbirlerine düşman yapılmış, ülke bağımsızlık mücadelelerinin verildiği kamplar diyarına dönüştürülmüştür. Bu faaliyetlerin doğurduğu sonuçların tipik delili; Arap bağımsızlık hareketinin liderlerinden Refik Rızık Sellum'un Osmanlı Divan-ı Harbi huzurunda verdiği ifadesidir. Refik Rızık Sellum; *“Ben Fransız mekteplerinde okudum. Bugün Suriye, Irak ve Lübnan'da eşraf ve ağaların evlatları Cizvit mekteplerinde okur. Öteki Arap diyarlarında ise İngilizce hâkimdir. Onlar ya İngiliz mekteplerinde, ya da Amerikan kolejlerinde okurlar. Hepsinin gayesi, Türkler hakkında benim Arapları malûm hatta gayr-i malûm gayelere sevk etmek emelinde onların ele alacakları yegâne mevzuu Türk düşmanlığıdır. Zannediyorum ki, bizim hatamıza bizden sonrakiler de ister istemez düşeceklerdir.”*⁴²⁸ demektedir.

Yabancı sefaretlerin güçlü himaye politikası nedeniyle Osmanlı yöneticilerinin açılan okullara, işin siyasî bir renk alması endişesiyle müdahale etmemeleri yüzünden okulların sayısı da hızla artmıştır. Osmanlı Devleti yöneticilerinin yabancı okulların kuruluş amaçlarına yönelik yeterli fikirlerinin bulunmadığı, okullarıyla ilgili alınana yetersiz tedbirlerden rahatlıkla anlaşılmaktadır.

Yabancı okulların faaliyetlerinden oldukça rahatsızlık duyan II. Abdülhamid, bütün çabalarına rağmen bu okulların yayılmasına ve faaliyetlerini sürdürmesine engel olamamıştır. Bunun en büyük sebebi ise çevresindeki yönetici kadrosunun denetimi sağlayacak bilgi yetersizliğidir.

⁴²⁸ Süleyman Kocabaş, *Türkiye ve İngiltere*, s.172-173.

EKLER

خصوصی نومبر ۱۲۷۶
عمومی نومبر

[illegible][illegible]

بوارده سپه ناک، جرسه معارف ناری مودر

عزیز عظیم

معاً وناظرى

1915'te Ruhsat Alan Alman ve İtalyan Okulları Hakkında Belge.

حاجه بصره ۱۴ مار ۱۹۰۵ تاريخه هجره ۱۲۸۵ تاريخه شمسه ۸ راولاه ۸۸ نومرولو
 خزانة خزانه
 طالع
 عذر
 اصله فطريه اورنودوسى جمعيتى بى غايدوه سر طافنده نراوانه وارنده له فرانجه جبرس لها ايرال فندى قدس سراف
 اورنودوسى "روباغاندا" جمعيتى تزييد سوه وغيره مخصوص اولاه سوراياهم اصله فطريه اورنودوسى اها لى عيسى ميانده
 روسيه له نفورسياسى اعلاميه مقصديه بى اولين مكوفا اولفند بونقطه نظر ايد بعضه مرتبه چار اهيده اولو قارار
 مدورك نقدين وظيفه عدايدم امرو زمانه حفته مه الامركه
 موقوف قارار له جبريد
 اورنودوسى مذهبي سوب اوليانه دريانا له هر طرفه جمع ايلده اعانات ساينده واسطه نقديه عظيمه مالک اولو روباغاندا
 جمعيتى قدس سراف واصله فطريه کينک کب تون ايمکده وبصورت بر او اورنودوسى قس اعظمى کند و جمعيتى جبريد مقصديه
 مکتبه و ختم خاير تاس ايمکده در اورنودوسى مالک سر قديم بولناهم همد اهدا له مستعيا له هر وقت نظر اعتبار له
 روسيه دره کلاک بى ونوبى ايد استدار ايد بولر موديه روحانيه له بصره مخصوصه مخرج اولوه قيس روس زوايا له
 نظم احوال بصره غوى مستدم الوبه اصله فطريه اورنودوسى جمعيتى بى روباغاندا جمعيتى تاس و قيسه قس
 مکتبه کاردى و اورنودوسى قديم بولر برفه له احتياجاى قس ايمکده مع مافى سوييه قدس سراف ايد بولر
 مانع ايمکده روس زوايا له مخصوصه مکتبه تزييد زوار موفه له احتياجاى قس ايمکده مع مافى سوييه قدس سراف ايد بولر
 مکتبه کاردى و اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى و اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى
 هر چه رها تزييد اولفنده اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى و اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى
 مسا و خايرى بيلند زوار ايله روحانيه روس مصادف کله حفايده اها اوقوم له فعال و حلايه مقاومته ايمک له
 اولو مکتبه حکنه بيلند و اورنودوسى مذهبي موانع بيلند قدس سراف بوم رهون مصادف کون روسيه ماکي کيلار له هر چه
 مع مافى اصله فطريه اورنودوسى جمعيتى حفته عيا له قدس سراف بوم رهون مصادف کون روسيه ماکي کيلار له هر چه
 اعانات ايله اولفنده اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى و اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى
 مروتبه نظر قدس سراف اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى و اورنودوسى فطريه اصله فطريه اورنودوسى مکتبه کاردى
 لانه بلجه کيلار اعانه جمعيتى و روسيه روحانيه توجيه راخته ايمکي جا ايدم مجانا تو بونجه اولاه مطبع و غوره و نقدر
 توبه ايدى زون بلجه موديه روحانيه توجيه راخته ايمکي جا ايدم مجانا تو بونجه اولاه مطبع و غوره و نقدر
 نسخ لافى ايد اعانه و نقدره تعيانم موديه ايجاء ايد اولفنده اورن له لاف طفره کندردى

الحکم فیما بیننا و بینکم فیما بیننا و بینکم صورتی

1354 2 13

قدسہ واقع سورہ ایام خانہ طلبہ نعم زراعت و سائرہ تعلیم اہلک اوررہ مذکور ایام خانہ دیرکوری موسیٰ شہزاد بیابان
 اہلک اندیک اراضی حقہ المایا سفارندہ ویریلانہ تقریر اوررہ جریابہ ایرہ محاربات و ترقیات خاصہ خارجہ حقہ حیدر علی خان
 نقاشی و تفریح قلمی و کتبہ علم عن جریب حقہ و جریب ارضی افرہ صانعہ و بالاکر اجمار و صاحبانہ
 استقا اولیہ اوررہ القصبہ بلہ غروبہ برل ایلہ محل دائرہ بلدیہ سی نامہ اہلک اولیہ ارضی مذکورہ ناک ایام خانہ
 علاوہ بیابانہ رخصت اعطاسی المایا و عہدی حضرت طرفندہ صورت مخصوصہ دہ القصبہ اولیہ جانب سفارندہ اولیہ
 بیابانہ و قدسہ سائر دوتارک برہوہ ناسیانہ برہوہ و طرف دولت علیہ دہ سرحدانہ لارہ و اعانات فعلہ اجر اولیہ دیا
 ایلہ برہوہ ارضی مذکورہ ناک تفویضی حکمہ دکلہ بنہ دائرہ بلدیہ ناک مال اولیہ اوررہ قوسہ مدتم ایام خانہ اجماری کبی
 بر صورت تسوہ اجماری افادہ اولیہ و واقعہ سائر دوتارک اجماری ارضی مقدسہ ناسیانہ خیرہ دینع صاحب جریب
 برنی سائر اہلک نظر اولیہ مساعدہ ناک تاخیرتہ طویلا بیابانہ تاخیرتہ اولیہ ارضی مذکورہ ناک طلب دانستہ اولیہ دیا
 اجماری موافقہ اصول اولیہ بناد القصبہ واقع سالیانہ اضاف کوسہ اولیہ ارضی مذکورہ ناک بنہ دائرہ بلدیہ مال اولیہ اوررہ
 دائرہ مذکورہ طرفندہ قوسہ مدتم مذکور ایام خانہ دیرکوریہ اجماری حقہ اہلک و جریب اجماری اجماریہ حقہ سائر
 ترقیاتہ جریب اولیہ انفاذ مطلوبہ نیقہ ابدار ایریم حلہ بیابانہ

Bir Alman Vatandaşının Kudüs'te Bir Arsa Alarak Okul İnşa Etmek İstemesi Hakkında Belge.

BİBLİYOGRAFYA

I- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

1. DEFTERLER

Mukteza Defterleri, nr. 19, s.510.

Mukteza Defterleri, nr.30, s.29–30.

Mukteza Defterleri, nr.35. s.29- 33.

Nizamat Defterleri, nr.9, s.157–160.

Nizamat Defterleri, nr.9, s.160–188.

Nizamat Defterleri, nr.9, s.251–256.

Nizamet Defterleri, nr.10, s.29–32.

Nizamet Defterleri, nr.10, s.223.

Nizamet Defterleri, nr.10, s 308–311.

2. BELGELER

Bâb-ı Alî Evrak Odası (BEO),205658,s.19–25; 212418; 323473; 328417.

Dahiliye Nezareti İdare (HD. İD), 117/49. 34/18.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 71/25.

Dahiliye Mektubi Kalemi (DH. MKT.),nr.1505/53.

Dahiliye Nezareti Sicil-i Nüfus Müdüriyeti (DH. SNM), 34/56.

Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi (DH. ŞFR), 93/227.

Hariciye Nezareti Hukuk Müşavirliği İstişare Odası (HR. HMŞ. İŞO), 126/5,lef 54; 73/9;

74/8–1, lef 1; 74/2–3, lef 2; 73/8, lef 6.

İrade Hariciye (İ.H.) 19 S. 1320/31.

İrade Maarif (İ.MF.)4 Z 1331/1

İrade Meclis-i Mahsus (İ.M.MS),17.L.1332 /20.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.), 112/71; 241/164, lef 1; 241/164, lef 2.

Şura-yi Devlet (Ş.D), 231/13; lef 14; 2288/4, lef 2; 2817 / 15, lef 25; 222/28; 2272/8;

2288/4, lef 2; 2288/29, lef 1; 2288/29, lef 2; 2288/4, lef 2; 2296/10, lef 10; 2301/7;

2389/45; 2530/6, lef 5; 2711/45; 2720/9, lef 2; 2831/11; 2831/11, lef 3; 2288/4, lef 2;

2541/32, lef 7–8; 1478/13, lef 12; 2842/53, lef 6; 231/13,lef 14.

Yıldız, Maarif Nezareti Maruzatı (Y..PRK. MF), 4/66; 3/30.

Yıldız Esas Evrak (YEE), 3/30, lef 14.

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (Y..A.Hus.), 422/44; 258/70 Tarihi 17 Nisan 1892; 434/66; 422/3.

Yıldız Mütenevvi Maruzat (Y.MTV), 222/123.

Zabtiye (ZB), 335/93.

II-DİĞER KAYNAKLAR

Ayn Ali Efendi,, *Kanunnâme-i Al-i Osman 1018/1609*,Haz. Hadiye Tuncer, Ankara 1962.

Celalzâde Mustafa Çelebi, *Selimnâme*, Haz: Ahmet Uğur- Mustafa Çuhadar, Ankara 1990.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, İstanbul 1314

Maarif-i Umumiye Nezareti Celilesi Der Saadet, Sene 1310/1311.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi, Matbaa-i Amire, İstanbul H. 1292.

Rasim, Ahmed, *Osmanlı Tarihi*, I, İstanbul 1330.

Refik, Ahmet, “Türkiye’de Katolik Propagandası” *Tarih’i Osmanî Encümeni Mecmuası* (TOEM), V, 182, İstanbul 1346.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1317/1899.

Salnâme-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye 1321/1903.

Suriye Vilayeti Salnamesi, Sene 1291/1874;1299/1881.

Şeref, Abdurrahman, *Osmanlı Tarihi*, Haz: Musa Duman, İstanbul 2005.

III. ARAŞTIRMALAR

Akçura, Yusuf, *Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri*, Ankara 1985.

Akıncı, Gündüz, *Türk-Fransız İlişkileri, (1071- 1859); Başlangıç Dönemi*, Ankara 1973.

Akyüz, Yahya, “Abdülhamid Devrinde Protestan Okulları ile İlgili İki Belge”, *AÜEF Dergisi*, III. Cilt, 1–4 Sayı; Ankara 1970, s.121–130.

Akyüz, Yahya, “Cevdet Paşa'nın Özel Öğretim ve Tanzimat Eğitimine İlişkin Layihası”, *A.Ü. Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı: 3, Ocak 1992'den ayıbasım, Ankara 1992,s.85–115

Altınay, Ahmet Refik, *Lale Devri*, İstanbul 1331.

Arif, Arif Paşa, *Tarihü'l-Kuds*, Kahire 1994.

Avad, Abdülaziz, *el-İdaretü'l-Osmaniyye fî Vilayeti Suriye*, Kahire 1989.

-----, *Mukaddimetün fî Tarihi Filistin el-Hadis 1831–1914*. Beyrut 1983.

Ayverdi, Samiha, *Milli Kültür Meseleleri ve Maarif Davamız*, Ankara 1976.

Baykal, Bekir Sıtkı, “Makamat-ı Mübareke Meselesi ve Babiâli” *Belleten Dergisi* XXIII / 89–92.Sayı, Ankara 1959, s.241–266.

Bayur, Yusuf Hikmet, *Türk İnkılap Tarihi*, I; İstanbul 1940.

Bentwich, Norman, *Palastine of the Jewish*, London 1919.

Beydilli, Kemal, “II.Abdühamid Devrinde Gelen İlk Alman Askeri Heyeti Hakkında”, *İÜEF Tarih Dergisi*, Sayı XXXII, İstanbul 1979,s.481-494.

Bozkurt, Gülnihal, “Azınlık İmtiyazları-Kapitülasyonlardan Tek Hukuk Sistemine Geçiş”,

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XIV, 40. Sayı (Mart 1998),s.247–261.

----- , *Alman-İngiliz Belgelerinin Işığında Gayr-i Müslim Osmanlı Vatandaşlarının*

Hukuki Durumu(1839–1914),Ankara 1989.

Can, Mehmet, *Ortadoğu’da Amerikan Politikası*, İstanbul 1993.

Cohen, Emnon, *Jewish Life Under Islam*, London 1984.

Çavdar, Tevfik, *Osmanlıların Sömürge Oluşu*, İstanbul, 1970.

Çeker, Orhan, *Arazî Kanunnâme*, İstanbul 1985.

Çetin, Atilla, Maarif Nazırı Zühdü Paşa'nın Osmanlı Devleti’ndeki Yabancı Okullar

Hakkındaki Raporu, *Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, X.sayı İstanbul

1983, s.10–11.

----- , “ II. Abülhamid’e Sunulmuş Beyrut Vilayetindeki Yabancı Okullara Dair Bir

Rapor”,*Türk Kültür Dergisi*, Sayı 253, Ankara1985.

Çetin, Vedat Raşit Seviğ, *Türkiye’nin Yabancılar Hukuku*, İstanbul 1981.

Debbag, Mustafa Murad, *Biladuna Filistin: fî Beyt’l-Makdis*, X, Amman 1974.

Dinçer, Nihat, *Yabancı Özel Okullar, Osmanlı Devleti’nin Kültür Yolu ile Parçalanması*,

İstanbul 1978.

Doğan, Nuri, *Cumhuriyet Öncesi Türk-Amerikan Ticaret Anlaşmaları*, İstanbul 1996.

el-Farhan, Yahya, “el-Kuds” *Mevsuâtü’l-Müdüni’l-Filistiniyye*, Beyrut 1990.

el-Kutb, İshak Yakub, “Tarihü ve Coğrafyatü Filistin” *el- Mevsuatü’l Filistiniyye*, I, Beyrut

1990.

Engelhardt, Edouard, *Türkiye ve Tanzimat*, trc. Ali Reşad, İstanbul, 1910.

Ergin, Osman Nuri, *Türkiye Maarif Tarihi 1381/1961*,I-II, İstanbul 1977.

Ertuğrul, Halit, *Kültürümüzü Etkileyen Okullar*, İstanbul 2002.

Eryılmaz, Bilal, *Osmanlı Devletinde Gayrı Müslim Tebaanın Yönetimi*, İstanbul 1996.

- , *Osmanlı Devletinde Millet Sistemi*, İstanbul 1992.
- Feracullah, Mu'in Hasib, *Tarihü 'l-Kuds al-Arabiyye*, Beyrut 1997.
- Fesch, Paul, *Abdülhamid'in Son Günlerinde İstanbul*, Çev. Erol Üyepazarcı, İstanbul 1999.
- Gökbilgin, Tayyib, "Tanzimat Hareketinin Osmanlı Müesseselerine ve Teşkilatına Etkileri" *Belleten*, XXXI, 121.Sayı Ankara 1967,s.93–111.
- Hakim, Yusuf, *Suriye Ve 'l-ahid'l Osmani*, Beyrut, 1991.
- Halidî, Mustafa – Ferruh, Ömer, *İslam Ülkelerinde Misyonerlik ve Emperyalizm*, trc. Osman Şekerci, İstanbul 1969.
- Hut, Beyan Nüveyhıd, *Filistin : el-_Kadiyye, eş-Şa'b, el-Hadâre*, Beyrut 1991.
- İnalcık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300–1600)*; çev. Ruşen Sezer, İstanbul 2003.
- Jewish Agavey for Paletsine, *The Hostarical Connection of the Jewish People with Paletsine*, London 1968.
- Karal, Enver Ziya, "Gülhane Hatt-ı Hümayununda Batının Etkisi", *Belleten*, XXVIII, 122.Sayı Ankara 1964, s.581–601.
- , *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983.
- Keyyalî, Abdulvahhab, *Tarihu Filistini 'l-Hadis*, Beyrut 1990.
- Killi, Suna – Gözübüyük, Şeref, *Türk Anayasa Metinleri*, Ankara 1989,
- Kocabaş, Süleyman, *İngiliz Tuzağı; Osmanlı'nın yaşatılması ve Yıkılmasında İngiltere'nin Rolü, 1783–1923*, İstanbul 2003
- , *Paris'in Doğu Yolunda Yaptıkları; Tarihte Türkler ve Fransızlar*, İstanbul 1990.
- , *Türkiye ve İngiltere*, İstanbul 1985.
- Kocabaşoğlu, Uygur, "Osmanlı İmparatorluğunda XIX Yüzyıl Amerikan Matbaaları ve Yayımcılığı" Murat Sarıca armağanı, İstanbul 1988.
- Koçar, H. Ali, *Türkiye'de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi (1733–1923)*, Ankara 1974.

- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1988.
- Kurat, Akdes Nimet, *Türk-İngiliz Münasebetleri 1553–1952*, Ankara 1952.
- Kurdakul, Necdet, *Osmanlı Devleti'nde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar*, İstanbul 1981.
- Lammens, Hanri, “Suriye”, *İslâm Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1979.
- Lewis, Bernard, *Notes and Documents From The Turkish Archives*, Jerusalem, 1952.
- , *The Emergence of Modern Turkey*, London 1968.
- Ma‘Oz, Moshe, *Ottoman Reform İn Syria and Paletsine (1840–1861)*, Oxford 1969.
- Mahmud, Şefik Casir Ahmed, *Tarihü 'l-Kuds*, Amman 1984.
- Mutlu, Şamil, *Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları*, İstanbul 2005.
- Nebioğlu, Osman, *Bir Devletin Çöküşü ve Kapitülasyonlar*, Ankara, 1986.
- Necm, Raif Yusuf, *Kunûzu 'l- Kuds*, Amman 1983.
- Okan, Kenan, *Türkiye'deki Yabancı Okullar Üzerinde Bir İnceleme*, Ankara 1971.
- Ortaylı, İlber, *İkinci Abdühamid Döneminde Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*.
Ankara 1981.
- , *Türkiye İdari Tarihi*, Ankara, 1979.
- Öke, Mim Kemal, *Siyonizm ve Filistin Sorunu, 1800- 1914*, İstanbul 1982.
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, İstanbul 1983.
- Paksu, Mehmed, *Kudüs ve Mescid- i Aksa*, İstanbul 2000.
- Polat, İlknur, “Osmanlı Devleti'nde Açılan Amerikan Okulları Üzerine İnceleme”, *Belleten*,
c.52; Sayı: 203, Ankara 1988, s.627–652.
- , *Osmanlı Devletinde Yabancı Okullar*, Ankara 1993.
- , “Türk İtalyan İlişkileri Çerçevesinde İtalyan Okulları”, *Atatürk Yolu, AÜTİTE*
Dergisi, c. II, Sayı: 4; Ankara 1989, s.563–575.
- Polvan, Nurettin, *Türkiye'de Yabancı Öğretim*, İstanbul 1952.

- Râfik, Abdülkerim, “el Kudüs” *el-Mevsuâtü ’l-Filistiniyye*, el-kısmü’s-Sani, II, Beyrut 1990.
- Reşad, Ali, *Kapitülasyonlar; Tarihi; Menşei; Asılları*, İstanbul 1330.
- Rodrigue, Aron, *Türkiye Yahudilerinin Batılılaşması*; çev. İbrahim Yıldız, Ankara 1997.
- Rüstem, Esed, *el-Usûlü ’l-Arabiyye li Tarihi Suriye fi Ahdi M. Ali Paşa*, II, Beyrut 1934.
- Sarıcaoğlu, Fikret, *Kendi Kaleminden Bir Padişahın Portresi Sultan I. Adülhamid (1774–1789)*, İstanbul 2001.
- Schöleh, Alexander, *Tahavvulat Cezriyye fi Filistin 1856–1882*, Arapça trc. Kamil Cemil Aseli, Amman 1988.
- Sezer, Ayten, *Atatürk Döneminde Yabancı Okullar*, Ankara 1999.
- Singer, Amy, *Kadılar, kullar, Kudüslü köylüler*, trc. Sema Bulutsuz, İstanbul, 1996.
- Source: Departemet of Statistical of the Jewish Agency for Paletsine, *Statistical Abstarc of Paletsine (1944–1945)*, Jerusalem 1968.
- Stone, Frank, “Mt. Holyoke’s İmpact on the land of Mt. Ararat”, *The Muslim World*, LXVI, Connecticut 1976.
- Sultan Abdülhamid, *Siyasi Hatıratım*, Dergah yay., İstanbul 1984.
- Taner, Tahır, *Kapitülasyonlar Nasıl İlga Edildi*, İstanbul 1956.
- Tansel, Selahaddin, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969.
- Taşdemirci, Ersoy, “Osmanlı İmparatorluğunda Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar”, *Türk Yurdu Dergisi*, X, 35.Sayı 1990, s.43–50.
- Tekinalp, Gülören, *Türk Yabancılar Hukuku*, İstanbul 1975.
- Tozlu, Necmettin, *Kültür ve Eğitim Tarihimizde Yabancı Okullar*, Ankara, 1991.
- Türk Hukuk Kurumu, *Türk Hukuk Lügati*, Ankara, 1944.
- Uzunçarşılı, İsmail H., *Osmanlı Tarihi*, III, Ankara 1975, II.
- Ülken, Hilmi Ziya, *Sosyoloji Sözlüğü*, İstanbul 1996.
- Vahapoğlu, M. Hidayet, *Osmanlı’dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okulları*, Ankara 1990.

Yakub, Muhammed Ahmed Selim; *Nâhiyetü'l-Kuds 'i-ş-Şerif fi'l Karn'l-aşır el-Hicrî/es-*

Sadis Aşar el-Miladî, I, Amman 1999.

Yıldız, Rıza, *Türkiye'de Çağdaş Denetim ve Teftişin Doğuşu*, Ankara 1992.

Yusuf, Sami Yusuf, *Tarihu Filistin*, Dımaşk, 1989.